

T.C.

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE BATILILAŞMA ARACI OLARAK ROMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PINAR BAYRAM

PROF. DR. NAMIK KEMAL ÖZTÜRK

EYLÜL, 2011

MUĞLA

T.C.

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE BATILILAŞMA ARACI OLARAK ROMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PINAR BAYRAM

PROF. DR. NAMIK KEMAL ÖZTÜRK

EYLÜL, 2011

MUĞLA

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİMDALI

XIX. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE BATILILAŞMA ARACI OLARAK ROMAN

PINAR BAYRAM

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
"Yüksek Lisans"
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 19.09.2011
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 07.09.2011

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Bayram COŞKUN
Jüri Üyesi : Yard. Doç. Dr. Fatih TÜRE

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

EYLÜL, 2011
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 09.08.2011 tarih ve 526/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 25... maddesine göre, Komu... Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi ... Pinar Bayram'ın "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Aracı Olarak Roman" adlı tezini incelemiş ve aday 07.09.2011 tarihinde saat 19.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ... olduğu ... ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

Üye

Doç. Dr. Bayram COŞKUN

Üye

Yard. Doç. Dr. Fatih TÜRE

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Aracı Olarak Roman" adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19.09.2011

ADI SOYADI

İMZASI

PINAR BAYRAM

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : Bayram

Adı : Pınar

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Aracı Olarak Roman

Y. Dil : Novel as a tool of Westernization in the XIX. Century Otoman Empire

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

X

O

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite :Mugla Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü :Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :07.09.2011

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı :ÖZTÜRK, Namık Kemal

Ünvanı :Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 195

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

- 1.Batılılaşma/Modernleşme
- 2.Roman
- 3.XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

- 1.Batılılaşma
- 2.Roman
- 3.Modernleşme
- 4.XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

- 1.Modernization
- 2.Westernization
3. XIX. Century of Ottoman Empire

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	0
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	x
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	0

Yazarın İmzası :

PINAR BAYRAM

Tarih : 19/09/2011

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL GELİŞME

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
A. BATI	3
B. BATICILIK	8
C. BATILILAŞMA	9
D. BATILAŞMA	10
E. MODERNLEŞME	11
II. XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE BATILILAŞMA HAREKETLERİ	15
A. XIX. YÜZYIL ÖNCESİ DÜNYA KONJONKTÜRÜ VE OSMANLI DEVLETİNİN BU KONJONKTÜRDEKİ YERİ	15
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ GELİŞMELER	20

C.	TANZİMAT DÖNEMİ.....	24
1.	Tanzimat Fermanı.....	24
2.	Islahat Fermanı.....	28
D.	I. VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİ.....	30
1.	I. Meşrutiyet.....	30
2.	Jön Türk Devrimi ve II. Meşrutiyet	36
a.	Jön Türkler	37
b.	II. Meşrutiyetin İlanı	42
3.	Siyasal Partiler Ve Siyasal Hareketler.....	47
a.	Siyasal Parti Katılımları.....	47
b.	Siyasal Hareketlere Katılım.....	56
III.	XIX. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE BATILILAŞMA ARAÇLARI.....	61
A.	MATBAA.....	62
B.	GAZETELER	65
C.	TİYATRO.....	71
D.	YENİ ŞİİR.....	74
E.	ROMAN.....	80
F.	DİLDE REFORM ÇABALARI.....	91

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNDE TÜRK ROMANI ÜZERİNDEN
TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE BATILILAŞMA

I.	SAHİP ÇIKILAN DEĞERLER.....	96
II.	XIX. YÜZYIL OSMANLI-TÜRK ROMANLARINDA GELENEKSEL TOPLUM ELEŞTİRİSİ.....	102
	A. YAYGIN İNANIŞLAR VE GELENEKLER.....	105
	B. KADIN VE TOPLUMSAL BASKI.....	108
	1. Toplumda Kadının Rolü ve Kadına Ayrılan Alan.....	110
	2. Evlilik ve Boşanma.....	115
	3. Namus ve Yasak Aşk.....	122
III.	BATILILAŞMA KANALLARI.....	128
	A. KENTLEŞME.....	135
	B. EĞİTİM.....	140
	C. KÜLTÜR SANAT.....	146
III.	SİYASET VE BATILILAŞMA İLİŞKİSİ.....	151
	A. SİYASAL İDEOLOJİLERİN ROMANLARA YANSIMASI.....	151
	B. OSMANLI DEVLET REJİMİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER ve ELEŞTİRİLER.....	162
	C. MİLLİ KİMLİK ARAYIŞLARI.....	170
	SONUÇ.....	177
	KAYNAKÇA.....	181

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını, desteğini ve hoşgörüsünü esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK'e, fikirleriyle çalışmaya katkıda bulunan Doç. Dr. Bayram COŞKUN'a, Yard. Doç. Dr. Fatih TÜRE'ye, bilgi birikimi ve ilgisiyle eğitim hayatıma çok değerli katkılarda bulunan Doç Dr. Özlem ŞAHİN GÜNGÖR' e teşekkür ederim.

Maddi manevi yanımda olan, teşvikleri ve sabırları dolayısıyla sonsuz minnet duyduğum anneme, babama ve ablama tüm içten duygularıyla teşekkür ederim.

Çalışmanın fikir aşamasından son haline kadar yardımlarını esirgemeyen ve değerli fikirleriyle çalışmaya katkıda bulunan tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasal ve toplumsal dönüşüm geçirdiği bir dönemdir. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet dönemleri de siyasal dönüşümlerin somut sonuçları olmuştur. Bu sonuçlar geleneksel politikaların Batı formuna dönüştürülmesiyle toplumsal, sosyal ve askeri alanlarda uygulanmıştır.

Batı özentisi, taklit veya Batı'nın model olarak algılanması şeklinde farklı bakış açılarıyla düşünebileceğimiz batılılaşma, geleneksel Osmanlı siyasetini ve politikalarını keskin bir biçimde dönüştürme ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu dönüşüm bir yanda yeni Batılı değerlerin Osmanlı toplumuna nüfuz etmesi şeklinde cereyan ederken diğer yanda geleneksel ve dinsel değerler ile ters düşmesinden dolayı toplumsal ve bireysel bunalım ve çatışmaları da gündeme getirmiştir. Eski değerlerinden kopamayan insanlarla yeni değerlerini benimsemiş gözüken insanlar arasında çelişki, çatışma ve sürtüşmelerin yoğun olarak yaşandığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Romanlar da tam olarak bu çalkantılı dönemi yansıtmaya ve yaşananları aktarma bakımından önemli işlevler görmektedir.

“Yeni” fikirler gazete, tiyatro, şiir gibi yayınlarda olduğu gibi romanlarda da işlenmiş ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Özgürlük, hak, hukuk, vatandaşlık bilinci, bilim, akıl gibi yeni kavramları gündeme getiren bu dönem aydınları ayrıca dünyayı etkileyen liberalizm, feminizm, pozitivism ve milliyetçilik gibi ideolojileri de halka tanıtmışlardır.

Hızlı toplumsal dönüşümlerin gerçekleştiği bu dönem kimi zaman kaosa yol açmış, kültürel ve toplumsal bunalımlara neden olmuştur. Dönemin özellikleri romanlarda ele alınarak tartışılmış, farklı yazarlar değişik bakış açılarıyla olaylara yaklaşmış ve çözüm üretmişlerdir.

ABSTRACT

XIX century is a period in which The Ottoman Empire had a political and social transformation. Administrative reforms' mandate, reforms improvements' mandate, I. and II. constitutional monarchy periods are the concrete results of political transformations. These results were employed in social and military grounds by transferring traditional policies into Western form.

Westernisation, which can be perceived in variety as Western preciosity, imitation or West modelling, has brought forward the necessity of transforming the Ottoman policy and strategy sharply. This transformation in one hand taking place as the western values penetrating Ottoman society, while on the other hand arouse social and personal crisis and clashes due to conflicting traditional and religious values. Thus an interval of contradiction, conflict and friction between the people who couldn't breakaway from old traditions and people who adopt the new principles has emerged. Novels are very functional in reflecting these turbulent times and transferring the what is experienced in exact manner.

"New" ideas were discussed in novels just as well being discussed in publications as news papers, theatres, poems and were transferred to a vast reader population. The intellectuals of this era which brings forward the new ideas such as freedom, rights, justice, citizenship consciences, science, wisdom, also presented ideologies such as liberalism, feminism, positivism, nationalism to the public.

This period in which rapid social transformations occurred, occasionally lead to chaos, cultural and social crises. The character of this period were analysed and discussed on the novels, different authors approached to the discussions and found solutions differently.

GİRİŞ

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Siyasal, bilimsel, kültürel ve askeri alanda kapılarını Batı'ya açan Osmanlı Devleti, bu yüzyılda yapılan yenilikçi reformlarla batılılaşma/modernleşme yolunda önemli bir adım atmıştır.

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin modernleştiricileri Osmanlı aydınları olmuştur. Osmanlı aydınları devletin yıkılmasını önlemek için Batı'dan ilham alarak çözümler üretmiş, bu çözümleri eserleriyle halka aktararak bir köprü ve eğitici kimliğine bürünmüşlerdir. Günümüze ulaşan bu eserler, edebi önemlerinin yanında siyasi-tarihi bir kaynak niteliği de taşımaktadırlar.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı, gelenek-görenekleri, toplumun aksak yönleri ve sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik sorunları, romanlarda açıkça görülmektedir. Diğer yandan yazarlar kadın, aile, ahlak, eğitim, ulaşım, haberleşme, kentleşme konuları üzerine de düşüncelerini sunmuşlar, dönem analizlerinde bulunmuşlardır. Yazarlar, batıcı fikirlerini okuyucuyla paylaşarak pek çok bilimsel yeniliği, siyasal ideolojileri ve ülkenin yapısal sorunlarına çözüm olabilecek önerilerini halka ulaştırmışlar, günümüze de tarihi ve ebedi bir miras bırakmışlardır. Bu bakımdan günümüzdeki birçok sosyal olgunun arka planını bu dönem romanlarında görmek mümkündür.

Çalışma iki bölüm halinde incelenmiştir. İlk bölümde Osmanlı Devleti'nin Batı ile entegrasyon süreçleri, siyasal ve tarihsel olarak ele alınmış ve bu gelişim bir Batılılaşma projesi olarak görülmüştür. Bunun nedenleri yeniliklerin Batı'dan taklit yoluyla ithal edilmesi, Avrupa güçlerince dayatma sonrası gerçekleşmesi ve Osmanlı gelenekleriyle harmanlanamamasıdır.

İkinci bölümde ise yalnızca romanlar ele alınmış ve bu romanlar siyasal, toplumsal, kültürel ve sosyal açıdan analiz edilmiştir. XIX. yüzyıl roman yazarları, romanlarında, toplumda kalıplaşan değerleri sorgulamışlar, bunun yanında var olan sorunlara çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Ayrıca bu romanlarda, toplumun geleneksel yapısı göz ardı edilmeden modernlik ele alınmış ve eski ile yeni sentezlenmiştir. Bundan dolayı XIX. yüzyıl romanları Osmanlı toplumunda modernleştirici unsurlar olarak görülmüş ve bu kapsamda incelenmiştir.

Bu kapsamda çalışmamız, ilk romanın yazıldığı 1872 yılından 1914 Birinci Dünya Savaşı arasındaki yılları kapsamıştır ve yirmi iki yazarın, kırk bir romanını ele alınarak incelenmiştir. Çalışmada yer alan roman yazarları Ahmet Mithat Efendi¹, Ahmet Hilmi², Ahmet Rasim³, Fatma Aliye⁴, Namık Kemal⁵, Recaizade Mahmut Ekrem⁶, Mehmet Rauf⁷, Mehmet Celal⁸, Saffeti Ziya⁹, Saffet Nezih¹⁰, Nabızade Nazım¹¹, Samipaşazade Sezai¹², Vecihi¹³, Güzide Sabri¹⁴, Halit Ziya Uşaklıgil¹⁵, Hüseyin Rahmi Gürpınar¹⁶, Halide Edip Adivar¹⁷, Bekir Fahri¹⁸, Raif Necdet Kastelli¹⁹, Mehmet Murat²⁰, Cemil Süreyya²¹ ve Şemsettin Sami'dir²².

¹ Acaib-i Alem, Çengi, Dürdane Hanım, Felatun Bey ve Rakım Efendi, Jön Türk, Müşahedat adlı eserleri incelenmiştir.

² Amak-ı Hayal adlı eseri incelenmiştir.

³ Meşakk-ı Hayat, Güzel Eleni ve Leyal-i Izdırab adlı eserleri incelenmiştir.

⁴ Muhadarat ve Udi adlı eserleri incelenmiştir.

⁵ Cezmi ve İntibah adlı eserleri incelenmiştir.

⁶ Araba Sevdası adlı eseri incelenmiştir.

⁷ Ferda-yı Garam, Genç Kız Kalbi, Eylül adlı eserleri incelenmiştir.

⁸ Küçük Gelin adlı eseri incelenmiştir.

⁹ Salon Köşelerinde adlı eseri incelenmiştir.

¹⁰ Zavallı Necdet adlı eseri incelenmiştir.

¹¹ Zehra adlı eseri incelenmiştir.

¹² Sergüzeşt adlı eseri incelenmiştir.

¹³ Mehçure ve Hikmet adlı eseri incelenmiştir.

¹⁴ Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi adlı eseri incelenmiştir.

¹⁵ Ferdi ve Şürekası, Bir Ölünün Defteri, Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu,

¹⁶ Gulyabani, Mürebbiye ve Nimetşinas adlı eserleri incelenmiştir.

¹⁷ Seviye Talip, Handan ve Raik'in Annesi adlı eserleri incelenmiştir.

¹⁸ Jönler adlı eseri incelenmiştir.

¹⁹ Uful adlı eseri incelenmiştir.

²⁰ Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı? Adlı eseri incelenmiştir.

²¹ Siyah Gözler adlı eseri incelenmiştir.

²² Taaşuki Talat ile Fitnat adlı eseri incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL GELİŞME

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. BATI

Günümüzde tanımlanması zor kavramlardan biri olan Batı, en genel anlamıyla sanayi toplumu, kapitalist bir düzen, Greko-Romen kültürünün mirasçısı, Hıristiyan ruhaniliğinin temsilcisidir (Timur,1989:83). Kavramın anlam çeşitliliği bir yandan anlam kargaşasına neden olurken, diğer yandan da ortaya birbirinden farklı Batı tanım ve tasarımları çıkartmaktadır.

Ansiklopedik tanımına bakıldığında Batı, “yön”, “güneşin battığı taraf” anlamına gelmektedir (Meydan Larousse,1969:204). Bu tanımla Batı, coğrafi kapsamda ele alınır. Öte yandan siyaset biliminde ve günlük politikada Batı; Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri ile yer kürenin kuzey kısmında yer alan bir üçgeni belirtir (Latouche,1989:40-41).

Durmuş Hoccoğlu “Batı” ve “Batılılık” konusunda bir ırk probleminin mevcut olduğunu ve beyaz olunmadan Batılı olunamayacağını söyler. Hoccoğlu, Uzak Doğulu Hıristiyan Filipinlilerin, Hıristiyan Habeşlilerin, Güney Afrikalı

Hıristiyan zencilerin, Hıristiyan olmalarına rağmen, Batılı olabilme şanslarının hiç olmayacağını, onların Hıristiyan olmasının ise onları Batılı yapmaya yetmeyeceğinin altını çizer (Hocaoğlu,2001:10-11).

XIX. yüzyılda Batı toplumlarının gelişimleri, beyaz ırkın üstünlüğü fikrini doğurmuştur. Ancak Latouche, Batı'yı anlamada ırk faktörünün yeterli olmadığını dile getirir. Latouche, pan-cermanizmle (Alman birliği ülküsü) pan-slavizmin (Slav birliği ülküsü) ve Japonya'nın tartışma götürmez başarısının, beyaz ırkın üstünlüğüne bir meydan okuma olduğunu ifade eder (Latouche, 1989:42).

Batı ile özdeşleştirilen tanımlamalardan bir diğeri ise dindir. Cündioğlu, modern Batı değerlerinin oluşumunda akıl ve bilimden önce dinin geldiğini belirtir. Batı'nın her durumda Hıristiyanlıkla (özellikle Katolik kilisesiyle) eşdeğer tutulduğunu ve bu özelliğin gözden kaçırılması halinde, Batılı değerler üzerine konuşulamayacağını belirtmektedir (Cündioğlu,2008:1).

Coğrafi olarak Avrupa ve Amerika kıtasında yaygın olarak inanılan Hıristiyanlık inancı, Batı kavramının ayrılmaz bir ögesi haline gelmiştir. Lotouche, görelili olarak bu yargıya katılmakla birlikte, konuya başka bir bakış açısıyla yaklaşır. Ona göre dünyanın Batılılaşması, çok uzun bir süre Hıristiyanlaşma biçiminde gelişmiştir ve bu durum bugün de tümüyle sona ermemiştir. Ancak o, ateizm veya dine karşı ilgisizliğin, Batı'nın Hıristiyan dünyası olarak görülmesini engellediğini düşünmektedir (Latouche, 1989:42-47).

Batı'nın tüm dünya tarihini etkilemiş olan felsefesi (Aydınlanma Felsefesi), XV. yüzyıl ortalarında Rönesans, XVI. yüzyılda Reformasyon ve XVII. Yüzyılda Kartezyen felsefesine²³ dayanır. İngiltere Devrimiyle başlatılıp, Fransız Devrimiyle

²³ Rönesans düşüncesinin en büyük başarısı olan yeni doğa biliminin ve dünya görüşünün temeli olan Kartezyen felsefesini ilk olarak Kopernikus (1473-1543) ortaya atmıştır. Bruno, Kepler ve Galilei, Kopernikus'un teorisini deneylerle doğrulayınca kilisenin resmi görüşü olan dünya merkezli evren teorisi alt üst olmuştur. Bu yeni teori yerin küre şeklinde olduğu ve yıldızlarla birlikte Dünya'nın da Güneşin etrafında dönmesidir. Tüm dünyayı etkileyen bu teorinin ise iki felsefi sonucu olmuştur. Bunlardan ilki doğa artık dolambaçlı yollarla açıklanamaz çünkü öğeleri uyumlu bir biçimde birbirine bağlanmıştır. Doğanın yapısının sadeliği aynı zamanda metafizik bir ilke olarak yorumlanmaktadır.

bitirilen felsefi bir hareket olan Aydınlanma, sonuçlarıyla toplumsal ve siyasal bir süreç hazırlamıştır (Çiğdem, 1997:13-19).

Döneme adını veren aydınlanma, insanı ve insan hayatını temel alır. Çünkü “aydınlanmak isteyen insanın kendisi, aydınlatılmak istenen de insan hayatının anlam ve düzenidir”. Kant aydınlanmayı “ insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin-olmayış durumundan kurtulup aklını kendisinin kullanmaya başlaması...” olarak tanımlar. Kant’a göre, insan şimdiye kadar aklını kendi başına kullanamamış, hep başkalarının kılavuzluğunu aramıştır. Şimdi ise aklını kendi başına kullanma cesareti göstermektedir (Kant’tan aktaran, Gökberk, 1974:335-336).

Aydınlanma dönemi, aklın ön plana çıkışının bir göstergesidir. Pek çok düşünür, bilim adamı aklı ön plana koymakta, akılla doğru bilgiye ulaşılabileceğini ifade etmektedir. Galileo’nun dünya ile ilgili keşiflerine uzanan Newton’un fiziksel evrenin basit ve akılcı kurallara göre işlediği paradigması, Kant’ın aydınlanma dönemini aklı kullanma cesareti olarak tanımlaması, döneme damgasını vurmuştur. Aydınlanma çağının başlıca amacı aklı kullanarak, etik, estetik ve bilgi sistemlerini yerleştirmektir. Böylece Ortaçağın aşırı gelenekçiliği, dogmatikliği ve kuralcılığı aşılmıştır (Terzioğlu, 2009:1).

Aydınlanma Dönemi’nin en belirgin yönü olan toplumun kilisenin dogmalarından arınıp aklın üstünlüğünü vurgulaması “Bilim Tanrının yerinde, doğa insanın yönetimindedir” anlayışını getirmiştir. Bilime ve insana yapılan bu vurgu XIX. yüzyıl da pozitivismi, ilerleme anlayışını ve tarihselciliği doğurmuştur (Esgün, 2006:97-98).

Positivizm Fransızcada “gerçek, olgu, kesin, kanıtlanmış, olumlu” gibi anlamlara gelen “positif” kelimesinden türetilmiştir. Terimi ilk defa sosyalist düşünür Claude Henri de Saint Simon, bilimsel yöntemin önemini belirtmek ve sosyal felsefe bakımından ifade ettiği anlamı ortaya koymak için kullanmış, daha

---

İkinci felsefi sonucu ise, algılayan ve algılananın değişik hızlarla ama aynı doğrultuda ilerleyebildiği görüşünden çıkan görecelik ilkesidir(Gökberk,1974:233).

sonra pozitivistizmin kurucusu Auguste Comte tarafından benimsenerek bir felsefi sistemin adı haline getirilmiştir (Kutluer, 1992:335).

Comte'un felsefi doktrinine göre insan zekâsı "şeylerin" gerçek sebeplerini bilmeye elverişsizdir. Bilim, devamlı birbirini takip eden tabii kanunları kurmakla yetinir (Korlaelçi, 1986:16-17).

Pozitivist felsefe dayanağını gerçekte arar. Bunun için "pozitif" demek her şeyden önce gerçek olan demektir. Bu yüzden pozitif felsefe gerçeği inceleyip araştıran bilimlerle sıkı işbirliği yapar. XIX. yüzyılın düşünce hayatına damgasını vuran akım, ana amaç olarak gerçeği kavramak ister ve düşünce yapısını objektif olgular üzerine kurmaya çalışır, doğa ile tarihin gelişme çizgilerini kavramak ister. Gelişme kavramı, pozitif felsefenin ön planında yer alır. Özellikle tarihin sürekli bağlantısı araştırılır. Araştırma sonucunda geliştirilen tarih bilinci insanlığın düşünce hayatı için büyük bir kazanç ve dönüm noktası olur (Gökberk, 1974:476).

Pozitivistizmin karakteristik olan temel fikirleri süreklilik göstermiştir. Akımın temel fikirleri: (Kutluer, 1992:335)

- a) Bilimsel bilgi tek geçerli bilgidir.
- b) Bilginin mümkün olan yegane nesnesi olgulardır; metafizik ve teolojik düşünceler olgusal karşılığı olmayan spekülasyonlardan ibaret olup anlamsızdır.
- c) Felsefe bilim dışı bir yöntemle sahip olamaz; onun görevi bütün bilimler için ortak olan genel ilkeleri bulmaktır.
- d) Evrensel ve önsel nitelikli tek bir yöntem söz konusudur ve bu yöntem hem doğa hem de beşeri bilimler için aynıdır; bütün bilimler fiziğe indirgenebilir.

Pozitivizmle birlikte “akıl” kavramına verilen önemle teknolojik sıçramaların kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerini hazırlaması, Batı’nın ekonomik anlamda da gelişimini ortaya çıkartmıştır (Esgün, 2006:97-98). Batıyla özdeşleşen Aydınlanma dönemiyle birlikte, ilk kez modern kapitalist Batı toplumunda üretim ilişkileri, siyasal iktidarın zoru olmadan serbest piyasa ilişkileri temelinde kurulmuştur. Bu durum ekonomik büyüme için muazzam bir dinamik oluşturmuştur. Sermaye birikiminin ihtiyaçları, ekonomik faaliyetin sürekli genişlemesini şart koşması, hem coğrafi düzeyde yayılmayı hem de teknolojik yenilenme ve üretim artışını beraberinde getirmiştir (Bakırezer,2004:189).

Bilimsel başarıları, felsefi temelleri ve toplumun sekülerleşmesi gibi özellikleri, Batı’yı etik bir iletinin taşıyıcısı ve giderek soyutlaşan mekanı haline getirmiştir. Aydınlanma’nın da etkisiyle XVIII. ve XIX. yüzyılda Batı’nın etik iletisi, insan hakları ve demokratik değerler olmuş, bu kavramlar Batıyla özdeşleşmiştir (Latouche,1989:47-49). Böylece, bireylerin din ya da devlet baskısından özgürleşmesi, insanın doğal haklarının üstünlüğü, akıl karşısında inanç ya da geleneğin boyun eğmesi, cehalete karşı pozitif bilimlerin zaferi Batı’ya özgü olarak algılanır olmuştur (Berkes,1973:367).

Batı, dünyada pek çok ülkede olduğu gibi, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için örnek bir model olarak algılanmıştır. XVIII. yüzyılda Batı Avrupa’da yaşanan ekonomik, sosyal ve felsefi dönüşüm, XIX. yüzyılda Batı’nın biricikliğinin ortaya atılması ve bir model olarak kurgulanmasıyla sonuçlanmıştır (Goody,2002:15-16).

Batı’nın coğrafyayla (Avrupa’yla), ırkla (beyaz ırkla), dinle (Hıristiyanlıkla) , felsefeyle (Aydınlanma Felsefesiyle) ve ekonomik sistemle (kapitalizmle) açıklanması, birbirinden farklı tanım ve algılar ortaya çıkarmaktadır. Bu tanım ve algılar birbirini tamamlar nitelikte olmasına rağmen her kavram, tarihsel bir sürecin sonucunda ortaya çıktığından anlamını da tarihsel olarak ortaya koymaktadır (Latouche,1989:40).

B. BATICILIK

Bir program olarak Batıcılık, temel öncülü olan Batı'nın, bütünüyle bir model olarak benimsenebileceği ve dolayısıyla Batılılaşmanın topyekun gerçekleştirilebileceği fikrine dayanır. Batı'nın topyekun model alınmasını öngören Batıcılığın temelinde, Batı'nın üstünlüğünün evrensel bir ilke olarak akıldan kaynaklandığı görüşü yer almaktadır. Bu görüş, akıl ve gelenekle karşılaşan Batı'nın, bunlardan ilkinin yani akli tercih ettiği ve ancak böyle yapmakla üstün bir güç olabildiği anlayışına dayanır. Aydınlanma düşüncesi ve Fransız Devrimi bunun teyidi olarak görülmektedir (Toker,Tekin:2001:83).

Ülkemizde II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Batılılaşma yanlısı düşünce hareketi olan Batıcılık, Osmanlı seçkinlerinin bir bölümünün, “devletin kurtarılması” sorusu sonucunda üretilen tezlerden biridir (AnaBrittanica,1986-1987:440).

“Avrupa medeniyetine bağlılık ve Çar I. Nikolo zamanında Rusya’da yetişen reformcu akımı” olarak da tanımlanmış olan Batıcılık akımı (Meydan Larousse,1969:204), ülkemizde ise Osmanlı Devleti’nde başlayıp, Cumhuriyet Türkiye’sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa’nın toplumsal ve fikirsel bileşimini, erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşımdır (Özer, 2005:21).

C. BATILILAŞMA

Batılılaşma, Osmanlı Devletinde XVIII. yüzyılda başlayan ve devletin düştüğü bunalımı, Batılı devlet ve toplum yapısını örnek alarak gidermeyi amaçlayan siyasetin yarattığı, giderek etkisi derinleşen tarihsel sürece verilen ad (AnaBritannica,1986-1987:441) ve Batı medeniyetini benimsemek (Meydan Larousse,1969:205) şeklinde ifade edilmektedir.

Batılılaşma, Osmanlı Devletine ya da Türkiye'ye has bir durum değildir. Rusya, İran, Çin ve Japonya gibi büyük devlerin de içinde bulunduğu universal bir süreçtir (Ortaylı, 2009:19).

Kavrama universal kimliğiyle yaklaşırsak, Latouche, Batılılaşmayı; yayılması ve tarihiyle evrensel, Batı'nın model olma özelliği ile yeniden üretilebilir olmak üzere çift etkisi olan bir ekonomik ve kültürel süreç olarak tanımlar. Kendisini model olarak ortaya koymasıyla başlayan süreç, toplumsal, kültürel ve ekonomik değişimlerle yeniden üretilebilir olma özelliği kazanır. Böylelikle evrensel niteliğini kaybetmez (Latouche, 1989:68-69).

Kılıçbay, Batılılaşmanın Batı'nın tüm kurumlarının tutarlı bir biçimde benimsenmesi ve aktarılması anlamına geldiğini söyler (Kılıçbay,2004:63).

Berkes ise taklitçiliğe atıfta bulunarak, Batılılaşmanın bir uygarlıktan bir takım maddi başarıları alıp getirmek olmadığını vurgular. Batı uygarlığının özü olan yanlar benimsenmedikçe getirilen bu başarıların, bir süre yüzeyde kalacağını, ama topluma etkide bulunamayacağını belirtir (Berkes,1973:367).

Ahmet Çiğdem ise Batılılaşmanın telafi edici bir ideoloji ve tarihsel gecikmişliğin giderilmesinin bir aracı olarak kendini kurguladığına dikkat çeker

(Çiğdem, 2002:68). Nitekim Osmanlı Devleti, son iki asrında Batılılaşmanın etkisinde kalmıştır ve devletin içinde bulunduğu kötü gidişat nedeniyle, devletin nasıl kurtarılacağı sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Sorunun cevabı Batılılaşmada aranmış ve Batılılaşmanın yöntem ve derecesi tayin edilerek arayışa hız kazandırılmıştır (Özer, 2005:22).

D. BATILAŞMA

Kılıçbay, Batılaşmayı Batılı olmayan bir toplumun Batı normlarına göre yeniden yapılanması olarak tanımlar (Kılıçbay,2004:61). Hasaebi ise Batı'yı akıl evreni içinde görecek, uygarlığın bir ve tek olan akıl uygarlığı olduğunu belirtir ve tarihi-evrimi olan bütün hareketlerin de bu “akıl uygarlığında” buluşması gerektiğini ekler. Boyece akıl uygarlığına giden yolda, bir düşnce evreninden başka bir düşnce evrenine geçişin Batılaşma olduğunu söyler. Ayrıca Hasaebi, Türkiye'nin akıl evrenine kurumsal olarak girdiğini, toplum ve halk olarak girmesinin ise uzun zaman aldığını ve bu sürecin bugün bile tam olarak tamamlanamadığını belirtir (Hasaebi,2004:24).

Batılaşma ve batılılaşma, arada zıtlaşmalar da, birbirlerini tamamlayıcı niteliklere sahip iki farklı kavramdır. Bu zıtlaşma batılaşmanın başlangıç kavrayışı olarak Batı teknolojisinin ürünlerine sahip olmakla yetinmesinden kaynaklanmaktadır. Batılaşma başlangıç kavrayışı olarak Batı teknolojisinin ürünlerine sahip olmakla yetinmektedir. Batılaşma hareketinin surukleyicileri ise Batılılaşmış birey ve kurumlardır (Kılıçbay,2004:63).

E. MODERNLEŞME:

Modern terimi Latince modo ve hodie sözcüklerinden oluşmuştur. Modo sözcüğü “son zamanlar”, “tam şimdi” ya da bugün kullanıldığı anlamıyla “moda”, hodie sözcüğü ise “bugün” anlamıyla kullanılmaktadır. Terim ilk defa V. yüzyılda Latince “modernus” biçiminde, Hıristiyan dönemini, Romalı ve pagan geçmişinden ayırmak için kullanılmıştır (Bağce,2004:5).

Modern sözcüğü, “eski”den “yeni”ye geçişi işaret etmektedir. Kavram ilk kullanıldığında eski dünyayı, karanlık, putperest olarak nitelmiş ve yeni ile Hıristiyanlığın egemen olduğu dünyayı kastetmiştir. Bugün kullandığımız anlamda modern ise önceki moderndeki “yeni”yi, yani Ortaçağı, yeni modernliğin “eski” dünyasına dönüştürmüştür (Bağce,2004:5). Bu anlamda modernleşme, genel olarak istenerek saptanmış hedefler doğrultusunda bir toplumun yönlendirilmesi eylemi ya da değişim süreçleridir (Armağan, 1988:209-210).

Bu değişim süreci, geleneksel toplumdan modern topluma geçişi ifade eder. Modern toplum, varılmak istenen bir hedeftir ve çıkış noktası ise geleneksel toplumdur (Sevil, 1999:44-45).

Geleneksel/modern toplum arasındaki ayrım ise geleneksel ve yasal/rasyonel otorite kategorilerinde²⁴ ortaya çıkar. Yasal (rasyonel) otorite egemenliğin kişisel olmayan amaca ve soyut normlara itaate dayanırken, geleneksel egemenlik biçimleri keskin bir kişisel sadakate ve geleneğin kutsallaştırdığı normlara dayanır. Geleneksel toplumsal ilişkiler doğrudan, kişisel ve değişmez olarak nitelendirilebilirken, modern toplumsal ilişkiler kişisel değildir, resmidir ve değişime tabidir (Jung, Piccoli, 2004:26-27).

---

²⁴ Weber’in sınıflamasına göre otoritenin üç temel meşrulaştırma biçimi vardır: Karizmatik otorite, geleneksel otorite ve yasal otorite (Jung, Piccoli, 2004:26).

Geleneksel toplumdan modern topluma geçiş ise bir takım farkları ortaya çıkarır: (Sevil, 1999:44-45)

- a) Geleneksel toplumda aile veya yerel nitelikli birincil gruplar ön planda gelirken, modern toplumda devletle kişi arasında bir sürü ikincil gruplar oluşmaktadır.
- b) Geleneksel toplumda devletin otorite ve egemenliği ulu ve fizik ötesi bir nitelik taşıırken modern toplumda hukuki bir anlam kazanmaktadır.
- c) Modern toplum devletin kamu hizmeti ve politikasını ön plana geçirir.
- d) Buna bağlı olarak modern toplumda mili bağ öncelik hakkına sahip olur, halbuki geleneksel toplumda devlet, aile-akrabalık ya da belli bir zümre bağlarına göre şekil almaktadır.
- e) Geleneksel toplumda devletin mevcut yapısını korumaya yönelik bir anlayış söz konusudur. Yani devlet yönetimi ile politika arasında hiçbir ayırım yoktur.

Geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecinde “geleneksel” toplumsal ilişki ve biçimler ile Batı’dan yayılma ya da ihraç yoluyla gelen ve geçiş toplumunda yeni gelişen ilişki ve biçimler arasında uzlaşmaz bir çelişki oluşur. Modernleşme geliştikçe, gelenek zayıflar; bu anlamda, geleneksel “geri”dir, geleneksel ve modern arasındaki ilişki “yerine geçme”, çatışma, ve dıştalama ilişkisidir (Özbek, 2003:33-34).

Modern toplum kavramı, belli bir insan tipini, insanla doğa ve insanla insan arasındaki ilişkilerin belirli bir kavranış biçimini (veya belirli bir kùltürü)

içermektedir. Leven Köker, Alex Inkeles'den hedeflenen modern insanın niteliklerini şöyle aktarır (Köker, 1995:40).

- a) Modern insan, yeni deneyimlere hazırdır, yenilik ve değişime açıktır.
- b) Modern insan çevresindeki tutum ve kanaatlerin çeşitliliğinin daha farkındadır. Bu farkları korkusuzca kabullenebilir ve onlara otokratik ve hiyerarşik şekilde yaklaşma ihtiyacı duymaz.
- c) Geçmişten çok bugüne ve geleceğe yöneliktir.
- d) Planlamaya ve örgütlenmeye eğilim gösterir.
- e) Bilim ve teknolojiye daha çok inanç duyar.
- f) İnsanın, amaç ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi için çevrenin egemenliğine girecek yerde, o çevreye egemen olmayı öğrenebileceğine inanır.

Modernlik XVII. Yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonrasında hemen hemen bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimidir. Modernliğin en önemli kilometre taşlarından biri de 1789 Fransız Devrimi olmuştur. Bu devrim modernliği, modern dünyanın “dünya görüşü” olarak yerleştirmiştir (Sevil, 1999:19).

Modernleşme kuramları ise II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizme kendi başına geçemeyen Batı dışı toplumların değişme süreçlerini açıklamak üzere geliştirilmiş ve “toplumsal değişme kuramı” niteliğinde gündeme gelmiştir. Düşünsel kökenleri bakımından Auguste Comte sonrası pozitivist biçimine dayanan bu kuram, 1950'lerde öncelikle ekonomi alanında geliştirilen “neo-klasik” kalkınma kavramında temellenmiştir (Özbek, 2003:31).

Weber modernleşmeyi kültürel, toplumsal ve politik rasyonelleşme süreci olarak tanımlarken (Yeşildal, 2010:60), Metin Çulhaoğlu kavramı, temeldeki kapitalist gelişmenin toplumsal, siyasal, kültürel, kurumsal ve etik alanlarda yol açtığı değişimin bütünü olarak görür. Kentleşme, okullaşma, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, modern siyasal partilerin ortaya çıkması ve devlet mekanizmasının teknik anlamda rasyonelleşmesi kapitalist sürecin modernleşme bağlamındaki göstergelerini oluşturur (Çulhaoğlu,2002:170).

Bu göstergeler, toplumda siyasi istek ve beklentilerin değişmesine yol açabilir ya da siyasal katılımı arttırabilir. Ayrıca meydana gelen değişiklikler birbirlerini etkileyerek ortaya yeni fikirler, kurumlar ve davranış biçimleri ortaya çıkarırken, eski fikirlerin yeniden canlanması gibi birbiriyle zıt yönlü gelişmelere de neden olabilir. Radikal değişikliklerin yaşandığı modernleşme süreci toplumsal yapı ve kurumlarda önemli değişikliklere neden olurken toplumun geleneksel uygulamalarından farklılaşır ve toplumun olumlu ya da olumsuz tepkisini çeker (Öztürk, 2011:243).

Kavramı küresel boyutta inceleyen Jung ve Picolli ise modernleşmenin, geleneksel toplumların büyük dönüşümü ve modern kapitalist toplum unsurlarının küresel boyutta birbiri ardına yayılması anlamına geldiğini belirtir. Bu dönüşüm, geleneksel fikirlerin ve değerlerin, geleneksel üretim tarzlarının, toplumsal örgütlenme ve siyasal egemenlik biçimlerinin yerini zamanla modern toplum modellerinin aldığı, doğrusal olmayan bir süreçtir. Modernleşme, başlangıcından bu yana –derece, zaman ve mekân anlamında eşit düzeyde olmasa da- toplumları farklı boyutlarda etkileyen küresel bir süreç olmuştur (Jung, Picolli, 2004:22).

XIX. Yüzyılın başlarında Avrupa’da başlayan ve tüm dünyayı etkileyen sömürge faaliyetleri, savaşlar, uluslararası rekabet, eğitim ve ulaşım imkanlarının artması gibi faktörler yavaş ama etkili bir yayılmaya neden olmuştur. Bu yayılma bazı ülkelerde büyük bir değişime neden olmazken, bazı ülkelerde darbe ve toplumsal karmaşayla sonuçlanmıştır (Öztürk, 2011:243).

II. XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE BATILILAŞMA HAREKETLERİ

XV. yüzyıldan itibaren Dünya konjonktüründe yaşanan bir takım önemli yenilikler ve köklü değişimler, Avrupa'dan Dünya'ya yayılmıştır. Bu yenilik ve değişimlerin yayılma hızı ve zamanı ise ülkelere göre farklılıklar göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıldan itibaren sürekli hale gelen toprak kayıpları ve yaşanan mali sıkıntılar, yönetici ve aydın kesimini, bu kayıpların nedenleri üzerinde durmaya zorlamış ve böylece Osmanlı Devleti, Batı'yı referans almak için kolları sıvamıştır. Genel olarak III. Selim'le başlayan sorgulama süreci değişimin kaçınılmazlığını ortaya koyarken, Tanzimat Fermanı yeniliklere resmiyet kazandırmış, Meşrutiyet Dönemleri ise bu sürece halkın katılımını sağlamıştır.

A. XIX. YÜZYIL ÖNCESİ DÜNYA KONJONKTÜRÜ VE OSMANLI DEVLETİNİN BU KONJONKTÜRDEKİ YERİ

XV. yüzyıl da yaşanan coğrafi keşifler, kapitalist zincirin ilk halkasını oluştururken, Dünya tarihinde önemli bir çığır açmıştır. Bu yüzyılda siyasi birliğini en erken sağlayan ülke olan Portekiz, coğrafi keşiflere ve sömürgecilik faaliyetlerine de ilk başlayan Avrupa ülkesi olmuştur (Altunan, 2009:269).

Denizci lakaplı Portekiz Prensi Henry'nin, İslam ülkelerini arkadan çevirip ezmek ve Afrika kıyıları boyunca toplanacak köle ve mallardan kazanç sağlamak

amacıyla, seçkin gökbilimci ve matematikçilere verdiği görevle, 1500'lerde Avrupa tekneleri, büyük denizlere inmiştir (McNeill,2004:465-470).

Kristof Kolomb'un (1492) Batı seferleri, Vasco da Gama'nın (1498) Hindistan deniz yolunu keşfi, Ferdinand Macellan'ın (1519-1522) okyanusu aşması, yeni yolların keşfedilmesine neden olmuştur (McNeill, 2004: 459-462). Avrupa'da bilim, teknik ve ateşli silahların bu gemilere uygulanması ise yeni keşfedilen yolların daha güvenli olmasının yanında, daha ucuz olan deniz yoluyla ticareti de beraberinde getirmiştir (Altunan, 2009:269).

Osmanlılar bu süreçte Avrupa tarzı gemi yapımı ve deniz savaş tekniklerini almakta isteklilik göstermişlerdir. Örneğin, XV. yüzyılda, gemi yapımında Venedik model alınmıştır. Böylece Osmanlılar, Avrupa tarzı gemi yapımıyla birlikte, Avrupalıların harita ve gemiciliğinden yararlanmayı pratik olarak öğrenmişlerdir. XVI. yüzyıl boyunca Avrupalılarca hazırlanmış birçok harita ve kroki Osmanlıların elinde bulunmaktadır. Haritacılık teorisi üzerinde pek az bilgileri olmasına rağmen çok geçmeden Avrupalı seyir haritalarını kopya etmek, kullanmak ve kendi kıyı haritalarını yapma isteğine erişmişlerdir²⁵ (Lewis,1984:45).

Keşfedilen yeni yolların, Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı en önemli sonuç Akdeniz-Hindistan yolunu körleştirmesidir (McNeill,2004:459-462). Çünkü Osmanlı Devleti, Venedik, Ceneviz, Kuzey Afrika gibi ülkeler, bu yol üzerinde bulunmaktaydı ve bu yolun işlevini kaybetmesi, zamanla ekonomik önemlerini kaybetmesine neden oldu. Bu değişimle birlikte Akdeniz'in eski büyük tüccar sitelerinin yerini, Atlas Okyanusu'na açılan Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere, Fransa gibi yeni tüccar ülkeleri aldı ve ticari üstünlüğü ele geçirdi (Ülken,2001:24; Huberman,1991:105).

Osmanlı'nın yükselmesinin temelinde yatan Doğu-Batı ticaret yollarının değiştirilmesi, Ortadoğu ve Akdeniz'in ekonomik gerilemesi, İtalyan kent

---

²⁵ Lewis, ilk dikkate değer Osmanlı haritacısı olan Piri Reis'in (ölümü 1550 civarında) Avrupa dillerini bildiği ve Batılı coğrafya kitaplarından yararlandığını belirtmektedir (Lewis,1984:45).

devletlerine ve Osmanlıya büyük bir darbe vurdu. Bu darbeye karşı alınan önlemlerden en önemlisi de doğu ticaretine hareket katması düşünülen kapitülasyonlardır (Savran,1992:19-20).

Avrupalıların keşifleri, yeryüzünün okyanuslarını, üzerindeki ticaret etkinliklerini ve fetih işlemlerini yürüttükleri yollara dönüştürmüştür. Böylece, insanların yaşamasında elverişli tüm kıyılar boyunca yeni bir kültür dünyası yaratılmıştır. Bu dönem, aynı zamanda Batı'nın Dünya'da üstün bir duruma yükselişini getirmiştir (McNeill,2004:459-462).

Keşifler, Batı Avrupa'nın bütün iktisadi hayatında muhteşem bir yayılma dönemine yol açmıştır. Pazarın genişlemesi her zaman iktisadi etkinliği hızlandıran başlıca etki olmuştur. Alışveriş yapacak yeni yerler, yeni pazarlar, yeni mallar; yoğun ticari etkinliğe, yeni keşiflere, buluşlara, yayılmalara neden olmuştur (Huberman,1991:105-106).

Avrupa'nın denizlerde sağladığı bu üstünlük, bir takım önemli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Doğu'nun baharatı, değerli taşları, ilaçları, parfümleri ve ipekleri, Venedik gemilerinin beklediği yük gemilerine ulaştığında pahalılaşmaktaydı. Bu mallar Venedikliler tarafından Avrupa içindeki başlıca dağıtıcılar olan Güney Almanya şehirlerinin tüccarlarına satılınca daha da pahalılaşıyordu (Huberman, 1991:103).

Ticaretin hız kazanmasının yanında bir diğer önemli gelişme, İngiltere'de yün ticaretiyle birlikte dokuma sanayinin oluşması ve seri üretime başlanmasıdır. Böylece kısa sürede ucuz ve standart mal üretimi başlamış oldu. Bu gelişme sonucu zanaatçılar, imalathanelerle baş edemediler ve kısa sürede iflas ettiler. Dükkanlarını kapatmak zorunda kalan zanaatçılar, imalathanelerde emeklerini satarak çalışmak zorunda kaldılar. Bu durum işçileşmeyi başlatarak, işçi sınıfı denilen yeni bir sınıf oluşturmuştur (Altunani 2009:268).

Batı'da gelişmekte olan fabrika sanayi (öncelikle dokuma ve ardından maden sanayi), bir yandan geleneksel zanaatları yıkmış, ancak yeni istihdam olanakları yaratarak bir yandan da kurulmakta olan yeni (kapitalist) düzenin savunulup meşrulaştırılmasını da kolaylaştırmıştır (Başkaya, 2006:27).

Batı Avrupa'da ticaretin gelişmesi; zenginleşen, kentlerde oturan, aristokrasi ve ruhban sınıfından olmayan yeni bir sınıf daha ortaya çıkarmıştır. Bu sınıf, XV. yüzyıldan itibaren ticaret gelirleriyle yükselişe geçen (burjuvazi) kent soylulardır (Altunan, 2009:267).

Bu yeni sınıfın, feodal düzende sıkışıp kalması ve çıkarlarını gerçekleştirememesi, onların yeni bir devlet yapısına olan ihtiyacını da arttırmıştır. Bu devlet, özel mülkiyet hakkının tanındığı, kişisel özgürlüklerin Anayasal güvence altına alındığı, laik nitelikte bir devlettir. Burjuva sınıfının Aydınlanma düşüncesinden beslenen özgürlük, eşitlik, kardeşlik kavramları etrafında kitleler ile devrimi gerçekleştirmesi, tarihsel süreç içerisinde insanların özgürleşmesinin yolunu açan ilerlemeci bir aşama olmuştur ve bu etmen Fransız Devrimi'nin temelini oluşturmuştur (Mooers, 1997:103).

Fransız Devrimi, aynı zamanda, İslam dünyası üzerinde gerçek etkide bulunan ilk büyük fikir hareketidir. Hıristiyanlık ile Müslümanlığın Akdeniz çevresindeki uzun karşılaşmalarına ve Suriye'den İspanya'ya kadar barışta ve savaşta sayısız temaslarına rağmen, Rönesans ve Reformasyon gibi ilk Avrupalı hareketler Müslüman uluslar arasında hiçbir yankı uyandırmamış ve hiçbir karşılık bulamamıştır. Bunun nedeni İslamiyetin yayıldığı dönemlerde, Hıristiyan Batı'nın verecek bir şeyi olmadığı gibi, gözle görülür ve elle dokunulur bir derecede aşağı olan bir kültür görünümünde olmasıdır (Lewis,1984:41).

Fransız Devrimi ile ulus devlet düşüncesi hızla yayılmıştır ve 1900'den 1914'e kadarki sürede milliyetçilik düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Milliyetçilik ilk kez XIX. yüzyılda kendi devletlerinin yayılmacılığında yana, fakat diğer taraftan yabancılara, liberallere, sosyalistlere karşı ulusal bir görünüm sergileyen İtalyan ve

Fransız sağcı ideolojik grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Siyasal yaşamda ise “ulusal dava”yı büyük bir değer olarak gören bütün hareketler için, yani kendi kaderini tayin hakkı için tanımlanmıştır. Milliyetçiliğin temeli bütün biçimlerinde aynıdır: “İnsanların kendi kaderini duygusal olarak ulusları ile özdeşleştirmeye çalışmak” (Hobsbawm, 2005: 159-161).

Fransız Devriminin milliyetçilik düşünceleri Osmanlı Devleti’nde de yankı bulmuştur. 1798’de Reis Atıf Efendi, XIX. yüzyılda imparatorluğu yıkıma götürecektir olan milliyetçilik ve hürriyetçiliği teşhis etmiştir. Aynı yıl Sultanın, Fransız hürriyetini sefahat ve anarşi olarak tanımlamasına rağmen, Türkiye toprağına dikilen hürriyet ağacı kök tutmaya başlamıştır. Çok geçmeden Türklerin hürriyet, eşitlik ve hukuk devletine ilgisi artmıştır. XIX. yüzyıl boyunca Batı’ya seyahat fırsatı bulanlar, döndüklerinde Avrupa’ya kıyasla kendi ülkelerinin gerilik ve yoksulluğunu fark etmeye başlamışlardır. Eski “ imparatorluk niçin çöküyor?” sorusu artık “Avrupa ilerlerken ve gelişirken imparatorluk niçin çöküyor ve Avrupa’nın başarı sırrı nedir?” şekline dönüşmüştür (Lewis,1984:130).

Üretimin, ticaretin, değerli madenlerin biçim ve hacmindeki temel dönüşümler sonucu Avrupa’da meydana gelen fiyat artışları ve el sanatlarının büyük sarsıntı geçirmesi²⁶, endüstri ve bunun sonucu olarak dış ticaret dengesinin bozulması (Heper,2006:63), dış savaşlar, milliyetçilik akımının neden olduğu iç çatışmalar, yapılan dış ticaret antlaşmaları XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı devletinde bunalım etkisi yaratmıştır (Faroqhi,1998:60-61).

Osmanlı devletinin Avrupa ekonomilerine ipek ve pamuk gibi ham maddelerle tahıl sağlayarak hizmet etmesi ve Avrupa merkezli dünya pazarı doğrultusundaki bütünleşmenin dışında kalmasıyla, Osmanlı işletmeleri, o tarihten sonra Avrupa’nın ve ardından da Birleşik Devletlerin yönlendirdiği dünya konjonktüründeki iniş çıkışlara teslim olmak zorunda kalmışlardır (Faroqhi,1998:60-61).

²⁶ Ancak Faroqhi, duruma uyum gösteren zanaat dalları olduğunun da altını çizer. Örneğin bu dönemde dokumacılar ithal iplikle yerli tüketim için kumaş üretmişlerdir. Ayrıca demiryolu işçiliği ya da kömür ocağında işçilik gibi yeni iş alanları da ortaya çıkmıştır (Faroqhi,1998:60-61).

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ GELİŞMELER

Batılılaşma resmi olarak 1839 yılında Tanzimat'la başlar. Ancak Batılılaşma sürecinin oluşumunu anlamak, hukuk, felsefe, eğitim, edebiyat gibi değişik alanlardaki ilk etkilerini görebilmek için Gülhane Hattı'ndan yüzelli yıl kadar geriye gitmek gerekmektedir (Okay,1998:195).

Bir Batılılaşma politikasına doğru atılan ilk bilinçli adım XVIII. yüzyıl başlarında atılmıştır ve Batı karşısında ilk toprak kayıplarının yaşandığı 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmaları başlangıcı oluşturan olaylardır (Lewis, 1984: 46).

1718 Pasarofça antlaşmasının ardından Batı'yla ilk temaslar, "Lale Devri"nde gerçekleşmiştir (Davison,2004:84). Lale Devri'nde, Osmanlı padişahları daha görünür hale gelmişlerdir. III. Ahmet'in devlet ricalinin konaklarını ziyaret etmesi, Abdülmecid'in bir Rum düğününde, adet üzere ayakta Ortodoks ayinini takip edip, Hıristiyanların pişirdiği yemekten yemesi, İngiltere sefaretinde verilen baloya katılması, Abdülaziz'in, Mısır'ı ve Avrupa ülkelerini ziyaret etmesi, padişahların ve saray halkının yaşam tarzları ve saray kurumlarında oluşan önemli değişikliklerin örnekleridir (Tezel,2001:33).

Lale Devrinin barış politikası, kısa sürmekle beraber, imparatorlukta değişimin ilk adımlarını oluşturmuştur (Berkes,1975:21). Alafrangalaşma dönemi yenilik hareketleri, saray çevresinde sınırlı kalmıştır ve bu devirde çok önemli bir dönüşüm olmamıştır. Yüzeysel Batılılaşma, saray zevkleriyle dönemin mimarisini etkilemiş olsa da derinlere nüfuz edememiştir (Davison,2004:49).

III. Ahmet'in padişahlığı sırasında yaşanan Lale Devri 1730 yılında sona ererken, yeni uygarlığın baskısına karşı askeri savunma düşüncesi üstün gelmiş ve askerlik alanındaki yenilikler üzerinde durulmuştur (Berkes,1975:21). Ancak siyasi iktidar, orduyu ve askeri tekniği yenileştirme ihtiyacı duyarken, öğretim ve eğitim sisteminin kuruluşu üzerine böyle bir yenileşme yapacak güçten uzaktır. Bu yüzden uzun bir süre işe nerden başlanacağı kestirilememiştir (Ülken,2001:25).

1789'da Osmanlı Devleti'nde III. Selim'in tahta çıkışıyla birlikte yenileşme hareketlerinde önemli adımlar atılmış ve Osmanlı reform çağı başlamıştır. Aynı yıl Paris halkı da, Fransız İhtilalini başlatmış ve insanlık tarihinde bir çığır açmıştır (Timur,1989:99).

III. Selim'in XVII. yüzyıl ortasında merkezi otoriteyi yeniden kuran Köprülü vezirlerinin zamanından beri süregelen geleneksel reform teşebbüsleriyle, XIX. yüzyıl Tanzimat reformları arası geçiş döneminin bir şahsiyeti olarak ilginç kılan bir takım özellikleri vardır. III. Selim'in bu özellikleri; tahta çıkışından önce de sarayın dışındaki Dünya'ya ve Avrupa'ya ilgi göstermesi, amaçlarına ulaşmak için Avrupa'nın usullerini kabule istekli olması ve Avrupa'yla Osmanlı yönetici seçkinler sınıfı arasında iletişim kurmaya çalışmasıdır (Zürcher,2008: 43-44).

Avrupa ile Osmanlı Devleti arasında köprü kurmak isteyen III. Selim, elçilikler konusuna el atmış ve Avrupa Devletlerinde daimi statüde elçiler bulundurmaya karar vermiştir. Daimi statüde ilk elçi 1793'te Londra'ya gönderilmiştir (Eryılmaz,1992:46-47). Daha sonra Viyana, Berlin ve Fransız Cumhuriyeti'ne de elçiler gönderilmiştir (Lewis,1984:62). Ancak Rusya başkentine elçilik gönderilmemesine karar verilmiştir. Bu kararla Bab-ı Ali Rusya'yı büyük Avrupa devletlerinden saymadığını göstermek istemektedir (Berkes,1973:88).

III. Selim tahta geçtiğinde, üst düzey danışmanlarından gerekli reformlar hakkında raporlar isteyerek Osmanlı silahlarını, askeri örgütlenmesini ve askeri teknik okullarını geliştirmeye başlamıştır. Bu süreç sırasında kapılar, Batı etkisine eskisinden daha çok açılmıştır (Davison,2004:51).

III. Selim'in en önemli projesi, yozlaşmış yeniçerilerin yerini alacak modern bir ordu için yeni birlikler toplayıp yetiştirmektir (Davison,2004:51). Böylece Osmanlı yenileşme ve değişme ihtiyacı, önce askeri saha ile sınırlı kalmıştır. Güçlü bir ordu kurulursa eski güçlü günlere yeniden dönme şansı olur sanılmıştır. Ancak askeri ıslahatlarda bir türlü başarı sağlanamamıştır. Askeri alanda yoğunlaşan III. Selim dönemi İslahat hareketleri, bu alanda ilk olması bakımından önemlidir. Nizam-ı Cedid ile başlayan bu yenilikçi serüven, halktan ağır vergiler toplanması sonucu yıldırıcı olmuştur (Eryılmaz,1992:46-47).

29 Mayıs 1807'de III. Selim tahttan indirilip, Nizam-ı Cedid orduları dağıtıldığında, Osmanlı İmparatorluğunu modernleştirme çabaları da askıya alınmıştı. Ancak Sultan Selim'i destekleyenlerden ayakta kalanlar, III. Selim'i kurtarmak ve reformlarını yeniden uygulamaya koymak için III. Selim'in amcaoğlu olan ve onun reformcu fikirlerini paylaşan II. Mahmut'u tahta çıkardılar (Shaw,1983:25).

İslahat konusunda önemli tecrübelerin kazanıldığı III. Selim döneminin ardından, II. Mahmut ülkeyi sağlam bir biçimde Batılılaşma yoluna sokmuştur ve merkezi yönetimi sadece hükmeden değil, aynı zamanda da yenileştiren bir güç olarak yeniden kurmuştur (Davison,2004:53).

II. Mahmut döneminde (1808-1839), batılılaşma hareketleri hem planlı hem de geniş kapsamlı olarak uygulanmaya konmuştur. 1808'de merkezi otoritenin gücünü arttırmaya yönelik ayanlarla Sened-i İttifak imzalanmış, yeniçeri ocağı ortadan kaldırılmış ve memurlarda kıyafet düzenlenmesine gidilmiştir. Ayrıca bu dönemde posta ve karantina teşkilatları kurulmuş, Batı'ya öğrenciler gönderilmiş, ilk resmi gazete yayınlanmış ve ilk nüfus sayımı yapılmıştır (Çelik, 2003:31).

Sened-i İttifak'la padişah, hükümdarlık müessesesinin bazı kayıt ve şartlar altına alınmasını kabul etmiştir. Böylece ilk defa olarak padişahın otoritesi sınırlandırılmış ve ülkede derebeylik sistemine benzer, mahalli otoritelerin varlığı yasallaştırılmıştır (Eryılmaz,1992:51). Bu senedi imzalayan ayan ve eyalet valileri

padişaha bağılıklarını belirtirken sadrazamı, onun mutlak temsilcisi olarak kabul etmeye söz vermişlerdir (Shaw,1983:27).

Kimi yazarlar, Sened-i İttifak'ı Magna Carta'ya benzetirken, kimileri buna ilk meşrutiyetçilik girişimleri olarak görür. Zürcher, Sened-i İttifak için Magna Carta benzetmesini daha doğru bulmaktadır. Çünkü Zürcher, bu belgenin, yurttaş haklarının kanunname şeklinde derlenmeyip, hükümdar ve beyleri arasındaki bir sözleşme olduğunu vurgularken, metinde ayanların resmen devletin ortakları olarak tanındığını ve bu belgeyle ayanların imparatorluk içindeki nüfuzunun en yüksek başarı noktasına ulaştığını belirtmektedir (Zürcher,2008:54).

Bilal Eryılmaz ise şekil olarak bu iki belgenin benzerlik gösterdiğini, ancak uygulanma ve sonuçları açısından farklı özellikler taşıdığına dikkat çekmektedir. Çünkü belgeyle ayanlar ve padişah karşılıklı bazı yükümlülükler altına girmişlerdir. Ayrıca belge, hükümdarın yetkilerini frenleyecek objektif bir hukuk vesikası niteliği de kazanmış değildir. Sultan, ilk fırsatta belgeyi hükümsüz saymıştır. Senedi-i İttifak, daha sonraları Osmanlı Devletinde meşrutiyetçilik düşüncesinin gelişiminde de bir başlangıç olarak kullanılmamıştır. Ayanların sahip olduğu kaba kuvvetin dışında, bilim adamları ve dini kurumlar gibi toplumsal destekleri bulunmamaktadır (Eryılmaz,1992:52).

Shaw ise bu belgenin meşrutiyete atılan bir adım olarak görülebileceğini söylerken, Magna Carta benzetmesini uygun görmemektedir. Çünkü kendi egemen gücünü sınırlamak istemeyen padişah, belgeyi imzalamaktan kaçınmıştır ve zaten ayanlardan da yalnız dördü belgeyi imzalamış, diğerleri hükümeti yardıma, adil yönetime ve birbirini kollamaya söz vererek kendi bağımsızlıklarını sınırlayacaklarını görünce memleketlerine dönmüşlerdir. Magna Carta'nın aksine Sened-i İttifak, daha sonraları Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyetçilik davasının ilerletilmesinde kullanılmamıştır. Böylece pek sınırlı bir etkisi ve önemi olmuştur (Shaw,1983:27).

C. TANZİMAT DÖNEMİ

1. Tanzimat Fermanı

1839'dan 1876 yılına kadar uzanan Tanzimat, iki dönemden oluşur. Birinci dönem, Gülhane Hattı Hümayunu'nun hüküm ve uygulamalarını kapsamakta (1839-1856); ikinci dönem ise 1856 Islahat Fermanı'nın ilanından, 1876 I. Meşrutiyet'e kadar olan süreyi içine almaktadır. Her iki dönem birbirini tamamlayıcı niteliktedir (Eryılmaz,1992:91).

Tanzimat hareketini mümkün kılan II. Mahmut, Osmanlı hükümetinin kapsamını, geleneksel sınırların dışına çıkarıp, tüm yaşam biçimlerini düzenleme görev ve hakkını da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Böylece Osmanlı reform kavramı, eski kurumları koruma ve yeniden canlandırma geleneğinden ayrılmış ve eski kurumların yerine bir bölümü Batı'dan ithal edilen yenilerini getirme çabası olmuştur. Tanzimat'ın liderleri II. Mahmut'un oğullarıdır. I. Abdülmecit (1839-1861) ve I. Abdülaziz (1861-1876) hükümdarlıkları tüm Tanzimat dönemini kapsamaktadır (Shaw,1983:86).

Mustafa Reşit Paşa'nın, II. Mahmut'un reformlarından geliştirdiği ve kendi deney ve gözlemlerince değiştirdiği Gülhane Hattı Hümayunu 3 Kasım 1839'da Abdülmecit tarafından imzalanmıştır. Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde, Babıali danışma kurulunda hazırlanan ferman, Topkapı Sarayı'nın altındaki Gülhane alanında başlıca kurumların, sınıfların, grupların ve yabancı temsilcilerin önünde Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur (Shaw,1983:91).

Gülhane Hattı Hümayunu gerçekte dört temel reform vaadinde bulunmaktadır: a)Sultanın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması, b)İltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi, c)Zorunlu askerlik sistemi, d)Hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik (Zürcher,2008:84).

Bu dönemin başlıca farklılığı, iktidar merkezinin saraydan Babıali'ye yani bürokrasiye geçmiş olmasıdır. İmparatorluğu yönetecek güçlü ve modern bir örgüt yaratmak için II. Mahmut geleneksel kalemeyi modern bir bürokrasiye dönüştürmek adına atılacak adımları başlatmış ve bürokratik örgütlenmeyi güçlendirmiştir (Zürcher,2008:83-84). Gülhane Hattı Humayunu ise bu güçlendirmeyi bir kat daha arttırmıştır. Berkes bunu hükümdar mutlakiyetçiliği yerine, Bab-ı Ali mutlakiyetçiliği olarak niteler (Berkes,1973:257). Ayrıca Berkes, Tanzimat fermanının çağdaş bir devlet yasası olmadığını belirtir. Çünkü ferman yönetilenlerin rızası üzerine kurulu bir rejim getirmemiştir. Ekonomik gelişmeyi sağlayamamıştır. Avrupa devletlerinin iç işlere karışmasının kapılarını ardına kadar açmasıyla Osmanlı birliği içindeki milletleri birbirine düşürecek sonuçlar yaratmıştır (Berkes,1973:257).

Davison ise fermana olumlu bir açıdan yaklaşmaktadır. Reformların imparatorlukta herkes için dinine bakılmaksızın eşit bir biçimde geçerli olacağı vaadini, laiklik açısından önemli bulur. Ayrıca ferman, her bireyi bir milletin üyesi değil, bir Osmanlı uyruğu olarak düşünme yolunda atılan önemli bir adımdır (Davison,2004:53).

Fermanın ilan edilmesi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu isyan gerçekte Avrupa güçlerinin, özellikle de İngiltere'nin desteğini kazanmayı amaçlamış diplomatik bir hamledir (Zürcher,2008:85). Çünkü bu dönemde, Osmanlı ticaret rejimi, kapitülasyonlara rağmen yabancı tüccarlara; iç gümrükler, bazı malların ticaretinin yasaklanması, iç ticarete tekelleşme, izin teskereleri gibi bir takım sınırlamalar getirmekteydi. Henüz milli ekonomi bilinci doğmamış olan Osmanlı Devleti'nde İngilizler, iç gümrükleri kaldırarak tek bir

gümrük sistemi kurmak, İngiliz mallarının iç piyasaya kolayca girişini sağlamak, Osmanlı mallarının tabii olduğu satın alma tekellerini ve ihracat yasaklarını kaldırtmak istemekteydi. Kısacası İngiltere, iç ve dış ticaretin liberalleşmesini amaçlıyordu. İngiltere'nin beklediği fırsat Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanıyla ortaya çıkmıştır. Mehmet Ali Paşa, Mısır'da ticaret tekeli elinde tutmaktaydı. Bu ticaret tekeli elinde tuttuğu gelirleri, sanayileşmeye ve askeri alana yatırıyordu. Bu tekel İngiltere'nin Mısır'daki çıkarlarına darbe vurmuştur ve Mehmet Ali Paşa'nın artan ekonomik ve askeri gücü, Osmanlı Devleti'ni tehdit edecek duruma gelmiştir. Bir yandan Mısır sorunu, bir yandan Rusya'nın artan nüfuzu, Osmanlı'yı İngiltere'ye yakınlaştırdı. İngiltere ise vereceği siyasi destek karşılığında bazı tavizler alacaktı²⁷ (Eryılmaz,1992:82-83).

Bu şartlar altında 1838 yılında imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşmasıyla, İngiltere'de ortaya çıkan 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' ilkesi, ilk defa Osmanlı Devleti'nde uygulamaya konulmaktaydı (Eryılmaz,1992:84). Ayrıca bu antlaşma, İmparatorluğun, Avrupa kapitalizminin siyasi-iktisadi mantığına dahil olmasını kurumsallaştırma yolunda atılan ilk adım olmuştu. Birkaç yıl içinde benzer hükümler taşıyan antlaşmalar, diğer Avrupa devletleriyle de imzalanmıştır. Tekeller dışında ticaretin kolay olduğu bir yer olan Osmanlı Devleti, bu antlaşmayla artık tam bir serbest ticaret bölgesi haline gelmiştir (Keyder,2007:42).

Osmanlı ekonomisinin kapitalist sistemle olan bütünleşmesi eskisinden hızla ilerledi. Osmanlı dış ticaret hacmi, hızla genişledi. İngiltere, imparatorluk için en önemli sanayi ürünlerinin kaynağıydı. Fransa hiçbir zaman bu seviyeye ulaşamadı. Ayrıca Osmanlı tarım ürünleri için önemli bir pazar olarak kaldı. Kırım Savaşı'ndan itibaren Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu ekonomisine olan katılımı, ticarete kalmayarak genişledi ve borç vermeye de başlandı. Girişimlere yapılan dolaysız yatırımlar henüz önemsizdi ama Avrupa bankaları tarafından Osmanlı hükümetine

²⁷ Bu isyanın Osmanlı tarihi açısından bir başka önemi ise sonraki isyanların seyrini değiştirmesidir. Osmanlı devletinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı ilk değildir, ancak XIX. yüzyıla kadar çıkan ayaklanmalarda isyancıların Osmanlı Devleti'nden kopmayı ya da onu yıkmayı hedeflediğine de pek rastlanılmamıştır. Ancak bu isyanın amacına ulaşmış olmasıyla birlikte, XIX. Yüzyıl isyanlarının hemen hemen her biri büyük devletlerden biri tarafından desteklenmiş ve bu destek isyancıların başarıya ulaşmasında belirleyici olmuştur (Quataert,2002:96).

borç verilmesi önemliydi. Tanzimat hükümetleri artık bütçe açıklarını düşük ayarlı sikke çıkararak kapatmayı düşünmüyor, borçlanma yoluna gitmek istiyorlardı. Böylece 1854'te ilk resmi borçlanma gerçekleşti. 1856'da ilk Osmanlı bankası kuruldu (Zürcher,2008:102-105).

Borçlanma taraftarları Osmanlı bürokrasisinin ilerici takımıydı. Onlar kişisel sebepler yüzünden olduğu kadar yüksek siyasal düşüncelerle de borçlanmadan yanaydılar. Rusya gibi bir düşman karşısında, Batıyla ilişkileri sıkılaştırmak gerektiğini ve Avrupa'nın kaderini Türkiye'nin kaderiyle düğümlmek için Avrupa'nın bu ülkeye sermaye bağlamasının kaçınılmaz olduğunu düşünmekteydiler (Yerasimos, 1987:93).

İngiliz Ticaret Antlaşması Osmanlı ve Türkiye üzerinde büyük izler bırakmıştır. Bu dönemde yapılan ilk fabrika girişimlerinde Avrupa üstünlüğünün hemen transfer edilebileceği yanılgısına düşüldüğü için çabalar, üretimin nihai aşamalarında yoğunlaşmış ve yerel hammadde kaynakları, ulaşım ve diğer altyapı kaynakları gibi ekonominin bütünsel problemleri göz ardı edilmiştir. 1840'larda devletçi sınıai gelişmeler, yeniden gündeme gelmiştir. Bu kez altyapı ve hammadde sorunlarına planlı bir şekilde yaklaşmıştır. Ancak girişimcinin devlet olması ve büyük oranda askeri ihtiyaçlara cevap vermek üzere kurulmaları nedeniyle, işletmelerin çoğu ya iflas etmiş ya da büyük zararlar görmüştür (Bakırezer,2004:195). Berkes bu iflasın Osmanlı-Türk ekonomisine çok pahalıya mal olduğunu ve Osmanlı ekonomisinin, modern ekonomiye katılma çabalarının birinci raundunun, bu zamanda kaybedildiğini belirtmektedir. Ayrıca bu teşebbüsler Türk toplumunda ve ekonomisinde temelli bir değişim de yaratmamıştır. Çünkü Batı'da başlayan yeni ekonomik ve teknolojik devrimi benimseme yerine eski kuruluşları ıslah etme gibi bazı engelleyici etkenlerden uzaklaşmamaktadır. Bu etkenler Osmanlı İmparatorluğu'nun içyapısı, modernleşme hareketine girişildiği zamanların dünya politikası koşulları ve ıslahat ya da reform işlerini yürütenlerin yetersizlikleridir. Ayrıca bu üç etken Berkes'e göre Türk toplumsal değişimini ve evrimini baltalamış, onun devamlı gerilemesine neden olmuştur (Berkes, 1975:24-25).

2. Islahat Fermanı

18 Şubat 1856 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Milletler Topluluğu'na katılabilmesinin ve Paris Antlaşması'nın ön şartlarından biri olan Islahat Fermanı, Sultan Abdülmecit tarafından imzalanmıştır (Lewis, 1984:116). Bu ferman da Tanzimat fermanı gibi devletin, eşitliği sağlamakla yükümlü olduğunu yineleyerek, bütün tebaa arasında eşitliğin güvencelerini vurgulamaktadır (Quatert, 2002:110-111).

1856 Fermanı dış güçlerin iradesiyle bir değişim sürecini kabul ettirerek ve hiçbir zaman uygulanmayacak projelere öncelik vererek, 1839-1856 gidişatını değiştirmiştir. Bu fermanın amacı 1839'da vaat edilen eşitliğin sağlanmasıdır. Bu eşitliğin uzun vadede etkileri; Osmanlı Devleti bünyesinde kalmış olan Hıristiyan grupların ekonomik gücünü arttırmak ve onların milliyetçi mücadelelerine dolaylı destek sağlayacak şekilde donatmak olmuştur (Karpas,2006:34).

Gülhane Hattı Hümayunu'yla Müslüman olmayan tebaanın toplumsal statüsünde meydana gelen değişimle birlikte, ülkeye Avrupa endüstrisi girmeye başlamıştı. Ülkede yerli, endüstri dallarının yıkılmasına sebep olan bu esaslı faktör, Müslüman olmayan azınlıklar kanalıyla gerçekleşmekteydi (Ülken,2001:39-41).

Önce İngiliz, sonra Hollanda ve Fransız malları Türk pazarını istila etti. Böylece eskiden özel bir vergiye bağlı olan Hıristiyan tebaa yerine, iktisadi bakımdan hürriyet kazanmış ve hukuki bakımdan korunmuş bir sınıf ortaya çıktı. Bir yandan yabancı sermayenin korunması adı altında iktisadi faaliyetleri artan azınlıkların yükselen sesi, bir yandan Fransız Devrimi fikirleriyle Makedonya, Mısır ve Balkanların bağımsızlık teşebbüsleri, Osmanlı Devleti'ne dağılma tehlikesine

karşı koymaktan başka çare bırakmamıştır. Böylece Islahat Fermanı açıkça gayri Müslimlerin hukukundan söz etmek zorunda kalmıştır (Ülken,2001:39-41).

Hümayunla, Osmanlı erkeklerinin yükümlülüklerinin eşit olması, yani bütün erkeklerin askerlik hizmeti yapması çağrısı da tekrarlanıyordu. Verilen güvenceler arasında devlet okullarına ve devlet memuriyetlerine girme konusunda eşit haklar da vardı (Quatert, 2002:110-111). Fakat bu eşitlik uygulamasıyla gerçekleştirilecek kurumlar ve uygulamalar yasal çerçevesi olmadığı için sınırlı ölçüde sağlanabilmiştir. Ayrıca 1839 Fermanı'nda ihmal edilmiş olan temel sosyal ve ekonomik önlemlere yeniden önem kazandırılmıştır. Bankaların kurulması, ceza ve ticaret yasalarının yürürlüğe girmesi, yıllık bütçenin çok sıkı biçiminde uygulanması ve tutuk evlerinde reformların yapılması öngörülmüştür. 1856-63'te Fransız kaynaklı deniz ve ticaret yasaları da yürürlüğe girmiştir (Karpaz,2006:34).

Fermanın ilanından sonra 1858'de arazi kanununda yapılan değişikliklerle, devlet arazilerinin fertlerin mülkiyetine verilmesinin serbest bırakılması, Avrupa hukuk ve mahkemeler sistemi yoluyla ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi ve tüm bu değişikliklerin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" şeklindeki liberal ekonomi politikalarıyla daha güçlenmesi, ekonomik faaliyetleri arttırmış ve yeni oluşmakta olan ilkel Osmanlı kapitalist sistemini daha yerleşik hale getirmiştir (Karpaz, 2006:35).

Bu fermana Müslüman-Türk ahali daha başından muhalefet göstermiştir. Ama hemen yayınlanan ferman metni, bütün devletlerin Paris'teki yetkili temsilcilerine gönderilmiş ve 1856 Paris Antlaşması imzalanmıştı. Böylelikle diplomatik hareket, hedefine ulaşmıştır (Yerasimos,1987:100). Osmanlı İmparatorluğu 1856'da, bu antlaşmayla (Paris antlaşması) Milletler Topluluğu'na kabul edilmiş ve uygar milletlere uygulanan uluslar arası yasaların hükümlerine tabi hale gelmiştir (Karpaz,2006:33).

Islahat fermanına en sert tepki, Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa'dan gelmiştir. Mustafa Reşit Paşa, fermanı "hainler tarafından Avrupa'ya verilen bir tahrip aracı" olarak nitelendirmiştir (Eryılmaz,1992:142).

Gayrimüslimler ise fermanı, kendilerini "yönetilen toplum" statüsünden kurtardığı için, siyasi bir berat olarak gördüler. Ancak patrikler ve ruhani reisler, görev ve ücretlerinin belirlenmesi fermanda öngörüldüğü için karşı tavır aldılar (Eryılmaz,1992:145).

D. I. VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİ

1. I. Meşrutiyet

1873 ve 1874 yıllarında kuraklık ve sel gibi doğal afetlerin yaşanmasıyla Anadolu'da kıtlık baş göstermiştir. Bu felaket, vergi yoluyla ekonomi alanında da kendini belli etmiştir. Bunun üzerine hükümet, Avrupa ülkelerinden borç alma yoluna gitti. Ancak 1896'ya kadar sürecek olan Avrupa ekonomilerinde görülen "büyük bunalım"ın başına denk gelen, 1873 uluslararası menkul kıymetler borsasının ani çöküşü, Osmanlı Devleti'nin para bulmasını zorlaştırmıştır. Aynı zamanda vergi altında ezilen halk ayaklanma çıkarmış, bu ayaklanmalar ise kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Zürcher,2008:11).

Sırp'ların Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmaları ve Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilmesi, Rusya'nın Batı Balkanlara kendi çıkarları için müdahale olasılığı ve Disraeli'nin Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına İngiliz hükümetinin razı

olmayacağını açıklaması, ortaya karışık bir durum çıkarmıştı. Olası bir savaşı önlemek üzere Osmanlı ile Sırbistan arasındaki barış şartlarını, büyük devletlerin gözetim ve teminatı altında yapılacak reformları, Balkan vilayetlerinin yeniden düzenlenmesini görüşmek üzere 1876 Aralık ayında İstanbul'da bir konferans (Tersane Konferansı) düzenlenmesine karar verildi (Lewis,1984:164; Shaw,1983:218).

Bu sıralarda, Tanzimat reformcuları da eleştirilmeye başlanmıştı ve eleştirenler arasında, 1860 ve 1870'lerde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan gazeteciler de vardı. Bazı gazeteciler ve bazı devlet memurları ise "Yeni Osmanlılar" olarak adlandırılan bir grubun üyesiydi. Onlar, Abdülaziz'i (1861-1876) sorumsuz ve otoriter olmakla suçluyorlar ve istibdada son vermek için bir meclis açılmasını istiyorlardı. Bu sırada Kıbrıs sürgününden yeni dönen Namık Kemal bu grubun en ünlü isimlerindendi (Davison,2004:54).

Grubun diğer önemli ismi ise Mithat Paşa'dır. Mithat Paşa, federal bir rejim kurulması taraftarıydı ve asıl amacı, federal devlet yapısına uygun bir anayasa yapılmasıydı. Alman Birliği modeline dayanan fikre göre Mithat Paşa, merkezi hükümetin atayacağı kişilerle, taşradaki Müslüman ve Hıristiyan halk tarafından seçilecek bir meclis oluşturulacaktı. Böylece, yapılacak anayasa, Müslüman ve Hıristiyan halk temsilcileri arasında dengeli bir düzen sağlayacaktı. Mithat Paşa Aralık ayında toplanacak olan konferansa böyle bir rejimi kabul gören Kanun-i Esasi'yle çıkmak için anayasa çalışmalarını hızlandırdı (Berkes, 1973:273).

Anayasayı çıkartmak için Mithat Paşa, serasker Hüseyin Avni Paşa, askeri mektepler nazırı Süleyman Paşa gibi önde gelen Osmanlı siyasetçilerinden oluşan bir grup, 30 Mayıs 1876'da bir hükümet darbesi yaptı ve Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdi. Yerine Namık Kemal ve Ziya Paşa vasıtasıyla Mithat Paşa'yla temas halinde bulunan ve yeni bir anayasa çıkarma vaadinde bulunan, Sultan V. Murat geçti. 15 Temmuz'da yeni devlet şurasının ilk toplantısında bir anayasa ilan edilmesi kararı alındı (Zürcher,2008:117).

Bununla birlikte Mithat Paşa'nın amaçladığı anayasa hedefi doğrultusunda, anayasaya karşı duran ulemayı yanına çekmesi ve anayasayı haklı göstermesi gerekiyordu. Bu iş ise ulemada bulunan Seyfettin Efendi'nin yardımıyla olmuştur. Seyfettin Efendi, Kur'an ve Hadislerden aldığı parçalarla meşveret etmenin İslamlıkta emredildiğini ispat etmiştir²⁸ ve anayasa çıkarma konusunda ulemanın desteğini sağlamıştır (Berkes, 1973:282). Ancak Sultan Murat'ın kötüye giden akli durumu ve Sultan Abdülhamit'in anayasayı kabul edeceğine dair verdiği söz üzerine kabine, Murat'ın hükümdarlık görevini yerine getirmeyeceği kararı alarak, 1 Eylül 1876'da kardeşi II. Sultan Abdülhamit'i tahta çıkarmıştı (Zürcher,2008:117).

II. Abdülhamit'in tahta çıkışından sonra, devlet adamları ve ulemadan kurulu bir komisyona metni yazma görevi verilmişti (Lewis,1984:163).

Anayasa komisyonuna önce 24, sonra 28 üye atanmıştır. Bu komisyon çeşitli bakanlıkları ve ulemayı temsil eden kişilerden oluşmaktadır. Ancak, Berkes, bu grubun altında asıl anayasa tasarısı üzerinde çalışmak üzere yedi kişilik bir alt komisyon bulunduğunu belirtir. Bu alt komisyonda bulunanlar ise Mithat Paşa başkanlığı altında çalışan Namık Kemal, Ziya Paşa, Abidin Dino, Sava Paşa, Ohanes ve Oydan Efendilerdir (Berkes, 1973:283).

Anayasa metninin hazırlanmasıyla Sultan Abdülhamit, 28 Aralık'ta Mithat Paşa'yı sadrazam yapmıştır. Mithat Paşa'nın terfisinin ertesi günü 29 Aralık 1876 yılında, Kanuni Esasi ilan edilmişti. Bir kurucu meclisten çıkmayan Kanuni Esasi, XIX. yüzyıl anayasalarının pek çoğu gibi 1850 tarihli otoriter Prusya anayasasıyla, 1831 tarihli Belçika anayasasından büyük ölçüde etkilenmiştir (Lewis,1984:163).

---

²⁸ Seyfettin Efendinin Kur'andan aldığı parçalardan birincisi, III. Sure, 159. ayette geçen "Sorunu onlarla tartış"; ikincisi ise sure LXV, 6. ayette geçen "geleneğe göre onlarla sözleşin" kısımlarıdır. Aslında Seyfettin Efendi'nin Kur'andan aldığı bu parçaların hükümet yönetimiyle ilgisi yoktur. Birincisi, Uhud savaşından kaçanlara karşı peygamberin yumuşak davranışını, Tanrının uygun gördüğünü bildiren uzun bir ayetten çekip çıkarılmıştır. İkincisi ise boşanmış kadınla eski kocası arasında, çocuğun emzirilmesi ile ilgili bir ayettir ve Tanrı, karısını boşayan kocaya, bu konuda karısıyla iştiafe etmesini emreder (Berkes, 1973:282).

Kanun-i Esasi'nin ilanı, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası niteliğindedir. Çünkü Kanuni Esasi'nin kabulüyle birlikte Osmanlı Devleti, meşruti hükümetler sistemine girerek, Batı sistemine girdiğini resmen ilan etmiştir (Tunaya,1960:44).

Kanuni Esasi'de devletin resmi dini İslam'dır, ancak din özgürlüğü de kabul edilmiştir. Devletin dili Türkçe olarak tanımlanmıştır. Anayasada padişaha geniş yetkiler tanınmıştır ancak padişahın meclise karşı sorumluluğundan bahsedilmemiştir (Çelik, 2003:36).

Kanuni Esasi'nin en çok tartışılan maddesi 113. madde olmuştur. Bu madde, polise şüphe edilen bir kişinin, yargılanmaksızın yurtdışına sürülmesi hakkını tanımaktadır. Namık Kemal, bu maddenin sadece Kanuni Esasi'nin değil, tüm Tanzimat reformlarını yıkıcı bir nitelikte olduğunu ve bu maddenin kabul edilmesiyle Tanzimat'ın sağladığı özgürlüklerin de tehlikeye gireceğini savunmuştur. Ancak Tersane Konferansına on gün kadar kısa bir zaman kaldığından çok fazla direnememişlerdir ve kanun kabul edilmiştir (Berkes, 1973:291).

23 Aralık 1876 tarihinde Kanuni Esasi'nin ilanı, aynı zamanda Tersane Konferansı'nın da ilk günü olmuştur. 20 Ocak 1877'de konferans sona ermiş ve 5 Şubat'ta Sultan Abdülhamit, Kanuni Esasi'nin 113. maddesine dayanarak, Mithat Paşa'yı İtalya'ya sürgüne göndermiştir. Ancak Sultan Abdülhamit, Batı kamuoyunun tepkisini üzerine çekmemek için, Rusların savaş ilanına kadar, meclis çalışmalarının devam etmesine izin vermiştir (Lewis, 1984:165; Çelik, 2003:36).

Meşrutiyet döneminin en önemli ayağı olan ilk Osmanlı parlamentosu, 19 Mart 1877 de toplanmıştır. Parlamentoda, tayinle gelmiş yirmi beş üyeden kurulu bir ayan meclisiyle, Kanun-u Esasi'ye aykırı bir yöntemle seçilmiş yüz yirmi milletvekilinden kurulu bir Meclis-i Mebusan vardı (Lewis,1984:166).

Anayasaya uygun olarak “Mebuslar Meclisi” açık, “Ayan Meclisi” de kapalı oturumlarla çalışmalara başlamışlardı. Mebuslar Meclisi, genel olarak kendilerini

seçen meclislerin üyeleri olduklarından, vilayetlerde Tanzimat hareketinin oluşturduğu yeni yönetici ve orta sınıfları temsil etmişlerdir. Ayan Meclisinde ise uzun yıllar hükümet daire ve meclislerinde hizmet görmüş bürokratlarla, birkaç ulema sınıfı üyesi bulunmaktaydı. Kısacası, gerçek anlamda iki meclis de padişah ya da halkı değil, vilayet ve başkent yönetici sınıflarını temsil etmekteydi (Shaw:1983:229).

İlk Osmanlı parlamentosu 28 Haziran 1877'de sona ermiş ve ikincisi yeni seçimlerden sonra 13 Aralık'ta toplanmıştı. Ancak parlamentoyu istemeyen Sultan Abdülhamit, Nisan 1877 de başlayan ve 31 Ocak 1878'de mütakereyle biten Rus savaşını bahane ederek meclisi dağıtmış ve milletvekillerinden de seçim bölgelerine dönmelerini emretmişti. Parlamento kapanıp, Bab-ı Ali de zayıflayınca, Sultan Abdülhamit hükümdarlığının sonuna kadar sürecek ve Osmanlı yönetimine egemen olacak olan otokrat yönetimin temelleri de atılmış olmaktadır (Shaw,1983:235).

Parlamento, otuz yıl bir daha toplanamamıştı. Bu otuz yıl boyunca Sultan Abdülhamit bir istibdad rejimi sürdürmüştü ve gitgide daha korkak ve daha baskıcı olmuş, basını sansürlemiş, toplantıları yasaklamış ve muhalefeti bastırmak için muhirlere güvenmiştir (Davison,2004:54).

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Sultan Abdülhamit dönemi önemli gelişmelere sahne olmuş ve bu gelişmelerle Sultan Abdülhamit, kitlelerin önünde saygınlığını korumuştur. Bu saygınlığın en önemli nedeni, İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan telgraf hatlarının Sultan Abdülhamit döneminde tamamlanıp, her taşra kentine ulaşmasıdır. Böylece Tanzimat ıslahatlarının ana teması olan idari merkezileşme, ancak Sultan Abdülhamit döneminde gerçekleştirilmiş; merkezi hükümet, ilk kez taşradaki memurlarıyla haberleşme imkanı bulmuş ve onları denetleyebilmiştir. Bununla birlikte Sultan Abdülhamit'in demiryolu inşasını hızlandırması, buharlı gemilerin yaygınlık kazanması, limanları verimli iç bölgelere bağlayan demiryolu hatları oluşturmasıyla, ülkedeki bazı bölgelerin ve Osmanlı ekonomisinin kapitalist sistemle bütünleşmesi hızlandırılmıştır (Zürcher,2008:124).

Bu teknik modernleşme, padişahın kişisel varlığında yoğunlaşan aşkın devlet tasarımının yayılmasını ve güçlendirilmesini de sağlamıştır. Demiryolları ve telgraf hatlarının yanında binlerce devlet okulu ve dairesi, padişah tuğralı saat kuleleri, idadileri, sultanileri, onbinlerce Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye mezunu memuru ve onun her yerde kulağı ve gözü olmak üzere görevlendirilmiş binlerce hafiyesi ile padişah, uyruklarının günlük hayatta “her şeyi bilen ve çözen” aşkın varlık görünümüne bürünmek istemiştir (Tezel,2001:33).

Aynı zamanda Sultan Abdülhamit, dindarlığı da ön plana çıkartmış, kendisini tüm Müslümanların halifesi ilan etmiş ve Şamdan kutsal kent Medine'ye demiryolu inşasına hız vermişti (Davison,2004:54).

İstibdat döneminin aydınlar üzerinde siyasal ve entelektüel baskısı ise kaçınılmaz olarak bir muhalefet doğurmuştur. Bu kez muhalefetin liderleri, kendilerini Jön Türkler olarak adlandıran ve anayasanın yürürlüğe girmesini isteyen bir gruptur. Gizli bir dernek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, genç subaylar, memur ve yazarlar arasında genişlemiştir (Davison,2004:55). Bu reformcular ve hürriyetçiler, imparatorluğun bütünlüğünü ve egemenliğini, nerden gelirse gelsin her tehditte koruma endişesinde olan sadık Müslüman ve Osmanlılardır (Lewis,1984:165).

I. Meşrutiyet'in Mebusan Meclisi, dünya siyasi tarihine kayda değer bir örnek sunmuştur. 1876 anayasası ile meclise verilmeyen yetkileri, meclis istemeye ve kullanmaya teşebbüs etmiştir. Mebuslar, Batıdaki eşdeğerleri gibi çalışabilmek için gerekli yetkileri alma yoluna gitmişlerdir. Kanun teklifi yetkileri yok denecek kadar az olan mebuslar, 1876 Osmanlı-Rus savaşının fena idaresinin sorumlularını Divanı Ali'ye sevk etmişler, kabine düşürme yetkileri olmadığı halde sadrazam İbrahim Ethem Paşa'yı azlettirmişlerdir (Tunaya,1960:45).

I. Meşrutiyet, sosyal alanda, Tanzimat'tan fazla ıslahat yapamamıştır. Fakat bütün ıslahat hareketlerinin sembolü olmuştur. Millet temsilcilerinin ilk defa neler yapabileceği anlaşılmış, sonraki devirlerin ideali olmuştur. “Bir parlamento bir

devleti kurtarabilir” fikri gelişmiştir. Bu yüzden meşrutiyet rejimi en gerçek ıslahatın ilk şartı, hatta kendisidir (Tunaya,1960:46).

2. Jön Türk Devrimi ve II. Meşrutiyet

Genel olarak, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başına kadar geçen sürede Osmanlı Devleti, Batılı kapitalist devletlerle Çarlık Rusya’sının çıkar çatışması sayesinde ayakta kalabilmiştir (Başkaya,2006:49).

İngiltere, Akdeniz ve Asya’da Rusya’yla çetin bir çıkar mücadelesinde bulunurken; Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti’ni desteklemiş, daha doğrusu Rusya’ya karşı bir tampon devlet olarak Osmanlı Devleti’ni kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır (Avcıoğlu,1981:38).

Dolayısıyla Osmanlı dış politikası da, söz konusu çıkar çatışmalarından yararlanma temeli üzerinde kurulmuştur. Sultan Abdülhamit ise çıkar çatışmalarından yararlanarak saltanatını sürdürmeye yönelik bir dış siyaset izlemiştir (Başkaya,2006:49).

II. Meşrutiyet’e kadar olan reformlara baktığımızda; 1839 Gülhane Hatt-ı Şerif, Osmanlı ordusunun Nizip’te feci yenilgisinden hemen sonra Mısır’lı Kavalalı Mehmet Ali Paşa’ya karşı Avrupa desteğine muhtaç olduğu zamanda çıkarılmıştır. 1856 Hatt-ı Hümayun’u ise Kırım savaşıdan hemen sonra, Türkiye’ye elverişli bir barış antlaşmasının sağlanması için Batı desteğinin gerekli olduğu bir zamanda gelmiştir. 1876’da ise bir reformcunun (Mithat Paşa) sadrazam olarak atanması ve liberal bir anayasanın ilanı, Rusya ile ufukta gözüken savaşta, Batı desteğini sağlamak üzere mükemmel bir zamanda seçilmiştir (Lewis:1984:164).

Bu bilgiler ışığında, Batılılaşma, II. Meşrutiyet'e kadar bir devlet politikası olarak değil, daha çok aydınlar arasında belirmiştir. Batılılaşmayı savunanların düşüncelerinin daha sistemli bir hale getirilmesi ve toplumun birinci sorunu olarak sunulması ise II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir (Özer,2005:37).

II. Meşrutiyet, önce siyasal alanda yapılacak ıslahatlara önem vermiştir. Meşrutî sistemle tezat teşkil eden 1876 Kanunu Esasi'nin yapısı, 1909 ve 1911 yıllarında değiştirilerek çok partili bir meşrutiyetin doğal ihtiyacı olan parlamenter sistem tahsis etmiştir (Tunaya,1960:47-48). Böylelikle hükümdar, saray, bürokrasi ve din kurallarının dışında ilk kez siyasal partiler ortaya çıkmış ve bu da aynı zamanda 1908 devriminin getirdiği en önemli sonuçlardan bir olmuştur (Berkes,1973:346).

a. Jön Türkler

Sultan Abdülhamit'in hükümdarlığı boyunca imparatorluk içinde ve dışında çeşitli protesto grupları oluşturan liberaller, Avrupa'da Jön Türkler adı altında birleşmiştir. Jön Türklerin büyük çoğunluğu, Mithat Paşa'nın sadrazamlığından ve anayasadan düş kırıklığına uğramış "Yeni Osmanlılardır"²⁹ (Shaw,1983:311).

Yeni Osmanlılar, 1864 yılında Londra'da ilk Jön Türk gazetesi olan Hürriyet'i, Rıfat Bey'in editörlüğünde çıkarmaya başlamış ve böylece erken Jön Türk hareketinin Namık Kemal, Ziya Paşa, Mustafa Fazıl Paşa, Nuri Bey, Reşat Bey, Ali Suavi gibi savunucuları bu gazete çatısı altında örgütlenebilmişlerdir. Bu erken Jön Türk hareketi, başlangıçta bir edebi oluşumken, kısa zamanda politik bir veçhe kazanmıştır (Ramsaur,2004:18-19).

---

²⁹ Yeni Osmanlılar, erken Jön Türk hareketinin adıdır (Aytuç, 2008:67).

Gazete etrafında örgütlenmeden bir yıl sonra (1865) Mehmet Bey, Nuri Bey, Reşad Bey, Namık Kemal, Ayetullah Bey, Mir'at gazetesinin sahibi Refik Bey, Belgrad ormanında yaptıkları toplantıyla, İttihad-ı Hamiyet³⁰ adlı gizli örgütün temellerini atmışlardır. Bu isimleri birleştiren şey ise Avrupa medeniyeti hakkındaki ortak görüş ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması konusundaki ortak endişedir. Ancak bu örgüt yasal ve resmi bir nitelik kazanmamıştır (Mardin,1996:17-29).

Jön Türklerin ilk resmi cemiyeti, 3 Haziran 1889 yılında İttihad-ı Osmani adıyla, İstanbul'daki Askeri Tıbbiye mektebinde kurulmuştur. Aynı yıl Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Bey'le iletişime geçilmiş ve cemiyet "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır. Cemiyet üyeleri olan İbrahim Temo, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali gibi Askeri Tıbbiyesindeki öğrencilerin en temel amacı, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ve Sultan Abdülhamit'in istibdadını durdurmaktır (Tunaya,1998:51).

Cemiyet etrafında toplanan Jön Türkler, Batı düşüncesinin kabul edilmesiyle güçlü, modern bir devlete ulaşılabileceğini savunmaktadırlar. Ayrıca onların bir düşüncesi de milliyetçi unsurları bulup ortaya çıkarmaktır (Ramsour,2004:19).

İbrahim Temo'nun öncülüğünde başlayan hareket, XIX. yüzyılın başlarında İtalya, İspanya ve Fransa'da faaliyette bulunan gizli bir örgüt olan Carbonari'den etkilenerek oluşturulmuştur. Hareketin oluşumundan bir önceki yaz Temo, İtalya'nın Bridinsi ve Napoli kentlerinde bir süre kalmıştır. Bu dönemde, bir arkadaşı ile birlikte mason localarını ziyaret etmiş ve sonraları Türkiye'de de benzer bir gizli örgütün kurulmasında önemli rol oynamıştır³¹ (Ramsour,2004:34-35).

Cemiyet duygusal yönü ağır basan bir öğrenci kuruluşudur ve felsefe tartışmalarının oluşturduğu bir ortamın ürünüdür (Tunaya,1998:52). Hareketle

³⁰ İttihad-ı Hamiyet adı, 10 Ağustos 1867de Yeni Osmanlı Cemiyeti olarak değiştirilmiştir (Artuç, 2008:66).

³¹ Nitekim Osmanlı devletinde 1854-56 yıllarından itibaren bu mason localarından bahsedilmeye başlanmıştır. Tunaya, Jön Türklerin ve birinci meşrutiyet seçkinlerinin siyasal eğilimlerini, mason localarında geliştirdikleri belirtmektedir. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi gibi aydınlar da bu localarda bulunmuşlardır (Tunaya, 1998:409).

birlikte Meşveret gazetesinin³² varlığını imparatorlukta iyice hissettirmesi, hareketin Sultan Abdülhamit rejimine sert eleştirileri ve örgüt katılımlarının artması nedeniyle, 1895 yıllarında örgüt üyelerine tutuklama kararları çıkmıştır (Ramsour,2004:47).

Tutuklama kararlarıyla ilk kuşak Jön Türkler, kaçmak ve çalışmalarına devam edebilmek için 1894-1895 yıllarında Paris başta olmak üzere çeşitli Avrupa kentlerine kaçmışlardır (Ramsour,2004:40).

Paris, Londra, Cenevre, Bükreş ve Mısır'a giden Jön Türkler, düşüncelerini Halil Ganim'in bastığı "La Jeune Turquie" adlı broşürde yayınlamışlar ve harekette adını buradan almıştır (Shaw,1983:311).

Hareketin fikri temelini sağlayan başlıca düşünür Namık Kemal'dir. Zürcher, Kemal'in düşünceleri için yapılabilecek en iyi tanımlamanın "liberal değerlerin İslami kanıtlarla savunulması" olacağını söylemektedir. Namık Kemal ve arkadaşları hem İslamiyet'in altın çağına, hem de imparatorluğun yükseliş dönemine aşırı özlemle bakan, sofu Müslüman oldukları kadar Osmanlı yurtseveri olan kişilerdir. Onlar, Ali ve Fuat Paşaların politikalarını, geleneksel Osmanlı ve İslam değerlerini hiçe sayarak Avrupa'nın yüzeysel taklidi olmakla ve Avrupa'nın çıkarlarına hizmet etmekle itham etmektedirler (Zürcher,2008:108-109).

Namık Kemal, ilk olarak İslami ve Batılı siyaset kavramları arasında amaç, kaynak ve iç tutarlılıkla gerçekleştirmeye çalıştığı sentez ve ikinci olarak, Türk düşünürlerinin sonraki kuşaklarını etkileyen bir takım önemli siyasi kavramları Türkiye'ye tanıtmış olması bakımından Jön Türkler hareketine katılan herkesin üzerinde yer alır (Mardin,1996:315-319). Namık Kemal, fikirlerini edebi eserleriyle dile getirmeye çalışmış, ancak dar bir çevrede etkili olabilmiştir. Ancak onun eserleri kendilerinden sonraki kuşağın üzerinde önemli etkiler bırakmıştır (Ramsour,2004:20).

---

³² Meşveret Gazetesi, Ahmed Rıza'nın pozitivist fikirlerini yayıyordu ve Osmanlı yönetimine sert eleştirilerde bulunuyordu.

II. Meşrutiyet'te aktif rol oynayan Jön Türkler içerisinde ise üç önder sivrilmiştir. Bunlardan ilki Ahmet Rıza, ikincisi Mizancı Murat, üçüncüsü ise Prens Sabahattin'dir (Berkes, 1973:347).

Ahmet Rıza (1859-1930), Jön Türk grubunun ilk lideri olmuştur. Auguste Comte'un pozitivizm hareketine katılmış, 1894'te bir dizi broşür yayınlamış ve 1895'te Meşveret gazetesini çıkartmıştır. O, padişahın ve bürokratların kaprisleri için değil, halkın yararı için meşrutiyete dönülmesini istemiştir (Shaw,1983:311-312).

Ahmet Rıza, ilk olarak gelişmiş ülkelerin ilerlemelerini ve geri kalmış halkların geriliklerinin nedenlerini incelemeye başlamıştır. Bu incelemelerden sonra ülkeyi ve halkı, içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtarmak için eğitimden, müspet bilimleri yaymaktan başka yol olmadığı sonucuna varmıştır. 1894 yılında bu sonuçlarla birlikte Sultan Abdülhamit'i uyarmak için Londra'da yedi muhtıra bastırmıştır (Berkes,1973:347).

Jön Türk hareketinin önemli ikinci adamı ise Mehmet Murat Efendidir (1853-1912). "Tarihi-i Umumi" ve bir ciltlik Osmanlı tarihi yazmış, ardından "Turfanda mı Yoksa Tufa mı?" adlı romanını yayımlamıştır. Padişaha çeşitli reform önerileri sunmuş, Mizan gazetesini çıkarmıştır (Shaw,1983). Mizancı ön adıyla anılan Murat, bir liberaldir, fakat buna rağmen hilafete ve imparatorluğun İslami niteliğine Ahmet Rıza'dan daha çok önem vermiştir. 1897 yılı başlarında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti onu başkan seçmiştir³³ (Zürcher,2008:137).

Mizancı Murat, Sultan Abdülhamit zamanında yükselmiş, tanınmış bir yazar ve Mülkiye Mektebi'ne profesör olmuştur. Liberalliği ve meşrutiyetçiliği yanında onu asıl ilgilendiren konu, Sultan Abdülhamit'in Halifeliği etrafında bütün İslam dünyasının birleştirilmesi, meşveret usulünün uygulanması ve bütün Müslümanların

---

³³ Mizancı Murat meşrutiyet sonrası Nazif Sururi ve eski bir şeyhülislamın oğlu Cemil Molla ile birleşerek meşrutiyet aleyhtarı bir grup kurmuştur. 9 Ekim 1908'de Murat meşrutiyet aleyhtarlığı gerekçesiyle tutuklanmıştır (İslamoğlu,2004:71).

kanunu olan İslam şeriatı altında, büyük bir Müslüman Meşrutiyet rejimi kurulmasıdır (Berkes,1973:347-348).

1899 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde yeni bir isim gündeme gelmiştir. Ahmet Rıza'nın önce kişisel, sonra ideolojik rakibi olarak ortaya çıkan Prens Sabahattin³⁴ (1877-1948), aynı zamanda Sultan Abdülhamit'in de akrabasıdır (Lewis,1984:200).

Meşrutiyet dönemin üçüncü önderi olarak bilinen Prens Sabahattin, Ahmet Rıza'ya karşı, çoğunluğu kendi etrafında toplamayı başarmıştır. Sabahattin'e göre yapılması gereken, yeni bir hükümet ve yeni bir eğitim sistemi kurmaktır. Yeni bir hükümetle amaçladığı; merkezîyetçi olmayan, yani mahalli bölgelere kendini yönetme hakkı veren bir sistem (Ademi Merkezîyet sistemi) kurmaktır ve bu sistem köylere kadar genişletilmelidir. Yeni bir eğitimle amaçlanan ise kişilerin iş yaşamında ve hayatlarının her safhasında, kendi başlarına girişimini sağlamaktır. Ayrıca kişisel ve özel mülkiyet rejimi geliştirilecek, bunların girişiyle ülkenin doğal kaynakları işletilecektir (Berkes, 1973:351).

Prens Sabahattin, Jön Türkler için bir istisna oluşturmaktadır, çünkü o, değişim ve ilerlemenin motorunu devlette değil, bireyde görmektedir ve serbest girişimin gücüne inanmaktadır. Ahmet Rıza ise git gide bir Osmanlı milliyetçisi haline gelmiştir ve Jön Türk hareketi ikisi arasında bölünmüştür. Bu ayrılık 1902'de Paris'te düzenlenen ilk Jön Türk Kongresi'nde açığa çıkmıştır (Zürcher,2008:138). Bu kongrede bir devrimin sadece yayın yoluyla başarılamayacağı, ihtilal metodunun da kullanılması gerektiği ve bir devrimi gerçekleştirmek için yabancı devletlerin müdahalesinin şart olduğu fikirlerinin tartışılması, kongreyi ikiye bölmüştür (İslamoğlu, 2004:79).

Bölünmeyle birlikte bir tarafta Ahmet Rıza grubu Terakki ve İttihat cemiyetini kurmuş ve eski gazetelerini yayınlamaya devam etmiştir. İdeolojik

---

³⁴ Sabahattin, Avrupa'da prestij kazandırır düşüncesiyle Sultan Abdülhamit'in iki kız kardeşinden birinin oğlu olduğundan kendisine Prens ünvanını takmıştır (Berkes, 1973:350).

beğenileri ise Aguste Comte ve pozitivismden yana olmuştur. Diğer tarafta ise Prens Sabahattin grubu Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyetini kurmuştur. Yayın organı Terakki gazetesidir (Tunaya,1998:53).

b. II. Meşrutiyetin İlanı

1905 ve 1906 yılları Osmanlı milliyetçiliği ve Ahmet Rıza önderliğindeki hareket için hareketli dönemler olmuştur. 1904 ve 1905 yıllarında Rus-Japon savaşı ve Rus Devrimi'yle ilk kez bir Asya devleti, bir Avrupa İmparatorluğunu yenmiştir. Hemen ardından 1906'da geri kalmış İran'da meşruti bir devrim olmuştur. Bu olaylar Osmanlı muhalefet hareketini de etkilemiştir. Bu dönemde Dr. Nazım ve Bahattin'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sağlam bir örgütsel temel sağlamasıyla, 1907'de bütün muhalefet hareketini birleştirmek için yeni bir girişimde bulunulmuştur. Ekim 1907'de Mehmet Talat önderliğindeki Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin ve 3. orduyla 2. ordu subaylarının cemiyete katılmasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti güç kazanmıştır (Zürchrer,2008:140-141).

Gerçekte Jön Türk Devrimi olarak bilinen II. Meşrutiyetin ilanı, ideolojik sebeplerden çok mali bunalımlar sonucunda, 1907'den beri imparatorluk içinde yer almakta olan bir dizi küçük isyanın sonuncusu olmuştur. Bu yıllarda Anadolu'da hasat kötüydü, vergi toplanmasında güçlükler çekilmekteydi ve bunun sonucunda aylıklar ödenememiş ve terfiler yapılamamıştı. Subaylar ise hoşnutsuzluklarını görevden ayrılarak yapmışlardı. Bunun yanı sıra Hıristiyan terörizminin tırmanışa geçmesiyle Makedonya askerleri arasındaki hoşnutsuzluklar artmış ve Rum kiliselerinin de bunları desteklemesi üzerine, Selanik'teki İttihat ve Terakki liderleri Avrupa devletlerine gerekli izin verildiği takdirde, Makedonya'ya bir düzen getireceklerini söylemişlerdi. Ancak Avrupa devletleri temsilcileri bilinmeyen ve

yasa dışı olan Müslüman Türk örgütünün isteğini geri çevirince, devrim artık kaçınılmaz olmuştu (Shaw,1983:323).

Bu geri çevrilişle birlikte 9 Haziran 1908 sabahı Rus Çarı ile İngiltere Kralı'nın Reval'de bir araya gelmesi ve bu buluşmanın Makedonya sorunu ve reformları da konu alması üzerine 3. ve 2. ordu subayları harekete geçmiştir (Tunaya,1998:55).

Makedonya'da yardımcı binbaşı olarak görev yapan Ahmet Niyazi, Reval görüşmesi ve sultanın adamlarından bir casusun cemiyete sızdığını düşünmesi üzerine yandaşlarını, Resne'de toplantıya çağırmıştır. Ahmet Niyazi, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin de desteğiyle birlikte 240 civarında düzenli asker, gerekli silah ve parayı sağlamış olan Arnavut kökenli sivillerle birlikte dağa çıkarak başkaldırmıştır³⁵ (Macfie,2003:29).

Bunun gibi siyasal ve toplumsal karışıklıklara bir son vermek umuduyla, II. Meşrutiyet 24 Temmuz 1908'de, 1876 Kanunu Esasi'sinin, II. Sultan Abdülhamit'in bir Hattı Hümayunu ile yeniden yürürlüğe konmasıyla ilan edilmiştir (Tunaya,1960:47-48).

Shaw, Jön Türk Devrimi'nin tarihin en garip olaylarından biri olduğunu söyler. Çünkü ihtilal başladığında, daha önce hazırlanmış plan uygulanmamıştır ve Sultan Abdülhamit tahttan indirilmemiştir. Ancak yine de ihtilal sonucunda, Sultan Abdülhamit parlamentoyu yeniden toplantıya çağırması ve yetkilerinin büyük bir bölümünü devretmiştir (Shaw,1983:322). Akı, bu sebeplerden ötürü 1908 meşrutiyetini bir devirme hareketi olarak görür. Bu bir devrim değildir, çünkü devlet anlayışı yine sultanlıktır; hanedan anlayışı ise yine Osmanlı hanedanı üzerinde durmaktadır (Akı, 1989:215).

---

³⁵ Bu olay üzerine içlerinde Enver Bey'in de bulunduğu diğer subaylarda hareketi izlemişlerdir (Shaw,1983:324). 1908 meşrutiyetin ilanı sırasında, İttihatçıların üye sayısı 319'u subay olmak üzere 505'e ulaşmıştır (Macfie,2003:35).

II. Meşrutiyet'in ilanının halk üzerinde etkisi ise olumlu olmuştur. İkinci kez meşrutiyetin ilan edilmesiyle halk büyük bir sevinç ve ferahlama yaşamış, her meslekten ve her cemaatten (Müslüman-Hıristiyan) insan caddelerde kardeşlik gösterileri yapmışlardır (Zürcher,2008:146).

II. Meşrutiyet'in başlıca amacı, çoğu asker Müslüman olan Türklerin ve tüm yurtseverlerin, hükümdarı uzaklaştırmak ve onun yerine, imparatorluğu tehlikelere karşı daha iyi koruyabilecek ve savunabilecek bir hükümet getirmektir. Bu devrimin modern Türkiye için önemi büyüktür. Çünkü bu hürriyet yılları içinde ülkenin daha önce tanımadığı tartışmalar ortaya çıkmıştır. Modern devlette din ve milliyetin, hürriyet ve sadakatin temel sorunları tartışılmış ve incelenmiştir. Yeni hükümet yöntemleri düşünülmüş ve denenmiştir. Uzun süren tartışmalar, yeni ümitler ve yeni düşünceler açığa çıkartmıştır (Lewis,1984:212).

Meşrutiyetle başlayan yenileşme, bir rejim değişikliği olarak kalmamış, sosyal yaşamın her alanında değişmeler meydana getirmiştir. Bu değişmeler beraberinde toplumsal düşüncede o zamana kadar pek rastlanılmayan bir fikir kaynaşmasına neden olmuştur (Özer,2005:56).

İhtilal aynı zamanda XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda güç kazanan belli başlı görüşleri derinleştirmiş, hızlandırmış ve belirli bir yöne çevirmiştir: Osmanlıcılık ve milliyetçilik, liberalizm ve tutuculuk, İslamcılık ve Türkçülük, demokrasi ve otokrasi, merkezîyetçilik ve ademi merkezîyetçilik (Shaw, 1983:330). Bunun gibi çeşitli fikir akımlarının ortaya çıkışı, doğal olarak ayrılıkçı hareketlere de zemin hazırlamıştır (Özer,2005:38).

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı aydınları, devletin kurtuluşu için bazı çözüm önerileri geliştirmişler ve II. Meşrutiyet döneminde bu düşünceleri sistemleştirmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminin en önemli fikir akımları Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüktür.

1789 Fransız Devrimiyle birlikte, ulusal benliklerini koruyan Müslüman olmayan topluluklar Batı'lı devletlerin de kışkırtmasıyla bağımsız devletlerini kurmak için Osmanlı yönetimine karşı başkaldırmışlardır. Osmanlı yönetimi ve Osmanlı aydınları milliyetçi isyanları durdurup ülkenin bütünlüğünü korumak ve yeniden eski görkemli günlere dönmek için tüm ulusları Osmanlılık düşüncesi etrafında toplamak istemişlerdir (Çelik, 2003:41-42).

Osmanlılık, din ve ırka bakmaksızın ortak bir Osmanlı vatandaşlığı ve bağlılığı kurulması yolunda atılan XIX. Yüzyıl reformcularının bir emelidir (Lewis, 1984:324). Bu akım 1908 devriminin resmi ideolojisidir ve Osmanlılık yanılısamasının 1913 Balkan Savaşı'yla tümüyle hükümsüz kalana kadar da öyle devam etmiştir (Zürcher, 2008:195).

Bir diğer fikir akımı ise İslamcılıktır. İslamcıların fikirlerinin odak noktası ise Osmanlıların, Tanzimat'la birlikte kültürel benliklerini kaybetmeye başlamalarıdır. Bunun karşısına geçmekte en uygun yol Tanzimat'ın gizli olarak inkar ettiği şeriatın değerlerini tekrar Osmanlı toplumuna getirmektir (Şahin, 2006:7).

En büyük İslamcı grup 31 Mart olayı sonrası kapanan İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti'dir. Partinin ortadan kalkmasına karşılık felsefesi Said-i Nursi (1867-1960) tarafından ayakta tutulmuştur. Said Nursi'nin başını çektiği "Said Nursi Nurcu" adını alan bir grup, Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere, dini bir rejimin kurulmasına özlem duymuşlardır (Shaw, 1983:366).

31 Mart olayı, Arnavutluk isyanı, İslamcılık düşüncesinin gelişimini engellemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı padişahının halife olarak yayınladığı cihat fetvasına karşı kimi Arapların Türk askerine arkadan ateş açması, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumada, İslamcılık düşüncesinin yeterli olamayacağını açık bir şekilde ortaya koymuştur (Çelik, 2003:43).

Fikir akımlarından üçüncüsü ise Türkçülüktür. Bu fikrin mantığı Avrupalı filozoflar ve şarkiyatçılarla geliştirilmiştir. Fransız de Gobineau insan gelişmesi tarihinde en önemli etken olarak kan ve ırk fikrini geliştirmiş, bazı ırkların üstünlüğünü kabul etmiştir. Avrupalı Türkologlar Türk geçmişini, Türklerin büyük Orta Asya uygarlıklarını, dil ve kültürlerinin tarihteki rolünü keşfetmiş ve Osmanlı imparatorluğunun büyük işler başardığını belirtmiştir (Shaw, 1983:316).

Osmanlı aydınları arasından Ahmet Vefik Paşa, Türklerin ve dillerinin Osmanlı'dan ibaret olmadığını belirten ilk kişi sayılmaktadır. Aynı şekilde Şemsettin Sami'de yeni Türk benliği duygusunun gelişmesine yardım ederken, Necip Asım Avrupa'daki yayınlardan çok etkilenmiş ve fikirlerini yazılarında yayımlamıştır (Lewis, 1984:345).

Türkçülüğün siyasal amaçlarının ilk tutarlı ifadesi, Yusuf Akçura'nın yayımladığı "Türkçülüğün Manifestosu" olarak da bilinen Üç Tarz-ı Siyaset makalesidir. 1904'te yayımlanan makalede Akçura, Türkçülüğü, İslamcılık ve Osmanlılık fikirleriyle kıyaslayarak savunmuştur. 1911'de Türk Ocağı Derneği ve Türk Yurdu Dergisi, Türk milliyetçiliği ideolojisini yaymaya çalışmıştır. Ancak Türkçülük, Jön Türk aydınları arasında bir miktar taraf kazansa da 1913 Balkan Savaşı Osmanlılığı hükümsüz bırakana kadar hiçbir resmiyet kazanmamıştır (Zürcher, 2008:196).

Türkçüler, Rusya'dan gelen Türklerin de etkisiyle birlikte bir süre Asya'da yaşayan tüm Türkleri bir çatı altında toplamak isteyen Pan-Türkist bir düşünceyi benimsemişler ve Almanların yardımıyla bu düşünceyi gerçekleştirebilmek için I. Dünya savaşına girmişlerdir. Savaşın gidişatı bu düşüncenin ancak bir hayal olduğunu göstermiştir ve sonunda Anadolu Türkçülüğü benimsenmiş ve Kurtuluş Savaşı'yla kendini gösteren Anadolu ulusçuluğuna temel hazırlamıştır (Çelik, 2003:45).

3. Siyasal Partiler Ve Siyasal Hareketler

a. Siyasal Parti Katılımları³⁶

II. Meşrutiyet'in ilanıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hürriyet istekleri, kanun hakimiyetinin ön plana çıkarılması ve Mebuslar Meclisi'nin kararıyla yurdun idare edilmesinin ötesinde uzun vadeli planları yoktu (Karpat,2008:25).

Cemiyette padişahın geleceği konusunda da fikir birliği yoktu. Halkın Sultan Abdülhamit'e duyduğu minnet, İttihat ve Terakki'nin elini kolunu bağlamıştı. Bunun üzerine İttihatçılar, rejimin başarısını sağlamak için arka planda kalmayı yeğlemişlerdir. Ancak yedi kişilik bir komiteyi, seçim ve yeni hükümet kurmak için cemiyeti temsil etmek üzere göndermişlerdir. Sonuç olarak hükümet, yine eski politikacıların elinde kalmıştır (Shaw,1983:331).

Jön Türklerin 1902'de ikiye bölünmesi de bu dönemde artık hissedilir olmuştur. Prens Sabahattin'in fikirleriyle kopma noktasına gelen Jön Türk iktidarlığında; bir tarafta ademi merkezîyet tedbirleriyle dini ve milli azınlıklar için bazı özerklik haklarını savunan liberaller, diğer tarafta, merkezi otorite ve Türk hakimiyeti fikrini tutan milliyetçilerin olduğu İttihatçılar vardır (Lewis,1984:212-213).

Liberaller, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılmış ve birçok farklı gruplara bölünmüşler, kısa ömürlü bir sürü parti kurmuşlardır. Bu ayrılıkçı fikirlerin ilk kanadını 14 Eylül 1908'de kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası temsil eder. Fırkanın

---

³⁶ Bu başlık altında dönemin önemli siyasal partileri ve bu partilere yazar katılımları incelenecektir.

kurucuları ve idarecileri arasında Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Celalettin Arif, Mahir Sait Bey yer almıştır (Tunaya,1998:175-177).

Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin'in başını çektiği Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyetçi akımın Osmanlı siyasi hayatındaki temsilcisi olmuştur (Nur,2005:616). Ahrar Fırkası'nın, Türk siyasal hayatı için asıl önemi, meşrutiyetin siyasal yaşamda ortak muhalefet çizgisini başlatmış olmasından kaynaklanır. Çünkü parti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşıdaki ilk muhalefet partisidir (İslamoğlu,2004:92-96).

Ahrar Fırkası'nın başlıca organı İstanbul'da kurulan İkdam gazetesi olmuştur. Parti, ademi merkeziyetçilik ve azınlıklara tam eşitlik ilkelerini benimsemiştir. Partideki İslam görüşünü temsil eden tutucu unsurlar, İttihatçılardan korktukları için grup oluşturmaktan kaçınmışlar, ancak imparatorluğun ve devletin temeli olarak İslamı koruma ihtiyacından da açıkça söz etmişlerdir (Shaw,1983:334).

Devrim sonrasının en önemli gelişmesi ise 30 yıl sonra yapılan seçimler olmuştur. İttihat ve Terakki, Balkan vilayetlerinde ve Anadolu'da pek çok taşra örgütüne sahipti. Girdiği seçimlerde, 288 sandalyenin yüzde ellisinden fazlasına sahip olmuşlardı. Seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanı sıra tek örgüt olan Prens Sabahattin'in kurduğu Ahrar Fırkası, İstanbul'dan katılmıştı, ancak partinin ülke çapında bir örgütü yoktu (Zürcher,2008:148).

Ahrar Fırkası'nın, ülke çapında örgütlenememesinin ilk nedeni, çalışma olanağı bulamadan seçimlere girmesidir. Bir diğer neden ise partinin ekonomik durumunun zayıf olmasıdır. Seçimde Ahrar Fırkası adaylarından sadece Ankara'dan Mahir Sait meclise girebilmiştir (İslamoğlu,2004:92-93).

Seçimlerde aday gösterilmedikleri halde Mizancı Mehmet Murat, Sadrazam Kamil Paşa, Prens Sabahattin 18 oy almışlardı (Tunaya,1998:175-177).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasını ve başarıya ulaşmasını, hemen gerici dernek ve örgütlerin ortaya çıkışı izlemiştir. İttihat ve Terakki, Batılılaşma çerçevesinde ilerici denilen düşünce ve uygulamaları temsil ettiğinden, kendisine karşı olan tepkiler, gerici ve dinci akımlar biçiminde olmuştur (Kongar, 1978:161-162).

Bu akımın en önemli ayağını Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihad-ı Muhamedi Cemiyeti oluşturmuştur. Cemiyet kısa zamanda gelişmiş ve yandaş toplamıştır. Cemiyetin yayın organı “Volkan” gazetesidir ve gazete Sultan Abdülhamit'in de hoşuna gitmiştir. Üstelik Sultan Abdülhamit tarafından gazeteye para yardımı da yapılmıştır. Gazeteye derginin üç niteliğini devam ettirmesi için para yardımı yapılmıştır. Bunlar; padişaha sataşmamak, İslamiyetçi çizginin sürdürülmesi ve gazetenin yaptığı masonluk aleyhtarlığına devam etmesidir (Akşin,1973:116-119).

İttihad-ı Muhamedi Cemiyeti, 3 Nisan 1909'da ilk büyük toplantısını gerçekleştirmiş ve toplantıda Derviş Vahdeti, Müslümanların ideallerini ve haklarını savunmak için Müslüman olmayanlar gibi örgütlenme hakkı olduğunu söyleyerek, kalabalığı laikliğe karşı eyleme çağırmıştır (Shaw,1983:338).

Yüksek vergilerden şikayet, askerliğin gayri Müslimlere uygulanması, din alanında düzenlemeler, aşiretlerin asimilasyon korkuları gibi sosyal ve siyasi nedenlerden, 12 Nisan'ı 13 Nisan 1909'a bağlayan gece Taşkışla'da 4. avcı taburunun ayaklanması ve askerlerin dini önderlerin peşlerine takılıp meclis binasına yürümesiyle, şiddet doruk noktasına ulaşmıştı. Ayaklanma, muhalefetin de (Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti) kıskırtması ile tetiklendi. Askerlerin eski alışkanlıklarından kaynaklanan “padişahım çok yaşa”, “şeriat isteriz” sloganları, bu ayaklanmanın irtica olduğu şeklinde tanıtılmasına neden oldu (Karpat,2008:28-29).

31 Mart ayaklanması olarak bilinen bu ayaklanmanın şiddetinin artması üzerine hükümet, zaptiye müdürünü, gösterici kalabalığın isteklerini dinlemeye göndermiştir. Grubun istekleri; sadrazamın, Harbiye ve Bahriye nazırlarının

azledilmesi, bazı İttihatçı subayların başka yerlere gönderilmesi, Meclisi Mebusan'ın İttihatçı başkanı olan Ahmet Rıza'nın değiştirilmesi, bazı İttihatçı milletvekillerinin uzaklaştırılması, şeriatın geri getirilmesi ve isyancı askerler için genel afı (Zürcher,2008:149-150).

Aslında bu ayaklanma biriken sorunların bir patlaması ve İttihat ve Terraki Cemiyeti'nin bunlara çözüm getirmek için hazırlıklı olamamasından kaynaklanmıştı (Karpas,2008:28-29).

Ayaklanma üzerine Selanik'teki 3. ordu ile onun komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın aldığı kesin karar doğrultusunda, Hareket Ordusu³⁷ kurulmuş ve İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul, 24 Nisan'da Hareket Ordusu tarafından işgal olunmuştur. Orduya kısa süren direnişler dışında fazla bir direnme olmamıştır (Akşin,1973:131-134).

Olaylar sonrası iki askeri mahkeme kurulmuş ve İttihad-ı Muhammediye Partisi kapatılmış, Derviş Vahdet'i başta olmak üzere pek çok isyancı idam edilmiş, Ahrar Fırkası üyeleri tutuklanmıştır. Ancak Ahrar Fırkası yöneticileri, İngilizlerin baskısıyla daha sonra serbest bırakılmışlardır (Zürcher,2008: 151).

31 Mart olaylarının nedenleri ve kıskırtanları tam olarak belli olmasa da pek çok spekülasyona yol açmıştır. En genel olarak bu isyanın nedenlerini şu şekilde açıklayabiliriz: Meşrutiyet yönetiminden hayal kırıklığına uğrayan farklı toplulukların (İttihad-ı Muhammediye bünyesinde toplanan kesim) tepkileri, alaylı ve mektepli askerlerin çekişmeleri (4. avcı taburunun ayaklanması), Prens Sebahattin ve Ahrar Fırkası'nın (İngilizlerin kıskırttığı düşünülmektedir) İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelttiği sert eleştirilerdir. Ayrıca Sultan Abdülhamit'in ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de isyanda parmağı olduğuna dair söylentiler vardır (Zürcher,2008: 152-153).

---

³⁷ Hareket Ordusunun içinde Mahmut Şevket Paşa'nın kurmay başkanı Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal, Makedonya ordusunu başkente yürümesi için hazırlamıştır. Aynı zamanda orduda İsmet İnönü ve Enver Bey'de bulunmaktadır (Shaw, 1983:339).

31 Mart olayının ardından Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa şehirde sıkıyönetim ilan etmiş ve bu sıkıyönetim iki yıl sürmüştür (Lewis, 1984:218). Bununla birlikte Sultan Abdülhamit tahttan indirilmiş³⁸ ve yerine V.Mehmet (Reşat) getirilmiştir (Tunaya,1998:57).

Sıkıyönetim ilan eden Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın aslında amacı, politika değil, savunmadır ve faaliyetinin siyasal etkisi, İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara dönmesini kolaylaştırmaktır. İki yıl süren sıkıyönetim, İttihat Terakki'nin karşında muhalefet oluşumuna engel olurken, 1911 yılında İttihat ve Terakki tek başına imparatorluğun etkin kontrolünde, hakim siyasal kuvvet haline gelmiştir (Lewis, 1984:219).

Mahmut Şevket Paşa sıkıyönetimin yanında Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Müfettişliklerini de elinde toplayarak, o günden beri zaman zaman ordunun, politikaya sınırlı da olsa katılma dönemini başlatmıştır (Shaw, 1983:341).

1908'de yapılan Birinci İttihat ve Terakki Kongresi'nde, cemiyet siyasal bir parti haline gelme kararı almıştır (Zürcher, 2008:156).

31 Mart olayı sonrası dağılan muhalefet yüzünden, 1909 seçimlerinde İttihat ve Terakki grubu karşısında, sadece küçük Osmanlı Demokrat Partisi kalmıştı (Zürcher, 2008:156).

Osmanlı Demokrat Fırkası, Jön Türk hareketi içinde önemli rol oynayan İbrahim Temo'nun, Mısır'da bulunan ve İttihatçılarla anlaşmazlığa düşen Abdullah Cevdet'in de yardımıyla, Selamet-i Umumiye³⁹ kulübünü siyasal bir partiye dönüştürmesiyle kurulmuştur. 6 Şubat 1909'da İstanbul'da İbrahim Temo, Giritli Ali, Fuat Şükrü gibi isimlerin kuruculuğunu yaptığı Osmanlı Demokrat Fırkası'na

³⁸ Sultan Abdülhamit ve ailesi o gece trene bindirilip, Selanik'e gönderilmiştir (Shaw,1983:340).

³⁹ İttihat ve Terakki Cemiyetinin yönetimini ve Ahrar Fırkasının ademi merkezîyetçi politikasını kabule hazır olmayanların 1908'de kurdukları cemiyettir (Shaw,1983:337).

katılan ünlü isimler arasında, Mahmut Sadık, Şahabettin Süleyman, Ahmet Rıfat, Emine Seniye Hanım gibi isimler bulunmaktadır. (Tunaya,1998:211).

Fırka, görüşlerini Türkiye gazetesi, ayrıca İzmir, Halep ve Manastır'da çıkan diğer gazetelerle kamuoyuna yayarak, destek ve görüşünün genişliğini kanıtlamıştır (Shaw,1983:337).

31 Mart'ın sonuçlarına dayanarak ve direnerek yaşayan Osmanlı Demokrat Partisi, küçük bir parti olarak kalmış ve bir kısım üyeleri Osmanlı Sosyalist Partisi'ne bir kısmı ise Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katılmıştır (İslamoğlu,2004:143).

Osmanlı Devleti'nde ilk örgütlü sosyalist faaliyetlerinin çıktığı bu dönemde, sosyalistler, İttihatçıların Meşrutiyet Devrimi sonrasında, sendikaları ve grev eylemini yasaklamasına karşı durmuşlardır. Bu grup Hüseyin Hilmi başkanlığında, Osmanlı Sosyalist Partisini kurmuş ve İştirak gazetesini çıkartmıştır. Bu partinin mecliste hiç üyesi bulunmamaktadır ve nüfuzları da yok denecek kadar azdır (Zürchrer, 2008:157).

1909-1911 yıllarında muhalefet yeniden canlanmaya başlamış (Zürchrer, 2008:156) ve 1911 yılında küçük büyük bütün muhalif partiler, İttihat Terakki'ye karşı, Rıza Nur'un başkanlığındaki Hürriyet ve İtilaf Partisi çatısı altında toplanmıştır (Shaw,1983:342).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası 1908'de kurulan Ahrar Fırkası'nın bir uzantısı olmuştur. 21 Kasım 1911 yılında Mahir Said, Kemal Mithat, Hüseyin Siret ve Rıza Nur'dan kurulu bir heyet tarafından, fırkanın kuruluş beyannamesi ve programı İstanbul valiliğine verilmiştir. Meclis içinde ve dışında, İttihat ve Terakki aleyhtarlarını bir çatı altında toplama düşüncesi ile yola çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki'de endişe ve telaş uyandırmıştır (Birirnci,1990:48).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri oportünist bir doğrultuda siyaset yapmışlardır. Partinin tek amacı İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırmaktır (İslamoğlu,2004:147). Bir partiden ziyade her türlü düşünce ve eğilimi içinde barındıran parti, özgürlüğe susamış, liberal aydınlarla birlikte İttihat ve Terakkiye yönelik savaşıma fiilen katılmışlardı. Bunlar arasında önde gelen isim Tevfik Fikret'tir. Tevfik Fikret, meclisin feshini ve İttihat ve Terakki'nin baskılarını yenmek için "Doksanbeşe Doğru" şiirini yazmıştır (İslamoğlu, 2004:147-149).

Dönemin yazarlarından ve Hürriyet İtilaf Fırkası'nın belli başlı mensuplarından biri olan Bekir Fahri (İdiz) de (Birinci,1990:179), gazetelerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen makaleler yazmıştır (Birinci,1990:73).

Muhalefetin birleşmesinin ve seslerinin yükselmesinin ardından İttihat ve Terakki'de karşı saldırıya geçmiştir. Çare olarak meclisin feshini gören İttihatçılar, iki dereceli olarak yapılan 1912 seçimlerinde zor ve baskı uygulamışlardır. Tarihte "sopalı seçim" olarak bilinen 1912 seçimlerinde, İttihat ve Terakki çoğunluğu sağlayarak, muhalefetsiz yeni meclisi kurmuştur (İslamoğlu,2004:150).

Sopalı seçimlerinden sonra, İttihat ve Terakki, devlet teşkilatını ve siyasi hayatı tamamen kendi otoritesi altına almıştır. Parlamento çoğunluğu, kendi mebusları tarafından vücuda getirilmiştir. Seçimlere, fiili baskılarla hakim olunmuştur, bu da siyasi hayatı felce uğratmıştır. Muhalefet susturulmuş, dolaylı yollarla padişahın 1876 yetkileri tek bir partinin eline geçmiştir (Tunaya,1960:48).

İslamoğlu, İttihat Terakki'nin bu otokratik yapısının nedenini 1908 sonrası muhalefetin hızla yükselmesine, dış dinamiklere (Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması) ve azınlıkların bağımsızlık propagandası yapmasına bağlamaktadır (İslamoğlu,2004:74).

Köker, Jön Türk ideolojisinin, otokratik, merkezîyetçi devlet gücünü kullanarak sistem içinde konumunu pekiştirmesi ve yapısına uygun dayanışmacılık

fikrinin etkisinde kalmasıyla, statükoyu koruyucu bir özellik taşıdığını söyler. Böylece hareketi; radikalliği ve özgürlükçülüğü derinlemesine düşünülmemiş bir muhafazakarlık olarak değerlendirir (Köker, 1995:234).

1911 kongresinden sonra, İttihat ve Terakki cemiyetinin programında önemli bir değişim meydana gelmiştir. Bu değişim, Osmanlıcılık prensibinin ikinci plana atılarak, milliyetçi-İslamcı bir doktrin ve aksiyon programı geliştirilmesidir. İttihat ve Terakki kongrelerinde alınan kararlar, Türk unsurunun milli şura sahip kılınması ve bu hususu sağlayacak çalışmalar üzerinde toplanmış, 1913 yılından itibaren bu çalışmalar ve hareketler hızlandırılmıştır (Tunaya,1960:49).

Berkes'e göre Osmanlıcılık düşüncesinin işe yaramamasının nedeni, İttihat ve Terakki'nin baskıcı tutumu ve ona yönelen muhalefetin de etkisiyle, Müslüman-Türk dışındaki halkları, (hatta bir süre sonra Müslüman fakat Türk olmayanları da) kendine çekememeye başlamasıdır. Böylece İttihat ve Terakki'nin toplumsal temeli de net bir biçim alamamış ve uzun süre oluşum biçiminde kalmıştır. Köylü, esnaf, memur ve bir özlem olarak burjuvazi, aristokrasi gibi sınıf unsurlarına dayanma fikri gelişinceye kadar, İttihat ve Terakki'de her şey vatan, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik, terakki (ilerleme) ve ittihat (birlik) sözcüklerinin büyüü altında yürümüştür. İttihat ve Terakki'nin siyasal ideolojisi hiçbir zaman kesin bir devrimci ve ulusçu bir biçim alamamıştır (Berkes,1973:356).

1913-1918 döneminde ise İttihatçıların iç kurullarının, siyasete yön verilmesinde, kabineden çok daha fazla ağırlığı olmuştur. Yeni parlamento seçimleri 1913-1914 kışında yapılmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise resmen fes olmamakla birlikte, seçimlere katılmamıştır (Zürchrer,2008:169).

1908'de yapılan birinci İttihat ve Terakki Kongresi'nde, siyasal bir parti haline gelme kararı alan (Zürchrer, 2008:156) İttihat ve Terakki, 1913'te siyasal bir parti olarak cemiyet/parti ikiliğine son vermiştir ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar tekçi sistemini korumuştur (İslamoğlu,2004:159).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908-1918 yılları arasında 9 kongre yapmıştır. 1908, 1909, 1910, 1911 kongreleri gizli olarak Selanik'te, 1912, 1913, 1916, 1917 kongreleri ve son fesih toplantısı olan 1918 kongresi açık olarak İstanbul'da yapılmıştır (Kabasakal, 1991:57).

1908-1919 döneminde yapılan dört genel ve 1911'deki ara seçim, vatandaş katılımının önemli anlarını oluşturmuştur. Ancak II. Meşrutiyet vatandaşlarının siyaset yapma konusundaki aceleciliği, rejimin sertleşmesi, tanınmış olan bir dizi hak ve özgürlüğün askıya alınmasıyla sonuçlanırken, rejim, her türlü farklı politik düşünce ve yaklaşımı şeytanileştirme geleneğini icat etmiştir (Üstel,2001:167).

1908-1918 döneminin ekonomik yapısı ise ulusal nitelikteki bir kapitalizme yönelik olmakla birlikte, bu hareketin karşısına çıkan çeşitli nesnel ve öznel engeller hiçbir zaman tamamen aşılammış; bu yüzden köktenci bir dönüşüm yaşanmamıştır. Boratav kapitalizme yönelişteki engelleri üç maddede gerekçelendirir. İlki, ekonomide yaşanan derin bağımlılık ilişkileri ve bu ilişkilerin toplumun yapısına nüfuz edişidir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar iktidarda kalan milliyetçi ve bağımsızlıkçı kadrolar, uluslararası sermayenin ve büyük devletlerin Osmanlı üzerindeki kurumsallaşmış ve güvenceler altına alınmış denetim, müdahale ve baskı mekanizmaları karşısında çaresiz kalmışlar; sonunda “büyük güçlerden hangisine yanaşmak ehvendir” sorusuna sığınmışlardır. İkinci engel, 1908'i izleyen on dört yılın hemen hemen kesintisiz bir dizi isyan ve savaşla dolmasından doğar. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Bosna Hersek'in yitirilmesi, Trablusgarp savaşı gibi olaylar zincirinde iktidarların yeni bir toplum düzeni kurması imkansızlaşır. Kapitalizme yönelişteki en önemli üçüncü engel ise Türk burjuvazisinin cılızlığından kaynaklanır. Bir Türk burjuvazisi elbette vardır, ancak bu sanayide değil ticarete gelişmiştir ve büyük ölçüde gayri Müslim unsurlardan oluşmaktadır. İç ticaretteki Türk ve Müslüman burjuvazisi ise zayıf ve birbirine bağımlı durumdadır (Boratav,2008:23-24).

Bu problemler yüzünden İttihat ve Terakki başta kaldığı süre içerisinde ulusal bir ekonomi politikası benimsemiştir. Bu amaçla, önce ulusal bir banka (İtibari Milli

Bankası) ve bir dernek (İktisat Derneği) kurulmuştur. Bu bankanın korumasında ve desteği altında birçok ekonomik kuruluş doğmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu ekonomik kuruluşlar arasında Çiftçiler Derneği, esnaf kuruluşları ve Hamallar Örgütü gibi mesleki kuruluşları özellikle korumuştur (Kabasakal, 1991:73).

1908-1918 döneminde, sınai işletmeleri de gelişme göstermiştir. 1915 sayımınca kapsanan sınai işletmelerin sayısı 225'tir ve bunların 72'si 1908 sonrasında kurulmuştur (Boratav,2008:33-36).

b. Siyasal Hareketlere Katılım

Meşrutiyet sonrası aydınlar partileşme ile birlikte dernekleşme çabaları içersine de girmişlerdir. Bu dernekleşme ve örgütlenme içersinde Türkçüler, kadın hakları savunucuları ve dönemin gelişmelerine destek sağlamak için toplanan aydınlar önem taşımaktadır.

Hürriyetin ilanı üzerine Türkçüler, örgütlenme girişimlerinde bulunmuşlar ve 7 Ocak 1909'da Türk Milliyetçiliğini ilk kez gün yüzüne çıkartacak olan Türk Derneği'ni kurmuşlardır (Akşin,1987:249). Türkiye'nin yakın tarihindeki kilometre taşlarından biri olan Türk Ocakları arasında yer alan Türk Derneği (1908), Osmanlı kozmopolit yapısı içinde çözülen ümmetçilik görüşünden sonra, tepkisel biçimde oluşan milliyetçilik akımının bilinçlendirilmesinde başrolü oynayan bir örgütlenme olmuştur (Taşdemir,2004:2).

Nizamnamesine göre derneğin amacı, siyasi olmaktan öte kültürel ve bilimseldir. Meşrutiyetin ilk milliyetçi derneği, amacını yaymak için konferanslar, kurslar düzenlemiş, broşürler dağıtmış; ancak Osmanlıcılığın gölgesinde kaldığı için

istediğince canlı çalışmalar yapamamıştır. Dernekte, Ahmet Mithat Efendi, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cahit, Halit Ziya Uşaklıgil gibi ünlü Türkçü yazarlar ve şairler de bulunmaktadır. Dernek, çalışmalarına 1912 yılına kadar devam etmiş, üyeleri ise çeşitli memuriyetlere dağılmış ya da başka derneklere geçmişlerdir (Tunaya,1998:440-441).

31 Ağustos 1911'de ise Türk Derneğinin devamı olarak Türk Yurdu Cemiyeti kurulmuştur. Nizamnamesine göre cemiyet, Türk çocuklarına mahsus bir pansiyon açacak ve Türklerin zekaca ve irfanca seviyelerinin yükselmesine, gelir ve teşebbüs sahibi olmalarına hizmet etmek üzere bir gazete çıkaracaktır. Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçuraoğlu, Ahmet Hikmet gibi isimler cemiyette kurucu üyelik ve yöneticilik yapmışlardır. Derneğin açılması fikri ise Mehmet Emin Yurdakul tarafından ortaya atılmıştır. Sonraları cemiyet üyeleri, bir yazarlar grubu oluşturmuş, üyelerinin tümünün Türk Ocağı'na geçmesiyle cemiyet sona ermiştir (Bayraktutan, 1996:87-88).

Türk Ocağı Derneği 22 Mart 1912 yılında faaliyete başlamıştır. Tevfik Fikret, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Ferit Tek, Yusuf Akçuraoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi yazar ve şairler değişik zamanlarda derneğe kurucu üyelik yapmışlardır (Bayraktutan,1996:97).

Türk Ocağı'nın bir başka kolu olan Türk Ocaklarının Hars ve İlim Heyeti ise 1908 yılında kurulmuştur. Bu dernekte Halide Edip Adıvar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp'de bulunmaktadır (Tunaya,1998:458).

Aydınların ilgi ve katılım gösterdiği başka bir dernekleşme girişimi ise kadınlarla ilgili olmuştur. Aslında kadın ve aile konusunda örgütlenme çalışmaları meşrutiyet öncesinde başlamıştır. Ancak bu dernekleşme çabaları genellikle kadınların başını çektiği yardım kuruluşları niteliğindedir. Örneğin, 1897 yılında Yunan savaşında şehit olanların ailelerine yardım amacıyla kurulan Cemiyet-i İmdadiye'nin (Nisvan-i Osmaniye İmdat) üyelerinin tamamı kadındır ve kurucusu

Fatma Aliye'dir. Derneğin çalışmaları Fatma Aliye'nin evinde sürdürülmüştür. Cemiyet kapsamında toplanan yardımlar dolayısıyla Sultan Abdülhamit, Fatma Aliye'yi 29 Mayıs 1899'da ikinci rütbeden Şevkat Nişanı ile ödüllendirmiştir (Kurnaz,1996:193-194).

Meşrutiyetin ilanı ile kadınlarla ilgili olarak peçeye, çarşafa ve çok eşli evlenmeye karşı ilk savaş açan Abdullah Cevdet olmuştur. Onun “hem Kuranı hem kadınları aç” sloganı aile reformu sorununun sloganı olarak kalmıştır. Arkasından İstanbul'da Kadınlar Dünyası, Mahasin, Kadın ve Demet gibi kısa süreli kadın dergileri yayınlanmıştır (Berkes,1973:391).

1908 yılında Halide Edip Adıvar'ın kurduğu, Teali-i Nisvan Cemiyeti adıyla kurulan ve kadınların yükselmesi anlamına gelen dernek ise ilk kadın örgütü sayılmıştır. Bu derneğin amacı, kadınların kültür düzeyinin yükseltilmesine hizmet etmektir (Tunaya,1998:507). Bu derneğin ilk kadın derneği olmasının nedeni ise kadınların zihni ve bedeni seviyesini yükseltmek amacıyla kurulmuş olmasıdır. Cemiyet, okuma yazma kursları açarak genç kız ve kadınların fikri gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu cemiyet aynı zamanda kadın ve erkek aydınları aynı salonda bir araya getirmiştir (Kurnaz, 1996:225).

Bir başka kadın derneği ise Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyetidir ve Balkan Savaşları karşısında bir yardım cemiyeti olarak, 1913 yılında kurulmuştur. 8 ve 15 Şubat'ta Darülfünun'da yapılan konuşmalarla dernek, Osmanlı kadınlarının topluca sesini duyurmuş ve usta kadın konuşmacıları ortaya çıkarmıştır. Prenses Nimet, Nazime Sultan, Gülsüm Kemalova gibi kadınların yanında Fatma Aliye ve Halide Edip Adıvar' da konuşmacılar arasında bulunmaktadır. Bu toplantılarda orduya yardım sağlamak için kürkler, pırlantalar hibe edilmiştir (Tunaya, 1999:508).

Dernekleşme girişimlerini, döneme damgasını vuran olaylar da şekillendirmiştir. Örneğin, Mondros Mütakeresi kararlarının acı tablosuna bir tepki olarak Selamet-i Amme heyeti kurulmuştur. Mahmut Sadık Bey önderliğinde 1918

yılında kurulan dernek, birkaç bildiriye geçmeyen çalışmalarını fazla sürdürememiş, üyeleri ise başka partilere dağılmıştır (Tunaya, 1999:109-110).

Mahmut Sadık Beyin kuruculuğunu yaptığı bir başka dernek ise Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye Derneği'dir. 1908 yılında kurulan dernek, basın tarihimizin ilk meslek derneği oluşuyla da ayrıca önemlidir. Bu derneğin kurucu üyeleri arasında aynı zamanda Mizancı Mehmet Murat, Hüseyin Cahit, Cenap Şahabettin bulunmaktadır (Tunaya,1998:510).

Bu dönemde bir çeşit dernekler konfederasyonu oluşturmak isteyen bir grup da ortaya çıkmıştır. Milli Kongre adıyla anılan bu dernek, aslında bir kadro hareketi oluşturmak istemektedir. Milli Kongre, 29 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kongrenin kurucu üyeleri içinde Halide Edip Adivar bulunmaktadır. (Tunaya,1999:165-169).

Son saray tarihçisi Abdurrahman Şeref Bey ile Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti başkanı Dr. Esat'ın başında buldukları Milli Kongre, partilerin birleşmesi için büyük çaba harcamıştır. Bunun için çeşitli politika grupların delegelerini toplantılarda birleştirmiş, bunların görüşlerini uzlaştırmaya çalışmış, Mondros Mütakeresi ile yenik Türkler için sözcülük yapmış ve yaklaşan barış antlaşmasına karşı kamu muhalefeti sağlamaya çalışmıştır (Shaw,1983:398). 1919 yılında Meclisi Mebusan'ın feshinden sonra, Milli Kongre gibi kuruluşların çalışmaları da olanaksızlaşmıştır. Üyelerden bir kısmı Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerine, bir kısmı ise Osmanlı parlamentosuna ve ardından TBMM'ne katılmışlardır (Tunaya,1999:165-169).

1919 yılında Fransa-Türkiye dostluğu adına İstanbul'da Türk-Fransız Muhipleri cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin kurucusu Cemal Paşa, başkanı ise Halit Ziya Uşaklıgil'dir. Böyle bir cemiyetin kurulmasında istek, Mustafa Kemal Paşa'ya göre Fransızlardan gelmiştir. Nizamnamesine göre cemiyetin amacı, geleneksel bir dostluğun canlandırılması ve sürdürülmesidir. Cemiyet kuruluş yılında

yasal işlemlerini tamamlamamış, bir yıl sonra da cemiyetin kuruluş izni aldığı ve üye kaydına başladığı belirtilse de kuruluş kağıt üzerinde kalmıştır (Tunaya, 1999:522).

14 Ocak 1919 yılında Wilson Prensipleri Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, tarihsel koşulların, kendi kendini kurtarmayı engellediği bir ülkeye A.B.D gibi yabancı bir yardım ve yetiştirici elinin uzanmasından yanadır. Bu derneğin kurucu yöneticileri ve idarecileri arasında, Halide Edip Adıvar, Refik Halit Karay, Mahmut Sadık Bey, Ahmet Emin Yalman gibi isimleri görmekteyiz. Sınırları Sevr’cilerin arasındaki pazarlığa kalmış bir Türkiye’nin halkı olarak, Türklerin yabancılar tarafından eğitilmesi önerisi, müdafaa-i hukukçulara, başta Halide Edip Adıvar’ın mektubuyla bildirilmiştir. Cemiyet mütareke keşmekeşi içinde kaybolmuştur (Tunaya, 1999:225).

Türkiye’de yaşanan Batılılaşma projesinin bazı boyutlarının XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşmeye başladığı hatta Tanzimat öncesine dayandığı söylenebilir. Ama bunun radikal bir Avrupalılaşma projesi olarak uygulanması ve önceden temelleri atılan ve düşünülen birçok yenilik hareketinin isminin konup geliştirilmesi, yeniliklerin eklenip hayata kazandırılması, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla gerçekleştirilmiştir (Özer, 2005:10).

İmparatorluğun cumhuriyete ilk mirası kuşkusuz 1908 sonrasındaki II. Meşrutiyet’ten ve Sultan II. Abdülhamit döneminden alınmıştır. Tanzimat Dönemi ise Cumhuriyet döneminde kök salacak fikir ve kurumların tohumlarını toprağa atmıştır (Davison,2004:332).

1914 Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında çeşitli bölgelerde kurulan Osmanlı direniş kuvvetleri ve bu direnişlerin önderleri, mücadelelerini Türklerin Anadolu’daki bir Türk anayurdunu kurtarma mücadelesi olarak yeniden tanımlamışlardır. Bu şekilde oluşan yeni Türk önderliği ise büyük miktarlardaki Osmanlı borçlarının ödenmesi, Boğazlar meselesi ve eski Avrupa eyaletleri üzerindeki hak iddialarından vazgeçmek gibi hayati önem taşıyan konular hakkında büyük devletlerle müzakereye hazırды. Sonunda, Türk milliyetçileri Osmanlı

imparatorluğunun sona erdirilmesi konusunda anlaşılabilir. Saltanat 1922’de, hilafet ise 1924’te kaldırılarak, Osmanlı imparatorluğu tamamen tarihe karışmıştır (Quatert, 2002:104-105).

III. XIX. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ’NDE BATILILAŞMA ARAÇLARI

XIX. yüzyılda görülen toplumsal değişimin halkla buluşması, Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilişiyle başlamıştır ve “devlet kanunlarıyla değil, edebi manifestolarla” yapılmıştır. Burada Lewis’in tespiti, genç Türkiye’nin ilk liderlerinin politikacılar değil, ozanlar ve yazarlar olduğudur (Lewis,1984:135).

Okay’da Lewis’in bu düşüncesiyle paralel bir görüş sunar. Okay, Osmanlı düşünce hayatını, kendilerini bilimsel, felsefi ve fikri çalışmalara adanmış şahsiyetlerin değil, daha çok edebiyatçıların yürüttüğünü belirtmektedir. Konunun edebiyatla ilgisinin azalması, daha bilinçli olarak sosyolog ve fikir adamlarınca ele alınması ise XX. yüzyılın başlarında görülmektedir (Okay,1998:198).

Modern bilim ve düşüncelerin halka aktarılması ve halk tarafından benimsenmesinin ilk adımı 1835’te matbaanın kuruluşuyla atılmıştır. Laik okulların yaratmak istediği okuma yazma alışkanlığıyla birlikte İstanbul ve diğer kentlerde çok sayıda Osmanlı basım ve yayınevi kurulmuştur (Shaw,1983:166).

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde matbaa ile birlikte gazete yayıncılığının hızlanması, kitle iletişiminin önemini arttırmıştır. İlk romanlar, gazeteler aracılığıyla tefrika edilmiş, böylece nabız yoklaması yapılarak okuyucu kitlesi oluşturulmuştur (Özyurt, 2005:76).

XIX. yüzyıl Osmanlı aydınları, Batı etkisini edebiyat başta olmak üzere toplumsal ve kültürel hayata sokarak, Batı'dan romanlar, oyunlar, operalar, kısa hikayeler ve incelemeler ithal etmişlerdir. Tercümelerle başlayan bu etkilenme süreci ile aydınlar kendi özgünlüklerini oluşturmaya başlamışlardır. Bu dönem aydınları eserlerinde, yalnızca aşk, ihtiras, yöneticilerin yaşamları ve ilgi duydukları alanlara yer vermemişler, aynı zamanda ülkenin ekonomik, politik ve dini sorunlarına da değinerek düşüncelerini belirtmişlerdir (Shaw,1983:166).

Bu çağda köklü bir geçmişe sahip divan şiiri de Tanzimat'la birlikte değişim geçirmiş, günümüz şiirinin ilk adımları atılmıştır. Bununla birlikte (günümüzde ki anlamıyla) Türk tarihinde ilk defa görülen roman ve tiyatro, yüzyılın bir mirası olarak günümüze ulaşmıştır.

A. MATBAA

Bugünkü anlamıyla, oynar maden harflerle dizginin yapılması ve baskı makinesinin icadı, 1440'da modern basımın temellerini atmış olan Alman Johann Gutenberg⁴⁰ tarafından yapılmıştır. Gutenberg 1440'da modern basımın temellerini atmış, ilk kitap 1444'de basılmıştır. 1455'te ise "Gutenberg Kutsal Kitabı"⁴¹ adıyla İncil'in ilk matbaa basımı gerçekleştirilmiştir. Basımevleri 1500'lerde Avrupa'nın her tarafına yayılmış, böylece kitap kavramı gelişmiş, 1600'lerden sonra ise süreli yayınlar belirmiştir (Girgin,2001:1).

⁴⁰Matbaanının bulunuşunu İtalyanlar Milanolu Pamfilio Castaldi'ye, Hollandalılar ise Haarlemli Laurence Coster'e maletmek istemelerine rağmen icadın Gutenberg tarafından yapıldığı kesinleşmiştir (İnuğur,2002:50).

⁴¹ "Kırk İki Satırlı Kutsal Kitap" ya da "Mazarin Kutsal Kitap" adlarıyla da anılır (Girgin, 2001:1).

Osmanlı devletine matbaayı ilk getirenler, 1492 yılında İspanya'dan Türkiye'ye göç eden Yahudilerdir ve bunların 1493-94 yıllarında İstanbul'da bir matbaa kurdukları bilinmektedir. Ülkede ilk Ermeni matbaası İstanbul Kumkapı'da 1567'de, ilk Rum matbaası ise 1627'de kurulmuştur⁴² (Ertuğ,1970:90-92).

Bu matbaalarda, II. Beyazıt (1481-1512) döneminde⁴³ 19, I. Selim (1512-1520) zamanında ise 33 kitap basılmış, ayrıca matbaa ve yılı belli olmayan 17 kitap daha bulunmuştur (Ertuğ,1970:92).

Ülkede matbaanın resmîyet kazanmaya başlaması ise III. Ahmet'in (1703-1730) padişahlığı sırasında, lale devrinde olmuştur. Lale devrinde, matbaanın devlet eliyle resmîyet kazanarak ülkeye girişi, İstanbul için bir aydınlanma ve açılış dönemidir (Girgin,2001:2-3).

Matbaanın devlet eliyle ülkeye getirilmesi, 1720 yılında diplomatik bir görevle Paris'e gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi ve oğlu Sait Efendi'nin, bu seyahat sırasında yaptıkları tespitler ve Macar asıllı İbrahim Müteferrika sayesinde olmuştur. Onlar, Osmanlı Devleti'nde Türkçe kitaplar basmak üzere ilk matbaayı kurmak için izin alma konusunda öncü olmuş ve Şeyhülislam fetvasıyla Müteferrika'nın dini olmayan kitapları basmasına izin verilmiştir (Davison,2004:84-85). Akabinde Sait Çelebi ve İbrahim Müteferrika, matbaanın faydaları ile ilgili bir risale kaleme almışlar ve sadrazama sunmuşlardır. 5 Temmuz 1727'de bir Türk matbaasının açılmasına ve Türkçe kitapların basılmasına izin veren bir ferman çıkmıştır (Lewis,1984:52).

Basılamayacak olan eserler ise Kuran, Kuran yorumları, hadisler, dini kural ve yükümlülüklerle ilgili yazılardır. Bu yasakla istenen, matbaayı İslam inancına

⁴² Müteferrika'nın açtığı ilk resmî Türk matbaasına kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde 37 matbaa kurulmuştur (Ungan, 2008:223).

⁴³ II. Beyazıt'ın baskıcılık sanatı ile uğraşanlara idam cezası verdiğini ve I. Selim'in de bu cezayı yenilediğine dair bir rivayet vardır. Ancak Ertuğ, Mistakidis Efendi'den yaptığı alıntısında, bu dönemlerde böyle bir cezaya rastlanmadığını ve ilk eserin II. Beyazıt zamanında, (1493-1494 yıllarında) basılmış olmasının muhtemel olduğunu belirtmektedir (Ertuğ,1970:92). Lewis'da benzer olarak II. Beyazıt'ın bu mültecilere İbrance ve Avrupa dillerinde kitap basmaya izin verdiğini, ancak Türkçe ve Arapça kitap basımını yasakladığını belirtmektedir (Lewis,1984:44-45).

uygun bulmayan ulemanın tedirginliğine saygı duyulmasıdır. Aynı zamanda bu dönemde İstanbul’da on beş bin dolayında hattat vardır ve onların işsiz kalmasına da engel olmak adına dini kitapların, el yazmalarıyla çoğaltılmasına karar verilmiştir (Budak,2008:43-44).

İlk Türk basımevi “Dar’ül-Tıba’at-Ül Amire” de ilk kitap “Kitab-ı Lügat-ı Vankulu” (Vankulu Sözlüğü), 31 Ocak 1729 yılında yayınlanmıştır (Girgin, 2001:5). Bu matbaada, İbrahim Müteferrika’nın ölümüne kadar (1742) on yedi kitap basılmıştır. Bu kitapların çoğu Türkçedir ve tarih, coğrafya ve dil ile ilgilidir. Bunlar arasında bir Fransızca ve Türk grameri, Mehmet Çelebi’nin 1721’de Fransa’daki elçiliğine dair seferatnamesi ve İbrahim Müteferrika’nın yazdığı Avrupa devletlerinin uyguladığı tabiye bilimi hakkındaki kısa bir Usul-ül Hikem’de bulunmaktadır (Lewis,1984:52).

Basılan kitaplarda “Dar’üt Tıba’at-Ül-Mamuretü’-Sultaniye” ya da “Dar’üt Tıba’at-Ül-Mamure” adlarıyla bilinen ikinci basımevi, 1796 yılında, III. Selim’in emriyle kurulmuştur. Bu basımevinin önemi ise kitaplarda resim ve şekillere de yer vermiş olmasıdır. Öğrencilerin ders kitaplarını basmak için kurulan bu matbaada basılan ilk kitap, Ahmet Asım’ın çevirdiği “Burhan-ı Katı” adlı Farsça- Türkçe sözlüktür ve bu kitap ilk defa iki renkli olarak basılmıştır (Girgin, 2001:8). Ayrıca III. Selim döneminde Fransızca olan ve Grande Encyclopedie takımını kapsayan, 400 kadar Avrupa kitabından oluşan bir kitaplık da kurulmuştur (Lewis,1984:660).

1802 yılında Üsküdar’da devlet tarafından bir basımevi daha açılmış, 1831 yılında bu basımevi Beyazıt’a taşınmıştır. Basımevinin yanında bir konakta da ilk gazete olan “Takvim-i Vekayi”nin basılması için “Takvimhane-i Amire” adlı dördüncü matbaa açılmış ve bu iki matbaa 1864 yılında birleştirilerek “Matbaa-i Amire” adını almıştır. Cumhuriyet döneminde “Milli Matbaa”, 1939 yılında da “Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi” olarak faaliyetlerine devam etmiştir (Girgin, 2001:8).

Matbaanın ÷lkeye girişiyle birlikte özellikle gazeteler yaygınlık kazanmış, kitle iletişimin önemi devlet tarafından tasdik edilmiştir. Bunun en önemli kanıtı ise II. Meşrutiyet'e kadar matbaa sayılarının hızlı artışlarıdır. 1883 yılında İstanbul'da 54 matbaa varken, 1908'de en az 99 tane bulunmaktadır (Lewis, 1984:186).

Matbaalarda yaygın olarak gazete ve dergi basılmasına karşın İbrahim Müteferrika'nın ilk kitabı bastığı 1729'dan, Latin harflerinin kabul edildiği 1928 yılındaki Harf Devrimi'ne kadar geçen iki yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde sadece 30 bin Türkçe eser basılabilmifitir (Ungan, 2008:223).

B. GAZETELER

Gazete, her çeşit haberi topluma ulaştıran g÷nlük haber aracıdır. Bugün Türkiye'de ve d÷nyada gazete, halkı doğrudan etkilemekte ve sosyal bir müessese olarak kamuoyu yaratmakta ve kamuoyuna yön vermektedir (İnuğur, 2002:20-21).

D÷nyada ilk gazete Fransa'da 30 Mayıs 1631'de, asıl mesleği doktorluk olan Theophraste Renaudot tarafından, "La Gazette" adıyla çıkarılmıştır. Düzenli olarak haftada bir yayımlanan gazete, önceleri dört, sonra 8 sayfaya çıkmıştır (Girgin,2001:1).

İlk g÷nlük gazeteler ise, 1702'de İngiltere'de, 1777'de Paris'te, 1784'te Amerika'da yayımlanabilmiştir. Gazete Batı Avrupa'da ancak 1789'dan sonra tam anlamıyla g÷nlük hale gelmiştir (Ertuğ,1970:3).

Dünyada bilinen en eski dergi ise 1665 yılında, Paris’te çıkarılan “Journal des Savants”dır. Bu dergiyi yine aynı yıl Londra’da yayımlanan “Philosophical Transactions” izlemiştir (Girgin,2001:1).

Osmanlı Devleti’nde, devletin ya da kendi tebaasının gazete çıkarmasından önce ilk gazete, Fransız Devrimi sırasında Fransız elçiliğince çıkarılan 1795 “Bulletin des Nouvelles” (Haberler Bülteni)’dir. Verninac tarafından çıkarılan bu gazete 6-8 sayfa olarak on beş günde bir çıkartılmıştır (Yazıcı,1983:17).

Çıkış tarihinden de anlaşılacağı üzere gazete, Fransız Devriminin heyecanını yansıtarak, devrime destek sağlamak amacıyla yayımlanmıştır (Girgin,2001:10). Bunun yanı sıra gazete, Doğu’da yerleşmiş Fransızlara, Fransa Cumhuriyeti’nin sorunları hakkında bilgi vermek, Türklere de Avrupa’yı ilgilendiren çıkar konularını tanıtmaya amacı taşımaktadır (Yazıcı,1983:17).

1796’da Verninac’ın ayrılıp yerine Aubert-Duboyet’in görevlendirilmesiyle “Gazete Française de Constantinople” (İstanbul’un Fransız Gazetesi) adlı yeni bir gazete yayınlanmaya başlamıştır (Yazıcı,1983:17). 1798 Eylül’ünde, Fransızlar Mısır’ı işgal etmek için çıkartma yapınca, İstanbul’daki elçilik dağıtılmış ve çalışanlar Yedikule zindanında gözümlenmiştir. Bu arada gazetenin basımı için kullanılan araç gereçlere el konulmuştur. Bir süre sonra barış imzalanmış, personeller görevlerine dönmüş ve baskı makineleri geri verilmiş olsa da gazete bir daha yayımlanmamıştır (Girgin,2001:11).

1815’te Napolyon savaşlarının sona erişiyile Akdeniz ticareti gelişmeye başlamış ve İzmir büyük ilerleme göstermiştir. Marsilya, İtalyan ve İngiliz limanlarıyla yakın ilişkili bir tüccar grubu oluşmuş ve karşılıklı haber ihtiyacı artmıştır. Bunun sonucunda 24 Mart 1821’de İzmir’de, Charles Tricon’un kurduğu “Le Spectateur” (Doğulu Seyirci) adlı gazete piyasaya çıkmıştır (Koloğlu,1992:11). Dolayısıyla bu gazete dış ticaretle uğraşan İzmirli Levanten grupların çıkarlarını savunmuş ve Osmanlı egemenliğindeki Ege adalarında başlayan Yunan bağımsızlık hareketi yanlısı büyük devletleri eleştirmiştir (Girgin,2001:11).

1820'ler ise matbaa ile yeniden canlanmanın yaşandığı bir dönem olmuştur. 1819-1820'de Kavalalı Menhmet Ali Paşa, Mısır'da Bulak Matbaasını kurmuş, matbaa 1822'de ilk eserlerini vermeye başlamıştır (Koloğlu,1992:11). Bu matbaadan 20 Kasım 1828de Mehmet Ali tarafından, Mısır'da "Vakai Mısriyya" (Orta Doğuda yayınlanmış ilk yerli gazete) yayınlanmıştır (Lewis,1984:95). Bu gazete yarı Türkçe yarı Arapça olarak yayınlanması bakımından önemlidir (Yazıcı,1983:18).

1831'de Fransızca "Moniteur Otoman"ın ilk yayınlanışından kısa bir süre sonra gazetenin "Takvim-i Vekayi"⁴⁴ adlı Türkçe nüshası basılmıştır (Lewis,1984:95; Ertuğ,1970:153).

"Takvim-i Vekayi", Türk dilindeki ilk gazetedir. Gazetenin memurlarca okunması özel olarak istenmiştir. Sultanın politikasının ve amaçlarının hizmetkarlarınca daha iyi anlaşılmasının sağlama aracı olarak etkisi, 1834'te posta sisteminin kurulmasıyla büyük ölçüde artmıştır (Lewis,1984:95).

"Takvim-i Vekayi"nin çıkışı ve yayında kaldığı dokuz yıl boyunca gazetelerin kamuoyu oluşturmalarındaki önemli gücü Osmanlı idarecileri tarafından anlaşılmıştır (Yazıcı,1983:19). Zaten gazetenin yayınlanması, II. Mahmut'un şahsi ilgi ve çabasıyla olmuştur (Ertuğ, 1970:144). Hatta gazeteye "Takvim-i Vekayi" ismi de II. Mahmut tarafından konulmuştur (Girgin,2001:18).

Resmi gazete olan "Takvim-i Vekayi"nin tekeli, 1840'da İngiliz gazetecisi William Churchill'in kurup, muhabirlik yaptığı ilk Osmanlı gazetesi olan "Ceride-i Havadis" tarafından kırılmıştır (Shaw,1983:167).

Gazete, dış görünüşü ve içeriği ile "Takvim-i Vekayi"den pek farklı değildir. Halkı bu gazeteye alıştırmak için, ilk üç nüshası bedava dağıtılmıştır. Ayrıca gazete, on günde bir çıkmış ve döneme göre ucuz bir miktarla ücretlendirilmiştir. Buna rağmen ilk üç yıl okurların sayısı yüzelliyi geçememiştir (Ertuğ,1970:163).

⁴⁴ Bugün birkaç nüshası dışında gazetenin tam bir koleksiyonu Türkiye'de mevcut değildir (Ertuğ,1970:153).

Gazetenin satış yapamaması ve giderlerini karşılayamaması üzerinde William Churchill hükümete baskı yaparak, ayda 2.500 kuruşluk maddi yardım sağlamış, böylece gazetenin durumu iyiye gitmeye başlamıştır (Girgin,2001:23). Devlet, bu gazeteye yardım etmesinin yanında, gazetenin kendi görüşlerini savunmasını da istemiştir (Yazıcı,1983:21).

Zürcher, Ceride-i Havadis'in resmi politikaları geniş ölçüde yansıttığını, ama uluslar arası gelişmeler hakkındaki haberlere, devlet gazetesinden daha çok yer ayırdığını belirtir (Zürcher,2008:108). Ertuğ ise bir İngiliz'e ait olan gazetenin Türk aleyhtarlığı yapmadığını, Türklerden kurulu yazı, idare ve baskı kadrosuyla, ülke yararı ve çıkarları doğrultusunda yayın yaptığını belirtir (Ertuğ,1970:164).

Osmanlı basınının asıl başlangıç noktası ise "Tercüman-ı Ahval" gazetesinin çıkışı olan 1860'lardır (Zürcher,2008:108). Gazetede Agah Efendi'nin en büyük yardımcısı Şinasi olmuştur. Şinasi "Tercüman-ı Ahval" gazetesinde siyasal makaleler yazmamış, yalnız edebi türden yardımlarda bulunmuştur (Girgin,2001:32). Önceleri haftada iki, sonra haftada üç ve sonunda haftada beş kez yayımlanan gazete haberleri arasında Hatt-ı Humayunlar, resmi tebliğler, antlaşmalar da yer almaktadır (Ertuğ,1970:166-174).

Tercüman-ı Ahval gazetesi, 28 Mayıs 1861'de "Ceride-i Havadis" gazetesinin verdiği bir haberle, hükümetin aldığı bir karar doğrultusunda, kapatılmıştır. Gazetenin kapalı kalması iki hafta kadar sürmüştür (Ertuğ,1970:176). Böylece Türk basın tarihinin ilk gazete kapatma olayı gerçekleşmiştir (Girgin,2001:33).

Tercüman-ı Ahval gazetesinin kapanmasının nedenini Ertuğ, Ceride-i Havadis gazetesiyle arasındaki çekişmeden dolayı artan tartışmalara bağlar (Ertuğ,1970:175).

Gazetelerin dışında, basın yayın alanının önemli bir kolu olan dergiler de 1860'larda görülmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki ilk dergi olan Mecmua-i Fünun

dergisi 1862 yılında çıkmaya başlamıştır. Bu dergi, Mehmet Tahir ve Münif Paşa tarafından çıkarılmış, iki yıl sonra ise İstanbul'da ortaya çıkan büyük kolera salgınıyla yayını durdurulmuştur. Münif Paşa dergiyi 1866'da ikinci kez, 1883'te üçüncü kez çıkartsa da, her iki çıkışında da varlığı uzun sürmemiştir (Ertuğ, 1970:186-187).

1862'de ilk Türk gazetecisi Mustafa Refik tarafından Türkiye'nin ilk resmi dergisi "Mir'at" çıkartılmış ve ayda bir yayınlanmıştır (Ertuğ,1970:188).

Aynı yıl, Şinasi, kendi gazetesi "Tasvir-i Efkar"ı çıkartmak için "Tercüma-ı Ahval"den ayrılmıştır⁴⁵ (Zürcher,2008:108). Tercüman-ı Efkar, hükümetin otoriter eğilimlerine ve Avrupalı güçlere olan bağımlılığı konusunda hükümete ılımlı eleştiriler yönelten bir araç olmuştur (Zürcher,2008:108).

Sarayın baskı istibdadından kurtulmak ve hükümetin kendisine karşı harekete geçeceğinden korkan Şinasi, 1865'te aniden ülkeyi terk edip, Paris'e gitmiştir. Gazetesini ise Babıali tercüme odasındaki genç bir memur olan Namık Kemal'e bırakmıştır (Zürcher,2008:108; Ertuğ,1970:184).

Gazete Namık Kemal'in yönetiminde daha radikalleşmiştir. Başyazılar 1860'ların sonunda daha da bütünlüklü geliştirilecek olan fikirlerin açıklandığı bir sahaya dönüşmüştür (Zürcher,2008:108-109).

Ancak kısa bir süre sonra Şinasi ile aynı sebeplerden Namık Kemal'de ülkeden uzaklaşırken, gazete Recaizade Mahmut Ekrem'e bırakılmıştır. "Tasvir-i Efkar" Türk gazeteciliğinde büyük bir ekoldür ve fikir-siyaset alanında önemli etkiler bırakmıştır (Ertuğ,1970:184).

---

⁴⁵ Tercüman-ı Efkar gazetesinin çıkmasına sevinen Sultan Abdülmecid, Şinasi'ye 500 altın göndermiş ve Şinasi "benim bu parayla görülecek işim yok" diyerek altınları reddetmiştir (Ertuğ,1970:182).

Diğer bir önemli gazete 1867’de Ali Suavi tarafından çıkarılan “Muhbir”dir. Gazete sahibi, okuyup yazması fazla olmayan, ancak gazetenin yayımlanması için gereken sermayeyi sağlayan Filip Efendi’dir (Girgin,2001:43).

Muhbir, haftada beş gün yayımlanan, satışa pek önem vermeyen ve çeşitli fırsatlarla hükümet politikasını sert bir dille eleştirerek, basında eylem yaratmaya çalışan bir gazetedir (Girgin,2001:43).

Gazete 9 Mart 1967’de Ziya Paşa’nın, Osmanlı devlet adamlarının bir danışma meclisi karşısında sorumlu tutuldukları halde, ülkenin pek çok hastalığının iyileşeceğini yazmasıyla, gazetenin insanları kandırarak hükümete karşı kışkırttığı gerekçesiyle kapatılmıştır (Koloğlu,1992:35).

“Muhbir” gazetesi, bir aylık süre sonunda yeniden yayımlanmaya başlamış, bu yayını 27 Mayıs 1967’ye kadar devam etmiştir (Girgin,2001:45). Fakat bu süre zarfında Ali Suavi’nin yazıları yayınlanmamıştır⁴⁶ (Ertuğ,1970:211).

1866’da İlk resim yayınlayan gazete “Ayine-i Vatan”, 1868’de Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın Londra’da çıkardığı “Hürriyet”, 1869’da ilk çocuk gazetesi “Mümeyyiz”, 1870’de siyasal mizah konusunda önemli bir aşama oluşturan “Diyonjen”, 1871’de Namık Kemal’in İstanbul’da çıkardığı ve düşünce yazılarını yayımladığı “İbret”, Ahmet Mithat’ın “Devir” (1872), “Bedir” (1872), ve pek çok romanın tefrika edildiği “Tecüman-ı Hakikat” (1878), gazeteleri, bilgiyi toplumsallaştırmak, halkın düşüncelerini yansıtmak, halka yararlı bilgiler vermek ve onları ülke sorunlarına karşı daha duyarlı kılabilmek için üstlendikleri rolle Osmanlı-Türk modernleşmesinin önemli araçları olmuştur (Koloğlu,1992:39).

---

⁴⁶ Londra’ya giden Ali Suavi, gazeteyi bu kez Londra’da çıkarmaya başlamış ve gazete 1968’e kadar 50 nüsha basılmıştır. Gazete de meşveret fikrinden, ülkenin borçlanmalarından, eğitim ve öğretim alanındaki gereksinimlerden bahsedilmiştir. Ali Suavi, “eylemci dinamizmini” yazılarında aktarmaktadır ve önerdiği meclis fikri hükümetçe kabul edilmezse milletin bunu zorla alacağını söylemiştir (Koloğlu,1992:36).

Matbaanın işlerlik kazanmasıyla ilk adımı atan Osmanlı basının ilk 30 yılında (1830-1860) yalnızca dört Türkçe gazete ve dergi çıkmıştır. 1860-1866 yılları arasında 17 yeni yayın görülür. 1867-1877 yılları arasında ise 113 yeni yayın vardır. Bu artış, toplumun aydın kesiminde büyük bir dinamizmin varlığını göstermiştir (Koloğlu,1992:37).

C. TİYATRO

1720 yılında, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet, Osmanlı Devleti için yararlı olabilecek yenilikleri görmek için Fransız teknolojisini araştırmak üzere diplomatik bir görevle Paris'e gönderildiğinde, tiyatro konusundaki bulguları da bir rapor halinde belirtmiştir (Davison, 2004:84).

Tiyatro, Osmanlı'da yeni fikirlerin bir aracı olarak hizmet görmüştür. Aslında Osmanlı Devleti'nde daha Fransız İhtilali döneminde çeşitli elçiliklerde tiyatro oyunları sergilenmiştir. Ancak bu oyunlara başkentin yabancıları ve Müslüman olmayan sakinleri ilgi göstermiştir. II. Mahmut ve Abdülmecit'in izleyiciler arasına katılmasından kısa bir süre sonra Osmanlı'da tiyatrolar kurulmaya başlanmıştır. 1839'da çoğunlukla yabancı seyirciler için İtalyan oyunları sergileyen üç tiyatro bulunur. Fransız Tiyatrosu olarak bilinen ilk gerçek Osmanlı Tiyatrosu, Beyoğlu'nun ortasında, çeşitli yabancı elçiliklerin ve Osmanlı hükümetinin parasal desteğiyle İtalyan Giustiniani tarafından kurulmuştur (Shaw,1983:167).

Bu tiyatrolarda opera, müzikal ve Moliere'in komedileri zaman zaman padişahın da bulunduğu seyircilere sunulmuştur. Ancak çoğunluğu yabancı dilde olan oyunlar daha çok Müslüman olmayan seyircilere hitap etmiştir (Shaw,1983:167).

Bu dönemde halk tiyatroya kötü bir şeymiş gibi bakmış, Müslüman kadının sahneye çıkması bir yana, tiyatro seyretmesi bile günah sayılmıştır (Nutku,1985:264). Bununla birlikte tiyatroya ilgiyi azaltan diğer sebepler, oyunların çoğunlukla yabancı dilde oynanması, yol ve taşıtların gelişmemişliği, güvenlik bakımından gece sokağa çıkmanın tehlikeli olmasıdır (And,1992:52).

“Tiyatro-i Osmani” adıyla anılan ilk Osmanlıca temsil veren tiyatro, eski İstanbul’un Gedikpaşa semtinde 1867’de kuruldu. Tiyatroyu Güllü Agop adıyla bilinen Agop Vartaryan, 1870’de Ali Paşa’dan, kentin diğer semtlerinde de tiyatrolar açmak koşuluyla başkentte 15 yıl Türkçe dramalar oynama imtiyazını aldı (Shaw,1983:167).

1871’de Ali Paşa’nın huzurunda Gedikpaşa Tiyatrosu, Ermenice ve Türkçe piyesler oynamıştır. Bu oyunlar arasında Namık Kemal’in tartışmalı oyunu Vatan Yahut Silistre’de bulunmaktadır. Tiyatro binası 1885’de tamamen yanana kadar oyunlar sürdürülmüştür (Shaw,1983:167).

Ardından Agop’un eski çalışma arkadaşlarından Mardiros Mınakyan (1837-1927), yine “Osmanlı Tiyatrosu” adını verdiği kendi tiyatrosunda çalışmalarını sürdürmüş ve Abdülhamit’in hükümdarlığının sonuna kadar Osmanlı dramının önde gelen isimlerinden olmuştur. Mınakyan Efendi, zamanın sansüründen kurtulmak için genellikle yabancı yazarların çeviri oyunlarını sergilemiştir (Shaw,1983:167).

Tanzimat devrinin bireyi yetiştirme, topluma düzen verme, siyaset ve yönetime kontrol getirme amacı güden, az çok ihtilalci ve monarşiye karşı görünümde olan tiyatrosu, II. Abülhamit döneminin sansürleriyle çıkmaza girmiştir (Akı,1989:207).

Sultan Abdülhamit döneminde tiyatro da sıkı bir sansür uygulanmıştır, ancak Abdülhamit, saraylarda temsiller verdirtmiş, yabancı toplulukların Beyoğlu tarafında oynamalarına karışmamış, boş gürültülerle sansürden kurtulabilen tuluat

topluluklarına bir şey dememiştir. Ama metne dayanan tiyatro oyunlarını sansür yoluyla baltalamıştır (Nutku,1985:263).

1884 yılında, “Gedikpaşa Tiyatrosu”nun yıkılmasından, II. Meşrutiyetin ilanına kadar olan yirmi dört yılda tiyatro edebiyatı kadar, eylemi de hemen hemen ortadan silinmiştir (Nutku,1985:264).

1908’de Meşrutiyet’in ilanıyla istibdad döneminin yoğun baskısı ve suskunluğu, birey ve topluma söyleme, haykırma, düşünme ve yazma isteklerinin birikiminden oluşan ruhsal bunalımların deşilmesine olanak vermiş, ferahlık getirmiştir (Akı,1989:207). Böylece oyun yazarları, konularını istibdad yönetiminden seçmiş, halkın, hafiyeler yüzünden nasıl haksızlıklara uğradığı, ocakların nasıl söndüğü, zindanlarda halka nasıl işkence edildiği gösterilmiştir. Bu tür oyunlar genellikle kurtarıcı meşrutiyetin gelişiyile sona ermiştir (Nutku,1985:268).

Bunun yanı sıra ekonomik konulara, kapitülasyonlara, dış borçlanmalara, üretici sınıfın azlığına, Batıyı taklit edişimize değinilmiş, eğitim sorunlarına el atılmış ve Osmanlı’dan kopmuş toplulukların ilerleyişine imrenilmiştir (Akı,1989:208). Bu dönemde oyun yazarları, toplum sorunlarına Tanzimat dönemindekinden daha yürekli bir tutumla eğilmeye başlamışlardır (Nutku,1985:268).

Dönemin çok tutulan oyunları arasında Jön Türkleri ve özgürlük için savaşıyan subayları işleyen yapıtlar da bulunmaktadır. Diğer tutulan konular ise, siyasal eleştiri, kentlerdeki sömürü düzeni, 31 Mart olayı olarak sıralayabiliriz. Bunun yanı sıra Batılılaşma yanlıları ve Türkçülük akımı taraftarları da düşüncelerini aktarmak ve yaymak adına oyunlar çıkarmaya başlamışlardır (Nutku,1985:269-271).

Meşrutiyet döneminde Tanzimat öncesini anlatan iki eser görülür. Bunlardan biri Ali Haydar Emir’in Selim-i Salis adlı oyunu, diğeri ise A. Faik’in Kitaphane-i

Sudi eseridir (Akı,1989:217). Bu eser, III. Selim'in batılılaşma ve ilerici eğimini yansıtırken, ona karşı oluşmuş tepkiyi de yansıtır (Nutku,1985:270).

Tanzimat sonrasında yabancı tiyatro, opera ve operet kumpanyalarının sayısı hızla artmış, hatta bazıları İstanbul'a yerleşmiştir. Bu kumpanyalarla ilgili olarak dönemin gazete ve dergilerinde çok sayıda yazı yayımlanmıştır. Yazılı basın, bu tür müzikli oyunların toplum tarafından benimsenmesinde etkili olmuştur (Özdemir,2007:20).

1908 Meşrutiyeti'ni izleyen yıllarda ise ideolojik ve politik düşünce akımlarının kararsız ortamı sürerken, tiyatro edebiyatı gözden uzak tutulmamış ve tiyatronun güncel durumu ile geleceği hakkında görüşler bildirilmiştir. 1908-1909 yıllarında kırk kadar piyes yazılmıştır. Otuza yakın çeviri ve uyarlama hariç, bu sayı, 1922 yılında yüz sekseni aşmıştır (Akı,1989:220).

D. YENİ ŞİİR

Osmanlı Devleti, şiir alanında zengin bir geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinden itibaren saray güdümlü Divan Edebiyatı, İstanbul'u, İslâm uygarlığının mayasıyla yoğrulmuş seçkin bir kültür merkezi kılmıştır (Doğu,2008:125).

Şiirde batılılaşma etkileri ise ilk olarak tercümelemlerle başlamıştır ve büyük ölçüde felsefi ağırlıklıdır. Osmanlı sınırlarında ilk şiir tercümesi 1859 yılında Şinasi tarafından yapılmıştır. Şinasi Paris'teyken, orada tanıyıp sevdiği Racine, Fenelon ve Gilbert gibi Fransız edebiyatını sevilen isimlerinin şiirlerinden yaptığı tercümeleri bir broşür şeklinde bastırmıştır. Şinasi'nin taşbasması olarak bastırıldığı kitabında toplam

103 mısra Türkçeye çevrilmiştir. Bu eser aynı zamanda Şinasi'nin basılmış ilk eseri olma özelliğini de taşımaktadır (Budak,2008:501-508).

Tanzimat Dönemi şiiri, Divan şiirine karşı tam bir tepki manzarası göstermiştir. Aralarındaki temel farklılık divancıların çoğunlukla fertçi ve özcü olmalarına karşılık, Tanzimatçıların toplumcu ve amaççı olmalarıdır. Tanzimatçılar, sanatlarında güzelden ziyade doğru ve iyiyi kollamıştır. Şiirlerinde amaç edebiyat yolu ile milleti uyarmak ve yükseltmektir. Şair zulümle, kötülükle gericilikle uğraşmalıdır. Çünkü topluma karşı görev ve sorumluluk yüklenmiştir. Tanzimat şairi sarayı karşısına alarak, onu ikaz etmiştir. Tanzimatçıların ve divancıların bir diğer önemli farklılıkları ise dünyaya bakış açılarındadır. Divan şairleri din ve tasavvufun etkisiyle dünyayı önemsememiş, topluma ve doğaya bağlı olmamışlardır. Tanzimatçılar ise hayata daha laik ve faydacı bakmış, yaşamı sevmiş, tabiata hayran olmuştur (Kabaklı, 1973:545-546). Tanzimat Dönemi şiirlerinde realizm, idealizm, rasyonalizm var olmuştur (Doğan, 1999:38).

Tanzimatçı şairler biçim olarak aruz veznini kullanmış, zengin kafiyeleri önemsemişlerdir. Dilde ise sadelik eğilimleri vardır (Kabaklı, 1973:546).

Tanzimat Edebiyatı ile başlayan yenileşme hareketleri asla Divan şiir geleneğini ortadan kaldıracak şekilde olmamıştır. Divan şiiri geleneği, yapılan şiddetli ve ateşli tartışmalara rağmen çok önemli değişikliklerle ve yeniliklerle günümüze kadar gelmiştir. Divan şiirine karşı çıkan, eleştiren sanatçılar bile zamanla yararlanma yoluna gitmişlerdir (Aktaş,2002:9). Bunun nedeni çağlar boyu kendine özgü bir estetikle ortaya koyan divan şiirinin, ortaya koyduğu yapıtlar, yenilikçi şairlerin bilinçaltında yer etmesinden kaynaklanmaktadır (Kurdakul,1992:25),

Yeni şiirin ilk temsilcileri Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal “medeniyet, hak, hukuk, adalet, kanun, hürriyet ve vatan” gibi sosyal temaları şiirlerinde ağırlıklı olarak işledikleri gibi özel basın organlarında yayınladıkları makaleleriyle, Batılı bir zihniyetin oluşması için yoğun çaba göstermişlerdir. Bu ilk kuşağın sosyal, siyasal ve edebî bütün faaliyetlerinin özü çağdaşlaşma arzusuna ve düşüncesine dayanır.

Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmit Tarhan gibi ikinci kuşak şairlerimiz, sosyal temalara pek eğilmedikleri için şiirlerinde Batı'ya ait kültürel değerlere yer vermemişler daha çok şiiri, romanı ve tiyatrosuyla Türk edebiyatını, Batı edebiyatı düzeyine bir adım daha yaklaştırma çabasına girişmişlerdir (Doğu, 2008:127-128).

Tanzimatçı şairler XVIII. ve XIX. yüzyıl Fransız şiirinin özgür havasına, değişik temalarına hayran olmuşlar, ama şiirin yapısal özelliklerini sağlayan ilke ve kuralları öğrenme kaygısı duymamışlardır (Kurdakul,1992:25).

Divan şiiriyle ilk hesaplaşan ve yeni şiirin başlangıcını sağlayan (Aktaş, 2002:8), Şinasi'nin "Harabat Mukaddimesi"nde, ilk kez Doğu-Batı çatışması görülmektedir. Şinasi, halk diliyle yazdığı şiirlerini Avrupa şiirleriyle yakınlaştırmaya çalıştırarak yeni şiirin temellerini atmış şiire gerçeği ve soyutu sokmuştur. Ayrıca "Tercüme-i Menzume" (1855) ile şiir çevirilerini, sanat ve kültür hayatımıza getirmiştir (Doğan, 1999:34-37).

Tanzimat dönemi şairlerinin en coşkuluğu Namık Kemal'dir. Küçük yaşlarında, etkisi altında kaldığı eski şiirin rüzgarıyla yazdığı gazeller evresi, yirmi beş yaşlarına kadar sürmüştü, Tasvir-i Efkar'ın yönetimini üzerine aldıktan sonra (1865) dünya görüşü ile birlikte şiirlerinde değişik kavramları kullanmaya başlamıştır. Bu eserleri arasında en önemlisi "Hürriyet Kasidesi"dir. "Hürriyet Kasidesi", bir öz başkaldırı etkisi yaratmış ve uzun yıllar asker-sivil, okumuş ara tabaka üzerinde aynı coşku canlılığını sürdürmüştür (Kurdakul,1992:25).

Namık Kemal'in şiirleri biçim ve öz olarak Divan tarzını devam ettirmiştir. Ancak şair, fikirce geliştikten sonra kendisinin de mensup olduğu divan şiirini yıkmaya çalışmıştır. Divan şiirini çok iyi tanıyan şair, nasıl yıkacağını da iyi

bilmektedir. Bu yüzden şiirin biçiminden çok özüne hücum eder. Vatan şiirleri bunun bir örneğidir⁴⁷ (Kabaklı, 1973:578-579).

Kemal'in şiirleri, toplu olarak ölümünden sonra basılabilmektedir. Sosyal alandaki şiirleri ise istibdad boyunca elden ele dolaşmıştır (Akyüz, 1985:57).

Diğer bir Tanzimat şairi Ziya Paşa'dır. Ziya Paşa saraya girip Fransızca'yı öğrenene kadar, okul ev ve memurluk hayatında sürekli olarak Doğu kültürü ile beslenir. İlk edebi kültürünün böyle olması onu ister istemez bütün hayatı boyunca ikiliğe sürüklemiştir (Akyüz, 1985:26-27). O, ileri sürdüğü yenilikçi düşünceleri yazılarıyla gösterirken, şiirlerinde eski biçim ve söyleyiş özelliklerinden kurtulamamıştır (Kurdakul,1992:25). Ziya Paşa'nın "Zafername Şerhi" adlı eseri, Tanzimat devrinde hiciv ve mizah alanının sayılı eserlerindedir (Akyüz, 1985:30).

Budak, Tanzimat Dönemi'nde şiirin, eski ve yeni arasında bir boşluğa düşmüş olduğunu söyler. Bu dönemde Divan şiiri mutlak egemenliğini yitirmiş, ancak yerine henüz yenisi konulamamıştır (Budak,2008: 521). Aslında bu dönemde amaçlanan eski şiirin yerine, yeni şiir anlayışlarının hakim kılınmasıdır. Bunun için eskinin yıkılması gerektiğini düşünen sanatçılar, ne eskiyi tam anlamıyla yıkabilmişlerdir, ne de tam anlamıyla yeniyi kurabilmişlerdir (Aktaş,2002:8).

Tanzimat edebiyatında yapılmak isteneni Serveti Fünuncular⁴⁸ tamamlamışlardır. Onlar şiirde konu ve tema bütünlüğü fikrini geliştirmişler, böylece parça yerine bütün güzelliğini esas tutmuşlar, hece ile şiir yazılamayacağını

⁴⁷ Namık Kemal asıl veznin hece olduğunu söylemesine rağmen, asıl şiirlerini aruz vezniyle yazmıştır. Kemal'in şiir hakkındaki düşünceleri sistemli ve düzenli olmasa da biçim ve özün birbirine uygun olması gerektiği hakkındaki düşünceleri çok değerlidir (Kabaklı, 1973:578-579).

⁴⁸ Serveti Fünun, Recaizade Mahmut Ekrem'in öğrencisi Ahmet İhsan Beyin 1891'de çıkarmaya başladığı bir dergidir. 1895 yılında Muallim Naci ve Recaizade Mahmut Ekrem arasında "kafiye göz için mi, kulak için mi?" tartışması çıkmış, Ekrem bu tartışmayı Serveti Fünun dergisinde yayınlamıştır. Bu tartışmadan sonra Recaizade Mahmut Ekrem yeni edebiyatın sağlam cephesini kurmak için, öğrencileri ve hayranlarını bir araya toplamayı düşünmüştür. Dergiyi bir sanat dergisi haline getirmek amacıyla, Tefrik Fikret'i bu derginin baş yazarlığına getirmiştir. Ardından Halit Ziya, Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit gibi "yeni"ye bağlı yazarlar dergide toplanarak yeninin güçlenmesini sağlamışlardır (Kabaklı, 1973:692).

söyleyerek vezne önem vermişler ve Türkçe kelimeleri bozmadan aruza uydurmaya çalışmışlardır (Kabaklı,1973:696).

Ancak Tanzimat döneminden kalan romantizm, Serveti Fünun şiirinin kötümser hayat görüşleriyle dolu havasını yaratmıştır. Onlar kişi ve toplum yaşayışına, dil sadeliğini göz önünde tutmadan varmaya çalışmışlardır. Burada şiirin genel atmosferi “yeni”, dili “başka”dır. Yeni ise soyut, cansız ve kurudur (Doğan, 1999:38-39).

Recaizade Mahmut Ekrem “yeni”lerin koruyucusudur. Ekrem, nazımın kusurlarını estetik önderliğiyle ve öğretmenliğiyle kapatmaya çalışırken, yapmacık duygulanması ise Serveti Fünun şiirinin temellerini atmasını sağlamıştır (Doğan, 1999:35).

Serveti Fünun topluluğunun şairlerinden bazıları Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Hüseyin Siret, Süleyman Naziftir (Kabaklı, 1973:692).

Tevfik Fikret yenilik edebiyatımızın kesin gerçekleşme dönemi olan Serveti Fünun devrinin önde gelen simalarındandır. İlk edebiyat eğitimi Doğu’ya aittir. Ancak Recaizade Mahmut Erkem’in öğrencisi olmasıyla birlikte yeni edebiyatın Recaizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamid gibi ustalarını tutmaya başlamıştır (Akyüz, 1985:227).

Şiirimizin her bakımdan Avrupai bir hüviyet kazanmasında en çok emeği geçen edebî şahsiyetlerden Tevfik Fikret’in, 1908’den önceki şiirlerinin çoğu geleneklere ve gericiliğe saldırı şiirleridir. Bu şiirlerinin en önemlisi ise Abdülhamit rejimine karşı isyanı dile getirdiği “Sis” şiiridir (Berkes,1973:339).

1908'den sonra ise toplumsal temalarla yoğunlaşmıştır. Tevfik Fikret'in toplumsal düşüncelerinin temel hedefi Batı medeniyetidir⁴⁹ (Doğu,2008:127).

Dönemin ünlü şairlerinden Cenap Şahabettin de Fikret gibi şiire 14- 15 yaşlarında ve Divan gazellerinin taklidiyle başlamıştır. Serveti Fünun'un öncü ve lirik şairi “şiirin amacı yalnız güzelliştir” diyerek toplum konularına hiç değinmemiştir (Kabaklı, 1973:727-728). Cenap Şahabettin'in şiirlerinde tema “tabiat-kadın-aşk” üçgeni üzerinde oturmuştur. Şair bunları birbirinden ayırmamış, birlikte ele almıştır (Akyüz, 1985:295).

İkinci Meşrutiyet sonrası⁵⁰ şiirimizde, döneme egemen olan fikrî akımın dışında, kendi yolunu kendisi çizen ve cemiyetçiliği sanatının ana düzlemi kılan Mehmet Âkif Ersoy vardır. O, ilk adım olarak toplumu düzeltme işine girişmiştir. Âkif, milletimiz içinde kurtuluş yolunun Batı'nın bilim ve tekniğini almaktan geçtiğini vurgularken, bu yolda millî kültüre sahip çıkmanın önemine de özellikle değinir (Doğu,2008:132-134).

Yeni şiirimiz, İkinci Meşrutiyet sonrasında 1911 yılında Selânik'te Genç Kalemler dergisi çevresinde toplanan Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem'in önderliğinde oluşup gelişen Mili Edebiyat akımına geçmiştir (Doğu,2008:130).

Millî Edebiyat adı verilen bu akımın fikir babası Ziya Gökalp'tır. Aynı zamanda büyük bir sosyolog olan sanatçı, önce şiire yeni bir çığır açma yolunda, hece ile şiir yazmakta olan şairleri çevresine toplar. Ziya Gökalp'ın Batıcılığı, medeniyet alanında Avrupa'nın örnek alınması gereken bir model olduğu inancına dayanmaktadır (Doğu,2008:130).

⁴⁹ Tevfik Fikret aynı zamanda edebiyatımızın en karamsar şairlerindedir. Serveti Fünun şiirlerinden itibaren şiirlerinde sürekli acı çeken bir insan görünüşü sunmuştur. Toplumcu şiirlerinde, şahsi üzüntülerine milletin acılarını da karıştırmaya başlamıştır. Ölümüne yakın günlerinde yazılmış bazı şiirlerinde bütün insanlık için yakındığı görülür (Kabaklı, 1973:703).

⁵⁰ Serveti Fünun dergisi Hüseyin Cahit'in 1901'de yazdığı Edebiyat ve Hukuk adlı makalesinde 1789 Fransız İhtilali'nin tarihini anmasıyla kapatılmıştır. Akımı temsil edenler 1908'e kadar susmuşlardır. Meşrutiyetten sonra ise bir daha toplanamamışlar, yerlerini Fecr-i Ati topluluğuna bırakmışlardır (Kabaklı, 1973:692).

E. ROMAN⁵¹

Bir olay etrafında kurulan en eski folklor ürünleri masal ve destanlardır. Medeniyet ilerledikçe, edebiyatta hayalden gerçeğe doğru yol almıştır. X. Yüzyıldan sonra bütün dünyada önce destanımsı hikayeler⁵² sonra şövalye romanları, romantik romanlar ve gerçekçi romanlar yazılmıştır (Kabaklı, 2002:524).

Bir edebiyat türü olarak roman terimi, Latince gerçek veya hayali bir olayın mensur hikayesi anlamına gelen “romanus” kelimesinden çıkmıştır (Kabaklı, 2002:518). Tarihte ilk defa Rönesans döneminin biraz öncesinde görülen “roman” kelimesi, dilbilgisinde “Latineden üremiş olan diller ve bilginlerin kullandığı dil dışında kalan ve herkesin konuştuğu halk dili” anlamına gelirken; eski edebiyatta roman, “aşağı yukarı halk dilinde yazılmış nesir ve nazım, gerçek ya da uydurma menkıbe” anlamını almıştır (Özön, 1985:17).

Batıda roman, feodaliteden kapitalizme geçerken burjuva sınıfının doğuşu ve bireyciliğin gelişimi sırasında tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulların etkisi altında yavaş yavaş gelişen bir anlatı türü olarak ortaya çıkmıştır (Moran:1983:9).

Batı'da roman XIV. ve XV. Yüzyılda şövalye, pikaro ve çoban romanlarıyla başlamıştır. Bugünkü anlamıyla romanın ilk örneği ise Miguel Cervantes Saavedra'nın “Don Kişot” adlı eseridir. Bu romanın birinci bölümü 1605, ikinci bölümü 1616'da yazılmıştır. XVIII. yüzyılda Daniel de Foe'nun yazdığı “Robinson Crusoe” romanı, Don Kişot'tan sonra Batı romanının ikinci büyük zirvesidir. XVIII.

⁵¹ Romanların modernleşme sürecine katkıları tezin ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağından dolayı bu başlık altında roman yazarlarının edebi kimlikleri ve eserleri tanıtılacaktır.

⁵² Dünya'da masallardan çıkmış olan yazı halindeki nesirler ilk olarak İtalya'da ortaya çıkmıştır. Masallardan alınarak edebi şekle giren hikayenin başında Giovanni Boccaccio'nun (1313-1375) “Decameron” (On Gece) adlı eserini görmekteyiz (Özön,1985:18).

yüzyılda Jean Jacques Rousseau'nun “Yeni Heleise”, Goethe'nin “Werther” adlı romanları duygu ve hayale ağırlık verirken, XIX. yüzyılda tarihi, sosyal, psikolojik romanlarla macera, tabiat, tahlil ve fikir romanları olan realist ve natüralist romanlar görülmektedir. Bu yüzyılda Victor Hugo, Dostoyevski, G. Floubert, Emile Zola, Tolstoy günümüzde de etkilerini sürdüren romanlarını yayımlamışlardır (Bakırcıoğlu, 1986:21-22).

Ülkemizde ise romanın başlangıcı sayılan hikayeler 1870'lerden sonra görülmeye başlanmıştır. Daha önce bir olay etrafında kurulan uzun, kısa, manzum, nesir bütün yazılara hikaye denilmiştir. Fransızcadan çevrilen ilk romanlarda “hikaye” diye anılmıştır (Kabaklı,2002:550).

İlk hikaye kitabımız 1873'te Emin Mithat'ın “Müsameretname”sidir. Kitap, 1871 ile 1875 yılları arasında basılan 7 ayrı hikayeden oluşmuştur. Öyküde asıl önemli gelişme ise Nabizade Nazım'ın “Yadigarlarım” (1886), “Zavallı Kız” (1889), “Karabibik” (1890), “Sevda” (1891), “Hâla Güzel” (1891), “Haspa” (1891), “Seyyie-i Tesamüh” (1891) adlı eserleriyle olmuştur (Kurdakul,1992:20).

Ahmet Mithat da Tanzimat dönemi öykü yazarları arasındadır. Yazarın Aisopos ile Fenelon'un fıkralarını geliştirerek kurduğu “Kıssadan Hisse” (1870) ve “Letaif-i Rivayat” (1871) gibi öykü kitapları bulunmaktadır. “Letaif-i Rivayat” 28 öyküden oluşmuştur ve gelecek kuşaklara bu türde deney olanağı kazandırmaktan başka belirgin değer getirememişlerdir (Kurdakul,1992:20). XX. yüzyıl başlarına kadar romanın küçük ölçüde olanı sayılan hikayenin romandan ayrı bir edebiyat türü olarak görülmesi XX. yüzyıla özgüdür (Kabaklı, 2002:546).

Batı'da roman sanatı tarihi bir sürecin sonunda gelişmesine karşın, Osmanlı-Türk tarihinde roman, batılılaşma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (İleri, 2001:8).

1859 yılında İbrahim Şinasi'nin Racine, La Fontaine, Lamartine, Gilbert ve Fenelon'dan 100 kadar manzum çevirisini içine alan taş kitapçık basması Avrupa etkisindeki yeni Türk romanının başlangıç noktası kabul edilir (Lewis,1984:434).

İlk çeviri romanıysa 1859 yılında (kesin olmamakla birlikte) Yusuf Kâmil Paşa tarafından yayımlanmıştır. Bu eser Fenelon'un Yunan mitolojisi kişilerinden Telemakhos'un serüvenlerini anlatan "Telemaque" adlı eseridir. "Telemaque"ı, Teodor Kasap tarafından "Hikâye-i Mağdurin" ile, Şemseddin Sami tarafından "Sefiller" (Les Miserables) romanlarının çevirileri izlemiştir (Gündüz, ??:769).

Bu çeviriler sayesinde Fransız İhtilalinin ortaya koyduğu çeşitli siyasi fikirler aradan elli yıl geçmeden Türk siyasi hayatında ve edebiyatında görülmeye başlamıştır. XIX. Yüzyıl romanlarında dikkat edilmesi gereken nokta yazarların hayata bakışı, tarzı ve estetik anlayışlarında görülen değişimlerdir (Bakırcıoğlu, 1986:26-27).

Öykü yazımlarının ve roman çevirilerin uzun vadeli etkisinin bir sonucu da tamamen yeni iki dalın, yani tiyatro ve romanın Türk edebiyatına girmesidir. Bu çeviriler Türk okuyucu ve seyircilerine, Avrupa adap ve geleneklerini tanıtmış ve bu geleneklerin kabulü için bir ön hazırlık sağlamıştır (Lewis,1984:434).

Batıdan çevirilerle ülkeye giren roman türüne örnekler vermeye çalışan ilk yazarlarımız, geleneksel Türk hikayelerinin yapısını, kendi çağlarındaki okurların kabul edebilecekleri bir roman dünyasına aktarmakla işe başlamışlardır (Moran,1983:37). Çoğunlukla bürokrasiden gelmiş olan bu edebiyatçılar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişimlerini hızlandırarak, kendilerini, büyük sorumluluklar altında bırakan görevlerle, yükümlü kılmışlardır (Kurdakul, 1992:21).

Yazarlarımız, romana geçişi, hayalcilikten akılcılığa, çocukluktan olgunluğa, kısacası ilkelikten uygarlığa geçiş olarak yorumlamışlardır. Bu sebeple Batıdan alınan roman türü aynı zamanda bizi uygarlığa götürecektir olan bir araç olmuştur

(Moran,1983:17). Çünkü özellikle Tanzimatçı yazarların amacı hikaye, roman piyes yazmak değil bu türler aracılığıyla tezlerini savunmaktır (Kabaklı, 2002:548).

Türk edebiyatı zaman ve araçlar bakımından dört ana bölümde incelenmektedir. İlk olarak Tanzimat dönemi, Tercüman-ı Ahval gazetesinin çıkışından, 1896 Serveti Fünun dergisinin çıkması arasındaki süreyi ele alır. Serveti Fünun dönemi, 1896'dan 1901 yılına kadar sürerken, Serveti Fünun topluluğu altında gelişen Fecri Ati topluluğu 1910'a kadar etkilerini sürdürmüştür⁵³. XX. Yüzyıldan günümüze gelen akımlar ise Milli Edebiyat ve Çağdaş Türk edebiyatı akımlarıdır (Kabaklı, 1973:538-539).

Türk tarihinde ilk Türk romanı, 1872 yılında basılan Şemsettin Sami'nin "Taaşuk-i Talat ile Fitnat"ıdır (Parla,2006:10). Roman, eşlerin birbirlerini görmeden evlenmesinin olumsuz sonuçları üzerine kuruludur (Kabaklı, 1973:545). Bu roman bünyesinde barındırdığı eksikliklere rağmen Türkiye'de roman geleneğinin başlatıcısı olmuştur (Kurdakul,1992:21).

Dönemin en üretken yazarı olan Ahmet Mithat, serüven, gezi, tarihi, duygusal, gerçekçi, natüralist biçimlere örnek gösterilebilecek otuz iki roman yazmıştır (Kurdakul, 1992:21).

Fransız macera romanlarından ilham alan Ahmet Mithat'ın romanları, Batı etkisinin önemli örneklerindedir (Bakırcıoğlu, 1986:26-27). Ahmet Mithat romanlarında, günün getirdiği her konuya, moda, akımlara açık bir tutum sergilemiştir. O, yarı romancı yarı gazeteci kimliğiyle; dağınık kurgusu, akıcı anlatımı, okura öğütleri ile Türk okuruna roman sevgisini aşılatmaya çalışmıştır. Batı uygarlığının artı eksilerini anlatmaya çalıştığı "Felatun Bey ve Rakım Efendi" (1875), gözlem ve saptamalarla ticaret hayatına değindiği "Müşehdat" (1890), Abdülhamit dönemi hafiye politikasını eleştirdiği "Jön Türk" (1908), polisiye bir

---

⁵³ Bu akımlardan (1872-1910) yıllarını kapsayan ve çalışmamızda XIX. Yüzyıl kapsamında ele alınacak olan Tanzimat Edebiyatı, Serveti Fünun topluluğu ve Fecri Ati akımlarının ürünleridir.

roman çatısı kurmaya çalıştığı “Dürdane Hanım” (1882) Ahmet Mithat’ın önemli eserlerindedir (İleri, 2001:8).

Dönemin önemli isimlerinden olan Namık Kemal ise “roman”ın, piyes gibi faydalı bir eğlence olduğuna “ahlak ve maarifce” bir fayda sağlayabileceğine inandığı için “Cezmi” ve “İntibah” eserlerinde bunu yansıtmaya çalışmıştır (Akyüz, 1985:59).

Namık Kemal’in “İntibah” romanı ilk romanlarımızdandır. İntibah’ın asıl adı “Son Pişmanlık”ken sansürle birlikte “İntibah” ya da “Sergüzeşt-i Ali Bey” olarak değiştirilmiş ve yazarın romana koyduğu önsöz kaldırılmıştır (Akyüz, 1985:59). Namık Kemal aslında İntibah’ta Türkçe ile roman yazılıp yazılamayacağını denemiştir (Bakırcıoğlu, 1986:36-37). Yazar, yapıtında okuyucuya açık öğütlerde ve ahlaki telkinlerde bulunmuştur (Kabaklı, 1973:581).

Kemal’in bir diğer romanı ise iki cilt olarak düşündüğü ancak tek cilt yazıp bıraktığı “Cezmi”dir. Roman, konu olarak İslami birlik ülküsünü heyecanla ele almıştır (Kabaklı, 1973:581-582).

Sağlam bir dil bilincine sahip Namık Kemal’in gazeteci kimliğiyle de halkla ilişki kurmak zorunda olması, kullandığı Türkçenin sade ve sağlam bir dil olmasına imkan sağlamıştır (Bakırcıoğlu, 1986:36-37). Böylece Kemal’in iki romanı da dil ve üslup bakımından yeni bir çıkır açmıştır ve bu eserlerle Ahmet Mithat’ın tuttuğu yoldan farklı yeni bir yol ortaya çıkmış, dil ve üslupta sanat endişesi de yer almıştır (Akyüz, 1985:59). Ancak Kemal, dilini yabancı sözcük ve tamlamalardan temizleyemediği için romanlarında elit bir kesme hitap edebilmiştir (Kurdakul, 1992:22-23).

Dönemin bir başka yazarı olan Samipaşazade Sezai tek romanı olan “Sergüzeşt” (1888) ile Tanzimat döneminin çok işlenen esaret konusunu ele almıştır.

Yazar II. Abdülhamit'in baskılı rejimi döneminde esaret temalı romanı yüzünden mimlenip, Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır (Kudret,2004:113).

Çalışmalarıyla, hikayenin romandan ayrılmasını sağlayan Samipaşazade Sezai, romanında bir esir kızın serüvenlerini ele alarak kişisel hürriyeti ve insan haklarını savunmuş, Namık Kemal'in toplumcu romantizmi ile Halit Ziya'nın realizmi arasında köprü oluşturmuştur (Kabaklı, 2002:177).

Tanzimat döneminin ünlü simalarından Mehmet Murat (1854-1917) da bir romanla Tanzimat dönemi roman yazarlarına katılır. "Turfanda mı, Yoksa Turfa mı?" (1890-1891) adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki toplumsal durumunu ele almış ve eleştirmiştir. Dili sade, uslubu özentisiz ve süsüzdür (Kudret, 2004:135).

"Araba Sevdası" (yazılış 1889) adlı romanında Rezaizade Mahmut Ekrem ise Batılılaşmayı hazmedemeyen tipleri yermiştir. Gözlemlere dayalı olarak, realist bir yöntemle yazılan roman, "Felatun Bey ve Rakım Efendi" eserleriyle birbirine birçok noktada benzemektedir (Kudret,2004:141).

Tanzimat dönemi romancılarından Nabızade Nazım, "Zehra" romanında realist natüralist yöntemleri benimsemiş, uygulamıştır (Kabaklı, 1973:687). Roman bir kadının kıskançlığı ve entrikaları üzerine kurulmuştur. Namık Kemal etkilerinin görüldüğü romanın dili, doğa tasvirlerinde yabancı sözcük ve dil kurallarıyla yüklüdür; üslup ise yapmacıklı ve süslüdür. Günlük hayatın anlatıldığı yerlerde ise herhangi bir üslup kaygısı gözetilmemiştir (Kudret, 2004:157-158).

Tanzimat döneminde, Namık Kemal, Samipaşazade Sezai, Rezaizade Mahmud Ekrem, Nabızade Nazım, roman sanatının tekniklerine bağlı kalırken, Şemseddin Sami ve Ahmet Mithat günlük dili kullanarak bu çizgisinden ayrılırlar. Bu dönem Tanzimat romancılarının ele aldıkları konuların ortak amacı, halka

seslenen bir roman türü geliştirmek, Batılılaşma ile gelen sosyal ve kültürel değişimi halka mal etmek ve halkı onlar hakkında bilgilendirmektir (Gündüz, 2009:772).

Tanzimat edebiyatı romancıları, kullandıkları dil bakımından bir kısmı geniş kitlelere (Ahmet Mithat, Şemsettin Sami), bir kısmı ise aydınlara (Namık Kemal, Recaizade Mahmut Erkem, Samipaşazade Sezai) hitap etmişlerdir. Tanzimat dönemi edebiyatı konularından bazıları Batı hayranlığı, eşlerin birbirlerini görmeden evlenmesinin olumsuz sonuçları, toplumun dışlanan kadınları gibi sosyal konulardır. Dönem yazarları romanlarında toplumu yükseltme, uyarma, kalkındırma konularını ön plana almışlardır. Genel olarak romantik akımın benimsendiği bu dönemde, Ahmet Mithat'ın bazı eserleri ile Nabızade Nazım, Samipaşazade Sezai'nin eserlerinde yer yer romantizmle karışık realizm etkileri görülür (Kabaklı, 1973:545).

1891 yılında Servet-i Fünun dergisinin çıkmasıyla başlayan Serveti Fünun akımının sanatçılarının çoğu 1870 yıllarında doğmuş gençlerdir. Hepsi Osmanlının "hasta adam" sayıldığı dönemde yetişmiş, küçük yaşlardan itibaren istibdad devrinin ağır baskısını yaşamışlardır. Tanzimatçıların çoğunun üst tabakadan gelmeleri ve yüksek memurluklar yapmasına karşılık, Serveti Fünuncuların büyük kısmı orta tabakadan gelmişlerdir. Tanzimatçıların özellikle Doğu kültürü kuvvetliken, Serveti Fünuncular Batı örneklerine sınıksız bağlı kalmışlardır (Kabaklı, 1973:692-693).

Bu dönem sanatçılarından Mehmed Celâl, Vecihî, Ahmed Rasim, ve Hüseyin Rahmi; Namık Kemal romantizmini ve Ahmet Mithat geleneğini sürdürürken, Safvet Nezihî, Fatma Aliye gibi yazarlarda dil, üslup, yer ve kişiler bakımından Serveti Fünun topluluğunu izlemişlerdir. Bu dönem romancıları geleneksel olana pek ilgi göstermemişler, gündelik yaşamın tekdüzeliği ve bu tekdüze yaşamla yetinen kişilerin sıradan ilişkilerini/serüvenlerini romanlaştırmışlardır (Gündüz, 2009:776).

"Sanat sanat içindir" ilkesini benimseyen Serveti Fünuncular, bu bakımdan halka değil aydınlara hitap etmişlerdir. Romantizmden çok realizm akımının etkisindedirler ve Tanzimatçılara göre oldukça ustadırlar (Kabaklı, 1973:699).

Akımın en ünlü sanatçısı olan Halit Ziya, Batı ölçüsünde Türk romanının kurucusu sayılmaktadır (Kabaklı, 1973:739-740). Roman dilini ve tekniğini çok iyi bilen Halit Ziya; “Nemide”, “Bir Ölünün Defteri”, “Ferdî ve Şürekâsı” gibi “romantik özentilerle” yazdığı ve kişiliğini aradığı gençlik eserlerinden sonra “Mai ve Siyah” ve “Aşk-ı Memnu”da, hem bağlı bulunduğu sanat topluluğuna hem de çağına damgasını vurmaya başarmıştır (Gündüz, 2009:775).

Halit Ziya’dan sonra topluluğun en tanınmış yazarı Mehmet Rauf’tur. Onun edebi kişiliği Halit Ziya etkisi altında gelişmiştir. “Eylül” romanı Türk edebiyatında da psikolojik ve tahlil romanının ilk başarılı örneğidir (Kabaklı, 1973:770). Bir ruh çözümlemesi olan Eylül’ün konusu yok denecek kadar azdır. Anlatılan birkaç olayın, kişiler üzerinde etkisiyle, kişilerin o olaya karşı tepkisi üzerinde durulmuştur (Kudret, 2004:236).

Ahmet Rasim ise “İlk Sevgi” (1891), “Güzel Eleni” (1891), “Hamamcı Ülfet” (1922) romanlarında romantik ve havai aşkları duygulu ama realist bir dekor içinde anlatmıştır. Ancak romanları, onun kıymetini göstermekten uzaktır (Kabaklı, 2002:313).

Saffeti Ziya’nın tek romanı “Salon Köşelerinde” (1912), sosyete hayatını gözlemcilik çerçevesinde ele alarak işlemiştir (İleri, 2001:135). Yazar, romanda Beyoğlu gece hayatını gerçekçi bir dikkatle betimlemiştir (Gündüz, 2009:775).

Serveti Fünun topluluğu dışında kalan dönem yazarları ise Vecihi, Saffet Nezihî ve Hüseyin Rahmî Gürpınar’dır. Vecihi, 1894’ten itibaren İkdâm gazetesinde ardı ardına yayımladığı toplam yirmi romanıyla ün kazanmıştır. Yazar romanlarında Namık Kemal üslubunu taklit etmiştir. Yayımlanmayan ilk romanından sonra ikinci eseri “Mehcure”dir. Mehcure yazarın en ünlü eseridir (Kudret, 2004:287-300).

Saffet Nezihî, “Zavallı Necdet” (1902) romanıyla geniş kitleler üzerinde yıllar sürecek olan derin izler bırakmıştır. Zavallı Necdet romanı, bir yasak aşk

çerçevesinde alaturkadan alafrangaya yol alan İstanbul yaşayışı konusunda belge niteliği taşımaktadır (İleri, 2001:121).

Serveti Fünun dönemi üretken romancılarından olan Hüseyin Rahmi ise otuz altı roman yazmıştır. Bu romanlarından “Mürebbiye” (1899), “Gulyabani” (1912), “Nimetşinas” (1901), “Kuyruklu yıldız Altında Bir İzdivaç” (1912) en ünlüleridir. Hüseyin Rahmi Serveti Fünuncular gibi çağdaş olduğu halde onlardan ayrı bir düşünce, üslup ve teknikle yazdığı eserlerinde Ahmet Mithat’ın “halk için roman” geleneğini sürdürür. Eserlerinde “romantik, ruhi, marazi ve güldürücü” unsurları sık kullandığı halde realizmin temel metodu olan gözlemi kullanmıştır. Yazarın eserlerinde seçtiği konular, kendi gördüğü, duyduğu ya da gazetelerden okuduğu olaylardan çıkarılmıştır (Kabaklı, 2002:298-299).

Tanzimatçılardan gelen zevk farklılığı, II. Meşrutiyet sonrası roman yazarlarında da görülmüştür. Namık Kemal'in başlattığı sanatçı üslup, Mehmed Rauf ve Halid Ziya, bir ölçüde Saffeti Ziya ile gelişerek devam eder. Öte yandan, romanı sosyal bir amaç için kullanan eğitimci romancı kimliği, dönemin romancıları arasında da ilgi görür. Farklı bir söyleyişle popüler halk romancılığı, Cumhuriyet öncesi Türk romanının karakteristiğini oluşturur (Gündüz, 2009:791).

Serveti Fünun dönemi, Hüseyin Cahit'in Serveti Fünun dergisinde 1901'de yazdığı “Edebiyat ve Hukuk” adlı makalesinde 1789 Fransız İhtilalinin tarihini anmasıyla kapatılmıştır. Akımı temsil edenler 1908'e kadar susmuşlardır. Meşrutiyetten sonra ise bir daha toplanamamışlar, yerlerini Fecr-i Ati topluluğuna bırakmışlardır (Kabaklı, 1973:692).

Fecri Ati topluluğu, 1909'da 20 ile 30 yaşları arasında, üslupta, söyleyişte ve duyguda tam alafrangalıkla Servet-i Fünun akımını sürdürmek isteyen gençlerden oluşmuştur. Celal Sahir'in başkanlığında o zaman çıkmaya devam eden Serveti Fünun dergisi etrafında toplanan Fecri Ati topluluğu, “Sanat, şahsi ve muhteremdir” görüşünü benimsemiştir (Kabaklı, 2002:321).

Avrupa edebiyatını örnek edineceklerini açıkça bildiren toplulukla Serveti Fünuncular arasında gerek dil ve anlatım, gerek iç ve dış yapı bakımından aralarında hiçbir ayrılık yoktur. Bu topluluğun en önemli simaları Cemil Süleyman ve İzzet Melih Devrim'dir. Bu yazarlar üstün bir değer yaratamamakla beraber bize döneme ilişkin bilgiler vermektedir (Kudret, 2004:359).

Cemil Süleyman'ın "Kadın Ruhı" (1910), "Siyah Gözler" (1911), "İnhizam" (1909-1910) adlı romanları bulunmaktadır. Yazar "Siyah Gözler" romanında yalnız bir kadının bunalımını, cinsel tutkularını ve korkularını işlemiştir (Kudret, 2004:359-363). Cemil Süleyman bu romanında iddiasız bir tutumla, günümüzü bile ilgilendirecek toplumsal bir eleştiriye girmiştir (İleri, 2001:204).

Fecri Atı topluluğu dışında kalan yazarlar ise Bekir Fahri, Halide Edip, Güzide Sabri'dir. Bu sanatçılardan Halide Edip 1911'de Milli Edebiyat(Milli Mücadele dönemi) akımına uymuştur⁵⁴ (Kudret, 2004:381).

Bekir Yıldız'ın "Jönler" adlı romanı meşrutiyet akımının gürültülü siyaset ve edebiyat olayları arasında gözden kaçmış, fakat o çağın üstünde olan değerleriyle günümüze ulaşmıştır. Kitapta Mısır'a kaçmış olan Jön Türklerin yaşayışı anlatılmıştır (Kudret, 2004:399).

Fecri Atı dışında kalan Halide Edip, "Seviye Talip" (1910) romanında kadın haklarını savunmuş, "Handan" da (1912) bir kadının yalnızlığını, yaşayamadığı aşklarını ve toplumsal baskıların bireyde bıraktığı izleri işlemiştir (İleri, 2001:142). Yazar bu romanlarında duyguyu düşünceye, kişiyi topluma üstün tutmuştur (Kabaklı, 2002:754).

Popüler roman diye anılan tarzın öncülerinden olan Güzide Sabri ise 1908'de yayımladığı "Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Matrukesi" romanında, İstanbul'un varlıklı çevrelerini, alafranga hal ve tavırlarını zengin ayrıntularla işlemiştir. Yazarın

⁵⁴ Çalışmamızda Halide Edip Adivar'ın Milli Edebiyat dönemine girmeden yazdığı romanları ele alınacaktır. Bu eserleri Seviye Talip, Raik'in Annesi ve Handan'dır.

“Münevver”, “Hüsrân” (1928), “Mazinin Sesi” (1944) romanları da bulunmaktadır (İleri, 2001:196).

1908 devrimiyle birlikte ise yeni ve orijinal bir edebiyat doğmuştur (Lewis,1984:434). Bu dönemde artan okuryazarlık, kültürel faaliyetlerinin de büyümesine neden olmuştur. Halk kitaplıkları yapılmış, Osmanlı basını gelişmiş, istekli bir okuyucu kitlesinin eline binlerce kitap, dergi ve broşür geçmiştir (Shaw,1983).

Çalışmamızda inceleyeceğimiz XIX. yüzyıl romancıları kendilerini, büyük sorumlulukların karşı karşıya bıraktığı görevlerle yükümlü saymışlardır. Bu yüzyılda, Osmanlı devletinde büyük değişiklikler ve yeniliklerle birlikte toplumsal değişimin hız kazanması, bu dönem romanlarını ayrıcalıklı kılmıştır. Çünkü bu romanlar, toplumsal değişimi sanatsal açıdan “ilkel” düzeyde yansıtılmalarına karşı, tarihsel bakımdan birinci elden aktarmışlardır. Modern Türkiye’ye bıraktığı değerler açısından XIX. yüzyıl romanları, Türk roman geleneğinin kurulmasına öncülük etmişlerdir (Kurdakul, 1992:25-26).

XX. yüzyıla girerken Türk Edebiyatında 1908 sonrası Milli Edebiyat dönemi başlamıştır. Bu dönem bir akım şeklinde olmamış, takım halinde ya da tek tek edebi görüşler sunulmuştur. Milli Edebiyat dönemi yazar ve şairlerinin temel endişeleri “memleketten bahseden bir edebiyat” kurmaktır ve onları birleştiren konular ise Türkçeyi yazı dili haline sokmak ve Serveti Fünun görüşlerine karşı eleştirilerde bulunmaktır (Kabaklı, 2002:337).

Milli Edebiyat kavramı, insan topluluklarının milletleşme sürecini gerçekleştiren duygu, düşünce ve faaliyetlerinin edebi metinlerde işlenmesiyle XX. Yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. XIX. Yüzyıl süresince gerçekleştirilen yenilikler, bir bakıma Milli Edebiyat anlayışını ve dönemini hazırlayan bir deneme sürecidir. Bu deneme süreci XX. yüzyılda Türk modernleşmesini Milli Devlet fikrine ulaştırmıştır (Aktaş, 2007:183-185).

1872’de görülen ilk romanımızdan, 1908 yılına kadar toplam 78 roman yayımlanmıştır.1914-1918 Birinci dünya savaşı yılları olduğundan bu yıllar arasında eser verilememiştir. 1910-1921 yılları Kurtuluş savaşı hazırlıkları sebebiyle literatürde tek bir roman görülebilmektedir. Bu tarihten 1928’e kadar yirmibeş roman görülürken, Latin harflerine geçişle birlikte matbaaların yeni düzene iki yılda ayak uydurmaları yüzünden roman sayıları dörde düşmüştür (Bakırcıoğlu, 1986:11-12).

F. DİLDE REFORM ÇABALARI

Bugün kullandığımız Batı Türkçesi, XIII. yüzyıldan iç-dış gelişme ve değişiklikler bakımından üç devreye ayrılarak günümüze gelmiştir. Bunlardan ilki XIII. ve XV. Yüzyıl arasında kullanılan Türkçe olan eski Anadolu Türkçesidir. Eski Anadolu Türkçesi, Selçuklular, Anadolu beylikleri ve ilk Osmanlıların kullandığı yazı dilidir (Ergin, 2007:17-26).

İkinci evre, XV. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar (İstanbul’un fethinden, Osmanlının yıkılışına kadar) devam etmiş olan Osmanlıca’dır (Ergin,2007:20).

Osmanlıca; Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinden oluşmuş karma bir dildir. Genel olarak Osmanlıca, Türkçe cümle yapısını kullanmış, Arapça ve Farsça’dan gelen kelime ve gramer kurallarıyla zenginleştirilmiştir. Osmanlı Devleti’nde edebi bir dil olarak kabul gören Osmanlı Türkçesi, XIII. Yüzyıldan itibaren, Arapça ve Farsça’nın etkisi altında gelişimini sürdürmüştür. Ancak İslam dünyasından alıntılarla birlikte günlük dile kadar nüfuz etmeye başlayan Arapça kelimeler, birçok Türkçe kelimenin yerine geçmeye başlamıştır. Çoğu Divan Edebiyatı şair ve

yazarları eserlerinde sıkça kullanılan Türkçe kelimeler yerine Arapça ve Farsça kelimeleri tercih etmişlerdir (Bingöl, 2004:162-164).

Farsça ve Arapçanın medrese eğitimi etkisiyle birlikte aydınlar arasında Türkçe kullanımının önemli ölçüde yavaşlatması(Akar,2005:288), Divan yazarları ve saray bürokratları arasında Türkçe'nin dışlanması, Osmanlıca'nın bir halk dili olmasına engel olmuştur. Bu dil sadece edebiyat ve bürokrasi dili olarak kalmış, halk yığınları arasında anlaşılamayan bir dil olmuştur (Bingöl, 2004:166).

Üçüncü evre Türkiye Türkçesi ise ilk olarak Kanun-i Esasi'de resmi dil olarak tanımlanmıştır (Çelik, 2003:36). II. Meşrutiyet döneminde ise dilde sadeleştirme ve Türkçeleştirme faaliyetleri başlamıştır. Milli dil ve kültürü ön plana çıkaran aydınlar, Osmanlı Türkçesinin milli dil olmasını ve Türk dilinin özelliklerinin korunarak geliştirilmesini amaçlamışlardır (Akar,2005:199).

Tarihte, Türkî, Türkî til, Türk dili, Türkçe, Lisan-ı Türkî, Türk lisanı gibi çeşitli isimlerle karşımıza çıkan (Karahan, 2010:147) günümüz Türkçesinin temelleri Tanzimat öncesine dayanır. Dil reformuna yönelik ilk girişimler 1717 yılında III. Ahmed'in Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından atılmıştır. İbrahim Paşa bu dönemde yirmi beş kişilik bir tercüme heyeti kurmuş ve bu tercüme heyeti çeviri çalışmalarına başlamıştır (Budak,2008:40).

Ardından III. Selim'in batı etkisini her alana yaymaya çalışması ve okullarda okutulacak kitapların sorun olması sebebiyle yeni çeviri heyetleri kurulmuştur (Kolcu,1988:35). Çevrilerle başlayan Batı ile etkileşim ve ithal edilen yeni düşünce akımları, beraberinde yeni birçok kavramında Türk hayatına girmesine neden olmuştur. Bu kavram ve terimlere Türkçe karşılık bulma tartışmaları da aynı anda başlamıştır (Akar,2005:294).

Batı aydınlanması ve Fransız Devrimi etkisiyle birlikte, XIX. yüzyıl reform çabalarıyla artan Fransızca diplomatik yazışmaları yürütmek, dil konusunda Türkleri

yetiştirmek ve kavramlara karşılık bulmak üzere 1821’de (II. Mahmut döneminde) Babıali’de tercüme odası kurulmuştur (Davidson,2004:95).

Artan tercüme faaliyetinin yeni kavram ve terimleri karşılama problemi doğurması, Tanzimat aydınlarını öncelikle tercüme yoluyla giren yeni kavramlara Hürriyet, milliyet, medeniyet, maddiyun (metyalistler), hakikiyyun (realistler), hayalliyun (romantikler) gibi Arapça ve Farsçadan yeni kelimeler uydurarak karşılık bulmaya zorlamıřtır⁵⁵ (Kolcu,1988:35).

Tanzimat ile birlikte Osmanlıca dilinde Türkçenin görünmez olmaya başlaması (Ergin, 2007:20), Tanzimat’ın sosyal hayata getirdiği değişiklikler, yeni kurumların tesisi, bürokrasi-halk ilişkilerindeki yakınlık, Tanzimat’ın getirdiği fikirleri halka ulaştırma, onları bilgilendirme ihtiyacı ve matbaanın yayın hayatında sağladığı kolaylık, yazı dilini de değişime zorlamıştır. Tanzimat döneminde dilin sadeleştirilmesi, aydınlar için bir an önce çözümlenmesi gerekli sosyal bir mesele hâline gelmiştir (Karahana,2010:151).

Bu sebeple Tanzimat aydınları, dili başlı başına bir konu olarak ele almışlardır (Akar, 2005:293) ve 1850 yılıyla birlikte dil planlamasının ve dil değişimini yönetmenin gerekliliği konusunda, resmi çevreler, aydınlar, yazarlar, eğitimciler ve yayıncılar hemfikir olmuşlardır (Özyurt, 2005:55).

Tanzimat döneminde dil sorunu için bireysel girişimler ve çözüm önerileri başlamıştır. Örneğin, Ali Suavi 1867’de çıkardığı “Muhbir” dergisinde, açıklanması gereken her şeyin, herkesin anlayabileceği sade bir dille yayınlanması gerektiğini yazarak Türkçecilik hareketini başlatmıştır (Akar, 2005:295).

---

⁵⁵ Bu yeni terminoloji, sonraki özgürlükçü ve milliyetçi kuşakların ideolojik araçları olmuştur. Özellikle Namık Kemal, Osmanlı halkına düşüncelerini açıklayabilmek için, eski sözcüklere yeni anlamlar verilmesiyle oluşturulan ve XIX. yüzyıl liberalizminin terminolojisine karşılık gelen yeni bir sözcük dağarcığı yaratmıştır. Örneğin, Arapça vatan sözcüğü Fransızcadaki patrie, hürriyet sözcüğü liberty, millet sözcüğü nation sözcüklerinin eşdeğeri haline gelmiştir (Zürcher,2008:109).

Dilde milliyetçi bir duruş takınan Ali Suavi, Türkçe karşılıkları bulunmasına rağmen Türkçe olmayan sözcüklerin kullanımından kaçınılmasını sağlamaya çalışmış, Şemsettin Sami ve Süleyman Paşayı etkilemiştir (Aydın, 2005:120).

Şemseddin Sami 1880 yılında Lisan-i Türki-i Osmani yazısında ilk defa Lisan-i Osmani diye bir dilin olmayacağını, bunun yerine Türki denmesi gerektiğini belirtmiştir. Dil tartışmalarından biri de alfabe alanında olmuştur. Bu alanda ilk girişim Arap alfabesinin düzenlenmesi gerektiğini söyleyen Münif Paşa tarafından yapılmıştır (Akar,2005:295-296).

II. Meşrutiyet'in ilanı pek çok fikri gün yüzüne çıkartmış ve aydınlar bu fikirleri geniş halk kitlelerine gazete ve dergi yoluyla iletmek istemişlerdir. Osmanlı aydınlarının bu kaygısı dilde kendiliğinden bir sadeleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Dilde sadeliği savunan ve bunu bir bilim konusu haline getiren önemli topluluk ise, 1911 yılında kurulan “Genç Kalemler” dergisidir ve bu grup “Yeni Lisan” akımının öncüsü olmuştur (Kabaklı, 2002:301).

Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp tarafından başlatılan ve “Genç Kalemler Dergisi” etrafında toplanan, Yeni Lisan Hareketinin amacı bir millî dil yaratmaktır. Hareketin amacı, yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak esasına dayanmaktadır. Bunun için Türkçede karşılıkları olan Arapça, Farsça kelimelerin ve terkiplerin atılması, dilin Arapça, Farsça gramer kurallarından temizlenmesi gerektiğini savunmuşlardır (Karahana,2010:152).

Sadeleşme taraftarları ulusal dilin başka dillerden kelime almasında sakınca görmeyerek dilin araçsal boyutuna önem vermişler, halkın konuştuğu dilin kökenine bakmaksızın Türk dili kabul ederek milli bir ruh oluşturmak istemişlerdir (Özyurt, 2005:55).

24 Mayıs 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisinde Latin rakamları, 1 Kasım 1928'de Latin harfleri kabul edilerek 3 Kasım 1928'de (Harf Devrimi) yürürlüğe girmiştir (Akar,2005:311).

Harf Devriminden sonra konuşma ve yazı dilimize uymayan Arapça ve Farsça kelimelerin atılıp yerine Türkçe karşılıklar koyma ihtiyacı belirlemiştir. Özleşme safhası denilen bu süreçte Atatürk'ün talimatıyla Türk Dil Kurumu kurulmuştur (Kabaklı, 2002:305-307).

Türk Dil Kurumu, 12 Temmuz 1932'de "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adıyla kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları Sâmih Rifat, Ruşen Eşref, Celâl Sahir ve Yakup Kadri'dir. Atatürk'ün sağlığında, 1932, 1934 ve 1936 yıllarında yapılan üç kurultayda dil politikası belirlenmiş, bilimsel bildiriler sunulup tartışılmıştır. 1934'te yapılan kurultayda cemiyetin adı, "Türk Dili Araştırma Kurumu"; 1936'daki kurultayda ise "Türk Dil Kurumu" olmuştur. Türk Dil Kurumu başlangıçtan beri çalışmalarını iki ana eksen üzerinde yürütmüştür. Bunlardan ilki, Türk dili üzerinde araştırmalar yapmak, yaptırmak; ikincisi, Türk dilinin güncel sorunlarıyla ilgilenecek çözüm yolları bulmaktır. Türk Dil Kurumunun kuruluşuyla birlikte çağdaş Türkçede çok hızlı bir arılaşırma akımı da başlamıştır. Atatürk'ün öncülük ettiği, Türk dilinin yabancı kökenli sözlerden temizlenmesi akımı 1935'e kadar devam etmiştir. Kurumun 1951'de devletle bağlantısı koparılmış, 1982 anayasasıyla Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu, bir Anayasa kuruluşu olan "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" çatısı altına alınmıştır (TDK,2010).

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜRK ROMANI ÜZERİNDEN

TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE BATILILAŞMA

I. SAHİP ÇIKILAN DEĞERLER

Tanzimat'la başlayan reform hareketleri, kanun gücünün, hukukun ve yönetimi yeniden düzenlemenin üzerinde durur. Tanzimat önderleri de girişimlerinin amacını ve yöntemini aynı biçimde değerlendirmişlerdir. Tanzimat liderleri kişiliklerinde “tutuculuk ve pragmatik reformculuğu” birleştirmişler, dünya görüşleri, davranış biçimleri ve politikalarıyla XIX. yüzyıl Osmanlı toplumundaki yeni insanın temsilcileri ve öncüleri olmuşlardır. Ancak yaratılan bu yeni tip aynı zamanda “eski toplumun efendisinin yaşam tarzını ve dünya görüşünü de devam ettirmiştir” (Ortaylı, 2006:301-302).

XIX. yüzyıl Osmanlı-Türk romanları bir taraftan Batı tarzı yaşamdan, yasadan, bilimden bahsetmekte, bir taraftan da “eski toplumun efendisinin yaşam tarzı ve görüşünü” devam ettirmektedir. Devam ettirilen bu görüş ve yaşam tarzı romanlarda genel olarak din, ahlak ve adalet üçlemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen XIX. yüzyıl romanlarının çoğunda, yazarların, Batı'ya karşı ve Batı'ya rağmen yüzyıllardır içinde yaşadıkları toplumun bir parçası haline gelen dini öğelerle beslenmiş ahlak kurallarını benimsediklerini ve bunun sonucunda gelişen “ilahi adalet” anlayışına güvendiklerini görebilmekteyiz.

XIX. yüzyıl Osmanlı-Türk romanlarında, din olgusu ve dinin toplumsal önemi, toplumun her katmanına işlemiştir. Örneğin Mehmet Celal, Küçük Gelin adlı romanında toplumda baskın bir role sahip din görevlilerinden olan imamların, toplumsal işlevine değinir. Bu dönemde imamlar öyle saygın bir role sahiptir ki babalar çocuklarına isim vermek için bile onların fikrini sormaktadır (Celal,2005:19). Bu durum Osmanlı toplumunda imamların aile içine kadar inen toplumsal rollerinin ciddiyetini gösterir. Mehmet Celal aynı romanında yer yer İslami değerleri de vurgulayarak, minarenin “İslamiyet’in yüceliğini” gösterdiğini ve ezanın “Tanrı’nın ululuğunu ve ilahi birliğini” duyurduğuna değinir (Celal, 2005:17).

Köyün sonunda beyaz bir minare, bu sessiz, kımultısız, duygusuz görünen köy alemi içinde İslamiyet’in yüceliğini gösteriyordu. İki arkadaşı köye yaklaştıkları zaman, İslamiyet’in yüceliğini gösteren o minare üstünde bir insan görüldü. Ardından o ıssız dünya içinde çınlayan, dokunaklı yankılar oluşturan bir ses, Tanrı’nın ululuğunu duyuruyordu, ilahi birliğini onayladı (Celal, 2005:17).

Osmanlı geleneklerinden ve Batı’dan vazgeçemeyen yazarların başında gelen Ahmet Mithat’ta sık sık İslami değerleri dile getirir. Boşanma konusunu inceleyip Osmanlı-Müslüman geleneklerini karşılaştıran yazar, Acaib-i Alem romanında, boşanmanın Hıristiyan inancında olmadığını fakat İslamiyet’te olduğunu belirtmiştir (Mithat, 2004:178) ve boşanmayı yasaklayan Katolik inancını eleştirmiştir (Mithat, 2005:103). Hatta yazar, Hıristiyan toplumunun bu konudaki “tuhafliğinin” Hıristiyan yazarlar tarafından da eleştirildiğine değinir (Mithat, 2005:112). Katolik inancında boşanma olmadığı gibi başka bir kadınla evlenmek de mümkün değildir. Bu yüzden evli erkeklerin, başka bir kadından yaptığı çocuklar gayrı meşru sayılmaktadır. Yazar bu sorunu şeriat kanunlarıyla kıyaslayarak değerlendirir. Müslümanlık inancında nikahın ciddi bir sözleşme olduğunu ifade eden Mithat, nikah şartının namus olduğunu ve bu şarta uyulmadığı takdirde zarar görenin anlaşmayı hemen bitirebileceğini söylemektedir. Buna göre “kötüye kullanılmadıkları takdirde şeriat kanunları en iyi kanundur, düğümlenmiş nikah durumları ve şeriatça açıklanamayacak şekilde başka bir kadınla beraber olma durumu” olmamaktadır. Ayrıca yazar, şeriat hükümlerinin, kişilerin haklarına görevlerine, keyiflerine ve “akla” uygun olarak hazırlandığını belirtmektedir (Mithat, 2005:120-121).

(...) Şeriat hükmü herkesin hukukunu da, görevlerini de; akla, mantığa ve keyfiyete gayet uygun şekilde ayarlamıştır (Mithat, 2005:120-121).

Dinin toplumsal hayatla bu kadar iç içe geçtiği Osmanlı toplumunda, adalet anlayışı da “ilahi adalet” olmaktadır. İlahi adalet, Allah ve kul arasında bu dünyada görülecek olan bir hüküm, ceza veya ödüldür. Halk arasında ilahi adalet, beşeri hukuka göre daha geçerlidir.

Ahmet Mithat çoğu romanında ilahi adalete güvenen karakterler yaratır. Yazar, ilahi cezanın mahşerde değil hayatta verileceğine inanır (Mithat,?:200). Dürdane Hanım adlı romanda, Sohpet Bey bir cinayet işleyerek adaleti kendisi sağlamış bunun neticesinde kanunla cezasını da çekmiştir. Ancak onu asıl yaralayan hapis yılları değil, vicdan azabıdır (Mithat,?:163), Dürdane Hanım ise olası bir cinayetten kaçınarak ilahi adalete güvenir (Mithat,?:199). Romanın sonunda gerçekleşen ilahi adalet ise Dürdane Hanım’ın hatasını anlayıp intihar etmesidir. Burada verilen mesaj ise din kurallarıyla hareket etmeyip evlilik dışı çocuk sahibi olan bir kadının sonunun ölüm olacağıdır (Mithat,?:200).

Osmanlı toplumunda cinayetlerin az karşılaşılan bir durum olduğunu söyleyen Ahmet Mithat, gerçekleşen cinayetlerin en büyük nedenini ise cahillik ve sarhoşluk olarak görür. Avrupa’daki kanunların korkutucu olmalarına karşın cinayetleri engelleyemediğini hatta arttırdığını söyleyen yazar, bunun nedenini onların içinde Allah korkusunun bulunmamasına bağlamaktadır (Mithat, 2005:292-293).

(...) İşte Avrupa gözümüzün önünde duruyor. Oranın kanunları korkutucu. Ama Allah korkusu kalplerden çıkmış olduğu için cinayetlerde arttıkça artıyor (Mithat, 2005:293).

İslamiyet inancına göre intihar eden bir insan cehennemle cezalandırılır. Bunun bir örneği Nabızade Nazım’ın Zehra romanında görülür. Zehra, yaptığı tüm kötülüklerle karşı intihar etmez ve Allah’tan gelen ölümü bekler. Ancak Zehra, okuduğu kitaplarda intihar eden kadınların cesaretine imrenir. Zehra’nın içindeki

Allah korkusu ne kadar çok istese de intihar etmesine engel olur ancak duyduğu vicdan azabı onu yataklara düşürür. Böylece hak yerini bulur ve Zehra entrikalarını, kıskançlıklarını ve istemedi de olsa sebep olduğu kötülükleri hastalığı sırasında kavrar, yaptıklarından pişman olur (Nazım, 2007:157).

Fakat tasarısının ahretteki cezası hatırına geldi. Kendini öldürmenin de korkunç bir cinayet olduğunu düşündüğü zaman tövbe ve istiğfara davrandı. Ama intiharını haklı göstermek için deliller aramadan büsbütün vazgeçmiyordu (Nazım, 2007:157).

Fatma Aliye'nin Muhadarat adlı romanında, yine bir intihar teşebbüsüne rastlanır. Kocasıyla mutlu olamayan Fazıla, boşanmayı kabullenmez ve intihar etmek ister. Ancak tam intihar sırasında kendisine “cennet kapılarının” kapanacağını düşünerek vazgeçer. Fazıla intihar ederse cennete gidemeyecek ve cennette annesiyle birlikte olamayacaktır. Ayrıca Fazıla, intiharı miskinlerin, zayıfların, sabırsızların veya korkakların başvurduğu bir yol olarak görür. Hiçbir mert ve kahraman kişinin bu acizliği göstermeyeceğini, intiharın bir çıkış yolu olamayacağını kabul eder (Aliye, 2005:263-265). Mehmet Celal'de Küçük Gelin romanında intiharı Allah'a isyan olarak değerlendirir (Celal, 2005:111).

(...) Ardından, nereden geldiği bilinmez olan bir ses “İntihar Cenab-ı Hakk'a isyandır (...) dedi (Celal, 2005:111).

(...) “Anneciğim! Beni al!” diyerek kendimi atmak üzereyken bu söylemiş olduğum sözün aklıma getirmiş olduğu hatıralar nedeniyle birdenbire durdum ve “Ben nereye gidiyorum?” dedim. Ve “Annemin yanına mı? Annem cennette olmalı. Ya benim şu hareketim, yani intiharım sonucunda cennet kapıları kapalı bulunacak! Annem ve sevdiklerimden ayrı olacağım! Ben rahat etmeye mi gidiyorum yoksa bu dünyadaki acılardan defalarca daha büyük olan bir azap ile mi yanacağım? Aman Yarabbi! (...) (Aliye, 2005:264).

Yazarlar din kültürüyle birlikte ahlakı da tanımlamaya çalışırlar. Örneğin, Dürdane Hanım romanında Ahmet Mithat, ahlakı yalan söylememek, kimsenin hakkını yememek, açık yürekli olmak, belki arada bir içki içmek, gerektiğinde namaz kılmak gibi toplumsal ve dini ritüellerle birlikte değerlendirir (Mithat, ? :65).

Ahlak, insanlar arası ilişkilerde de önemlidir. Örneğin Vecihi, bir kadının evleneceği erkekte aradığı en önemli özelliğin, ahlak olduğunu belirtmektedir (Vecihi, 2003:25).

(...) Fakat evleneceğim adamda aranacak en mühim şey ahlak değil mi?(...)
(Vecihi, 2003:25).

Ahlaklı olmak insanı iyiye, güzele götürür. Ahmet Rasim'e göre ahlaksızlık ise "bir anlık haz ve zevki" geleceğe feda ettirir. Yazar, sokağa bile çıkamayan genç kızların, "bir anlık haz ve zevke" yenilerek, geleceklerini tehlikeye attığını belirtir (Rasim, 2004:56). Leyal-i Izdırıp adlı eserinde, geleceğin heveslerle değil, sağduyu ile düşünülmesi gerektiğini, heveslerin geçmişinin ve geleceğinin olmadığını dile getirir. Sağduyu ve iffet ise insana şimdikiyi düşündürmek zorundadır (Rasim, 2004:41).

Bakın! Gelecekle ilgili emellerini düşünüyor. Gelecek heveslerle değil, sağduyu ile düşünülür. Heveslerin ne geçmişi, ne geleceği vardır. Sağduyu, iffet, insana şimdikiyi düşündürür (Rasim, 2004:41).

Sergüzeşt romanında Samipaşazade Sezai ise genç bir kızın yatak odasına girilmesini, "vicdanın en temiz ve kutsal ilkesini ayaklar altına almak" olarak tanımlar ve bunu bir ahlaksızlık olarak değerlendirir. Ayrıca yazar, bu ahlaksızlığı cinayetle eşdeğer tutar (Sezai,2006:66).

(...) Bu kadar genç bir kızın, namus ve insaniyetin kapısında beklediği yatak odasına, mahremiyet odasına gece yarısı girmek, bir haydut gibi vicdanın en temiz ve kutsal olan bu ilkesini ayaklar altına almak... Cinayet!...
(Sezai,2006:66).

Ahmet Mithat, ahlak çerçevesinde Osmanlı ülkesinin harem kültürü ve cariyelik geleneğini de Avrupa'ya karşı savunur. Acaib-i Alem romanında, Avrupa'da içki ve kadın düşkünü olarak "ahlaksızca" lanse edilen haremliğin zevk ve sefa içinde olduğunu yazan kitapları eleştirir. Yazar, Türklerin kendilerinin bile giremedikleri haremliğe, o kitapları yazanların nasıl olup da haremli bu denli ayrıntılı

bilebildiklerini sorgulayarak; içki içmenin günah olduğunu ve bu yazılan kitapların doğruları yansıtmadığını belirtir. Haremlerin zevk ve sefa için değil, evin genel işlerini yapmak için olduklarını savunur. Odalıkların ise evin hanımının ölümü, hastalığı veya yaşlanması sebebiyle alındıklarını, ancak bu odalıkların nikahlı eşten hiçbir farklarının bulunmadığını açıklar (Mithat, 2004:149-150).

“Türkler kendileri bile birbirlerinin haremlerine giremedikleri halde, acaba o kitapları yazan yazarlar haremle nasıl girmişler de bunları öğrenmişler? İçki içmek bizce, şer’an (şeriat hükümlerince) yasak olduğu halde, haremle bu durumda bulunmalarına imkan kalır mı?” (Mithat, 2004:149-150).

Yazar, Batı toplumları tarafından eleştiri oklarına hedef olan bu cariye geleneğini, yine Batı’lı devletler üzerinden kıyaslayarak över ve yüksek bir değer olarak görür. Acaib-i Alem adlı romanında, Osmanlı Devleti’ndeki esir ticaretinden bahsederken, ev hizmetlerinde kullanmak üzere alınan Arap cariyelerinin, evlere gelinceye kadar “belki” esir sayılabileceğini, ancak Osmanlı evlerine girdikten sonra birkaç yıl içinde kendilerini esirlik hayatından kurtarabildiklerini belirtir. Osmanlı’daki Arap cariye esirleri, sahipleri tarafından harcanan bedeli hizmetleriyle ödedikten sonra azad edilme hakkını elde ederler. O zamana kadar da aile üyeleri gibi yemeklerine, giyeceklerine dikkat edilir. Yazar, beyaz cariyelere ise esir denilmediğini, onların nikahlı eşlerden farklarının olmadığını, doğrudukları çocukların da yasal çocuklar olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu cariyelerin bir sadrazama ya da bir Paşa’ya da yasal eş olabileceklerini ve bunun da halkın gözünde bir küçümsemeye neden olmayacağını açıklamaktadır. Kısacası cariyelik, sultan olmaya bile engel değildir. Eski milletlerde ise esirler insan sayılmamakta, hayvanlar gibi muamele görmektedirler. Örneğin, Rusya’da esirler insandır ama esirlerin bina, arazi ya da maldan farkları yoktur. Onlar teker teker satılabildikleri gibi ailece hatta yirmi otuz aile bir arada satılabilmektedir. Bu insanlardan şanslı olanlar, kazandıklarından bir miktarını alabilirken, bir kısmı ise yalnızca efendilerinin verdikleriyle yetinmektedirler. Efendiler, bu esirlere de istedikleri gibi davranma hakkına sahiptirler (Mithat, 2004:186-201).

Ahmet Mithat, Avrupa'dan gelen besleme geleneğini de cariye geleneği ile kıyaslar. Yazar, cariyeliği tutsaklığa, beslemeliği ise uygarlığa uygun gören zihniyeti eleştirir. Avrupa'dan gelen bir adet olduğunu belirttiği beslemeliğin Marmara bölgesinde yaşayan halk tarafından kabul edilmediğini de vurgular. Ona göre cariye bir tutsak değildir. Buna karşılık beslemelikte evlenme olmadığı için bu kızlar felaket ve yoklukla kaybolup giderler (Mithat, 2005:135-136).

Hele eş almayı “tutsaklığı uygun görmektir” diye kabul etmeyerek, besleme tutmayı uygarlığa uygun gören modernlik dünyasının zavallı beslemeleri arasında, kendisini o fakirlikten kurtarıp da, ev bark sahibi olabilenleri güç hatırlanabilecek, parmakla sayılabilecek kadar azdır (Mithat, 2005:135-136).

Görüldüğü gibi yazarlar toplumun geleneklerine ve kültürüne derinlemesine işleyen dini ritüellerle birlikte ahlak ve ilahi adalet inancını okuyucuya sunmuşlar, hatta Batı'ya karşı bu değerlerden överek söz etmişlerdir. Yazarlar arasında Ahmet Mithat yüzyıllardır süregelen harem, cariyelik ve odalık geleneklerini de Batı'yla karşılaştırıp meşrulaştırmıştır.

II. XIX. YÜZYIL OSMANLI-TÜRK ROMANLARINDA

GELENEKSEL TOPLUM ELEŞTİRİSİ

XIX. yüzyıl romanları, sosyal bir amaç için eğitimci romancı kimliğini kullanarak bilimsel bir yaklaşım geliştirirler. Başta Ahmet Mithat olmak üzere Şemsettin Sami, Ahmet Rasim, Nabizade Nazım, Mehmet Celal, Hüseyin Rahmi, gibi romancılar Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e uzanan çizgide pozitivist aydın ve zihni hurafelerle şekillenmiş halk arasında, toplumun müspet bilim karşısındaki şaşkınlığını, karakterler üzerinden vermeye çalışırlar. Dönemin romanları bir bütün olarak düşünüldüğünde, tüm çatışmaların temelinde pozitivist düşünce, bu

düşünceyle yaşamı düzenleme ve yönlendirme gayretinin varlığı görülür (Gündüz, 2009:791).

XIX. yüzyıl reformlarının en önemli amaçlarından biri olan düşünce Batı'nın bilimsel gelişmesine yetiştirmektir. Bunun için halkı eğitmeye, bilgilendirmeye çalışan yazarlar, pozitif bilimleri ve akli ön planla koyarlar. Bilim dışı kalan, mantıksız bir takım kötü inanışları eleştirirler ve yok etmek isterler.

Romancıların bu eleştirileri öncelikle halk arasında yaygın olarak kabul gören batıl inançlara, cinlere, perilere olan inanca yöneliktir. Bilimsel bir anlam ifade etmeyen bu inançların toplum üzerinde bıraktığı etkiyi yıkmaya çalışan yazarlar, böylelikle toplumun eğitilmesi işlevini de üstlenmişlerdir. Bu inançların özellikle çocuklar üzerinde bıraktığı olumsuz anlam, onların yanlış eğitilmesine sebep olmakta, gelişimlerini kötü etkilemektedir. Yazarlar, özellikle çocuklar üzerinde dururlar, çünkü bu gereksiz inançlar çocuklar yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Hamamanası, Çarşamba karısı fıkraları! (Bunlar) çocuklarımızın zihinlerine cahil dadılar tarafından işlenir işte; küçük Cemal de düşüncesiz bir hizmetçi karısının böyle bir densizliğine uğramıştı. Akşam işinden dönen Halim Bey, durumu anladıktan sonra, çocukları böyle korkunç hayallere yönelten hikayelerin pek zararlı olduğunu söyledi. (...) (Celal, 2005:37).

Yazarların toplumun aksayan yönlerini düzeltme çalışmaları, aynı zamanda kadını ilgilendiren ve toplumsal bir yara haline gelen bir takım usul ve gelenekleri de kapsamaktadır. Kadın üzerinden görücü usulü, boşanma sonrası oluşan toplumsal baskı, kadınların dar bir alana kapatılması gibi toplumsal sorunları da içeren bu eleştiriler, aydınların toplumu yeniden yaratma çabalarının bir ürün olur.

Bu özenli terbiye ile büyüdük, gelinlik bir kız olduk, o zaman eş olarak bizi kime verirler? Çoğunlukla görücü denilen yöntemle, yani başkasının fikir ve değerlendirmesiyle, başkasının gözüyle bizi beğenmeyi yeterli bir düşünce olarak kabul edecek kadar hayat hakkında fikri az bir delikanlıya... Hemen her evlilik bizde çoğunlukla yalan ve hile ile yapıldığı ve beş on gün geçer geçmez iki taraftan birden şikayet başladığını belli iken, hala, hala,

babalarımız bu hayatın en önemli meselesini adetlerimize uyarak gafletle, körü körüne yerine getirirler (Rauf, 1997:20-21).

Bu inanışların yanında Ahmet Mithat, toplumun yüzyıllardır sürdürdüğü kına gecesi, düğün yemekleri gibi geleneklerini de eleştirir. Yazar, Jöntürk adlı eserinde, düğünlerde yeniliklere gidilmesini savunur. Çoğunluğun selameti, medeniyetin gelişmesi, yeni nesillerin çoğalması ve servetin korunması adına evlilik müessesesinin düzenlenmesi gerektiğini savunan yazar, çeyiz, yemek gibi adetlerle “gereksiz yere çok miktarda para harcandığını” belirtir (Mithat, ?:38-39). Özellikle tutumluluğuyla bilinen yazar düğünlerde halka yemek verilme adetin de kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre bu adetin kaldırıldığı gün, “istibdadı yıkarak özgürlükleri ele vermişçesine bir başarı yakalanacaktır” (Mithat, ?:36-37).

Ahmet Mithat, Osmanlı toplumunun kına gecelerini eleştirirken, düğünlerde yer alan çengi isimli topluluğu “rezil” olarak görmüş ve çengilerin erkek kıyafetleri giyip, bıyık çizerek kendilerini “olmadık hallere” soktuklarını belirtmiştir (Mithat, ?:20).

Eski zaman kına gecelerinde “çengi” denilen rezil topluluğun “oyun çıkarmak” tabiriyle komedyaya yollu yaptıkları şeyler seyredilmesinden hakikaten utanç duyulacak rezaletlerdi (Mithat, ?:20).

Bunun yanı sıra yeni değerleri örneğin kına gecelerinde erkek çalgıcıların harem tarafında olmasını da Osmanlı adabına sığdıramaz (Mithat, ?:20).

Yeni zamanının bazı kına gecelerini hiç sormayınız. Hele bir takım erkek çalgıcı da olursa! Hele kına gecesi esasen kadınlara ayrı olarak düzenlendiği halde hısımdan, akrabadan , konudan komşudan bazı delikanlılar da ancak uzaktan dinlemek için selamlık tarafında bulunurlarsa! (Mithat, ?:20).

A. YAYGIN İNANIŞLAR VE GELENEKLER

Bilimsel olarak mantık dışı ve temelsiz sayılan batıl inançlar, bir takım insanlar üzerinde etki bırakmaktadır. “Boş, asılsız, yanlış inanç” anlamlarına gelen batıl inanç kavramı, kurumsal dinlerin prensiplerine aykırı olmanın yanı sıra akıl ve bilimle de açıklanamaz. Günlük hayatımızda da gördüğümüz bu inançlar, objektif olgulara uymayan, doğal olayları “talih, kader ya da kötü varlıklar” gibi doğaüstü sebeplerle açıklayan bir inanış özelliği gösterir. Batıl inançların toplumda varlığını devam ettirmesi, onların toplumsal sistem içerisinde bir takım işlevler görmesinin bir sonucudur. Bu sebeple kitle iletişim araçları ve eğitimde görülen gelişmelere rağmen batıl inanç ve uygulamalar halk arasında varlığını sürdürmektedir (Arslan, 2004:1-4).

XIX. yüzyıl romanlarında yazarların halkın birtakım inanç ve geleneklerine yönelik yaptıkları eleştirilerin en belirginleri, toplumun aksak yönleri olan hurafe ve boş inançlardır. Toplumun cehaletinden kaynaklanan bu toplumsal aksaklıkları yıkmak isteyen yazarlar, bunları yerden yere vurmaktansa ince nüanslarla ve eğlenceli bir üslupla eleştirirler. Onlara göre bilimin yolunu kesen boş inançlar, insanlara kendilerini gerçekleştirme alanı bırakmazlar.

Örneğin Gürpınar, Gulyabani adlı romanına batıl inançların etkisinde kalıp hayatlarını bu işkenceyle geçiren insanların trajik-komik öyküsünü işler. Romanda insanlar, pilavın kaynamaması gibi bir olayı bile cinlere, perilere bağlarlar (Gürpınar, 2006:44).

İyi saatte olsunlar... Bugün onları gücendirdim mi ne yaptım? Bir türlü pilav kaynamıyor (Gürpınar, 2006:44).

Gürpınar, halk arasında görülen batıl inançlara örnekler verir:

Mavi elbise giyilmeyecek, uçkur kibleye doğru bağlanacak, kuşak kördüğüm edilmeyecek, yatak duvar kenarına yapılmayacak, gece saç örgüleri çözülecek, gözler yedi kereden fazla üst üste kırılmayacak... Eğer rahatsız eden olursa ayak başparmaklarının tırnakları birbirine sürtülecek, iki elle kulak memeleri tutulacak, bir demir bulunabilirse üstüne çıkılacak ve “emret ey cin! Hazırım” diye bağırlanacak... Bunun yanı sıra muska taşınacak ve duvara cin kovma duası asılacak (Gürpınar, 2006:47).

Gulyabani, batıl inançların toplumdaki yerini ve işlevini belgeleyen bir eserdir. Halkın birbirlerini korkutarak yeniden ürettikleri bu batıl inançlar, toplum üzerinde baskı oluşturmakta, insanlar içten içe bu alışkanlıkları sürdürmektedir. Romanın sonunda cin veya peri kılıfıyla yapılan zulüm ve alçaklıkların iç yüzü anlaşılakta, olaylar açıklık kazanmakta ve bu korkuyu yaratanların, çıkar sahibi kişiler oldukları anlaşılmaktadır (Gürpınar, 2006:145).

Toplum tarafından yaygın şekilde benimsenen batıl inançlar, baykuşun öttüğünde ölüm getirmesi (Nezihi, 2005:160); üfürükçülerin sıtmayı ve baş ağrısını geçirebileceğini düşünerek doktora gerek görülmemesi şeklinde örneklendirilebilir (Sami, 2011:19).

-Aman büyük hanım, bu hakımlar! Baş ağrısı hakim eyi yabmaz, okutmalı ha? Baş eyi olmak ister, baş ağrısı gitmek ister, okutmalı, ha ne ya hanım (Sami, 2011:19).

Üstelik bu insanlar, fal, hurafe veya boş inançlara servet dökmektedirler (Kemal, ?156).

Oğluna büyü yapıldığını sanıyor, büyücü güruhundan ne kadar dolandırıcı varsa, hepsine ayrı ayrı başvurmak, büyü çözdüreceğim diye su gibi para sarf ediyordu (Kemal, ?156).

Jön Türk romanında batıl inançların Rumlardan kültürümüze geçtiğini iddia eden Ahmet Mithat (Mithat,?:77), insanların boş inançlar ve hurafelere olan bağlılıklarını rakamlara döker ve toplumun yüzde seksenine yakınının bu batıl hikayelere bağlılıklarını vurgular. Eğitimli insanların bile bu tür hikayelere, fallara,

cinlere, perilere “itibar” ettiğini belirten yazar, insanların bu tür inançlarını sanılandan zor değiştirdiğini belirtir (Mithat, 2005:30).

Ne dediniz? Böyle bir söylentiye o zamanlar inanılmış olduğuna şaşırdınız mı? Biz ise sizin şaşırmanıza şaşırırız. Bugün bile bunun gibi büyülere, tılsımlara inananlarımız yüzde seksen oranından fazladır. Yalnızca bizde değil, Avrupa’da öyledir. Yalnızca halk arasında değil, bu inanç büyük adamlar arasında da vardır (...) (Mithat, 2005:30).

Bu tarzda yazılan kitaplardan⁵⁶ da örnek veren Ahmet Mithat, bu kitapların insanlar üzerinde kuruntu ve boş inançlarını arttırmaya yönelik olduğunu belirtmiş ve zararları üzerinde durmuştur (Mithat, 2005:32).

Mehmet Celal de boş inançların zihinlerde “cahilce” işlendiğini belirterek eleştirmektedir. Cin-peri masalları gibi hurafeler, özellikle çocukları korkunç hayallere yönelten zararlı hikayelerdir (Celal, 2005:37).

İnsanların aklına ve hayaline yerleşen vahşi ve batıl fikirleri yok etmek istediğini söyleyen Samipaşazade Sezai (Sezai ,2006:102), bunlardan toplumsal bir salgın hastalık olarak bahseder (Sezai, 2006:83). Yazara göre bu tür inançlar insanlar arasında anlatılarak çoğalır ve zamanla topluma korku ve cehalet yayar (Sezai, 2006:44-49). Bu öyle bir salgındır ki sonunda insanlar ağaç yapraklarının sallanmasından bile korkar hale gelirler (Gürpınar, 2006:42). Yazarlar genellikle bu inanışları hikâyeleştirerek, insanların kendi uydurdukları şeylere daha sonra nasıl inandıkları trajikomik bir üslupla anlatırlar.

Görüldüğü gibi bu romanlar geleneksel toplum özelliklerinden olan batıl inanç ve hurafelerin yıkılmasını amaçlarlar. Çünkü geleneksel toplum, kan ve aile bağlarının, dinsel ya da feodal görevlerin, evliliğin yanı sıra mistik grupların ya da büyücü toplulukların kurduğu toplumsal ilişkilere dayanır. Bunlar rekabetçi ya da kâr

⁵⁶ Yazar, “Hamzaname”, “Binbir Gece”, “Muhayelat-ı Aziz Efendi” ve Ebu Ali Sina’nın sihir, simya bilimi, cin peri hikayelerini anlatan kitaplardan bahsetmektedir (Mithat, 2005:32).

merkezli değildir. Geleneksel görüşe, eyleme resmi kurallar değil, somut ve açık düzenlemeler rehberlik etmektedir (Jung, Piccoli: 28-29).

Toplumda yaygın olarak inanılan bu tür inançların yıkılmak istenmesi temel olarak dünyanın batıl inançlarla ve doğa üstü güçlerle açıklanamayacağına dayanır. Çünkü aydınlanma düşüncesine göre dünyayı anlama ve açıklamanın tek yolu, akılcı düşünce ve bilimdir. Akıl ve bilimin kullanılması ilerlemeyi getirecektir (Yeşildal, 2010:55).

Bu dönem romanları, toplumsal eylemlere “akıl” yerleştirilmesi için bir araç görevini üstlenmişlerdir. Günlük hayata yerleşen, kalıplaşan bu akıl dışı inançlar aynı zamanda geleneklerin yıkılmaya başlamasına da işaret eder. Modern toplumda var olması düşünülen modern insanın bir niteliği de insanların bilim ve teknolojiye inanmasıdır. Modern insanın “yalnızca kendi karşısında sorumlu” olması onun akli kabul etmesiyle ve içselleştirmesiyle mümkün olacaktır (Sevil, 1999:41-42).

B. KADIN VE TOPLUMSAL BASKI

Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet dönemine kadar kadınların tam eşitlikten uzak bir hayat sürmekte olduğu görülür. Kadınlar, tiyatro ve lokanta gibi halka açık yerlere kocalarıyla bile gidememektedir ve sadece kendilerine ayrılan alanlarda bulunurlardı. Yüksek okul ve üniversitelerde erkeklerle aynı sınıfta bulunamazlar, ya özel sınıflara giderler ya da perdeyle ayrılmış özel bir bölümden ders dinlerlerdi. Sokakta tanıdıkları erkeklere selam veremezler, kamuya açık yerlerde sigara içemezlerdi. Kadın ve erkeklerin ilişkisini, görenekler ve “görücü usulü” gibi adetler düzenlerdi (Shaw, 1983:370).

Bu toplumsal baskılara rağmen Tanzimat Dönemiyle birlikte kadınların yaşamlarında önemli değişiklikler görülmeye başlanmıştı. Tanzimat döneminde

başlatılan kurumsal modernleşme geleneksel Osmanlı toplumundaki ataerkil yapıyı da kaçınılmaz bir biçimde etkilemiştir. Tanzimat Döneminde, erkekleri “ev dışı kamusal yaşama”, kadınları ise ev içi aile yaşamına” ait gören “cinsiyet düzeninde” ilk kez bazı değişiklikler talep edilmiştir. Romanlarda da görüleceği gibi bu dönemden itibaren “Osmanlı ataerkil yapısını fazla sarsmadan, yeni kadın-erkek kimlikleri ve yeni bir aile modeli” geliştirilmeye çalışılmıştır (Avcı, 2011:3).

Kadının özgürleşmesi meselesi ya da kadının yeni ideallere cevap verecek bir sosyal konuma erişmesi bu tartışmaların tam da odak noktası oldu. Gerçi başlangıçta kadının özgürleşmesi ile kastedilen onun aile içindeki yerini eğitimle zenginleştirip daha değerli kılmak mücadelesinden başka bir şey değildi. Yine de bu konudaki sınırlı tartışmaların zaman içinde daha kapsamlı hale geleceği, kadının geleneksel cinsiyet düzeninin dışına çıkmasına yardımcı olacağı da açıktı (Avcı, 2011:3).

Osmanlı Devleti’nde kadınlar ilk kez 1844’te nüfus sayımına katılmışlar ve “var olduklarını resmî ağızlardan” ilk kez duymuşlardır. 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunu ile kız çocukları ilk kez veraset hakkını elde etmişler ve babalarından kalan miras üzerinde erkek kardeşleriyle birlikte hak sahibi olmuşlardır. Ayrıca 1 Mayıs 1913’te gerçekleşen Sultan Ahmet Mitinginde, Halide Edip Adıvar’ın bir konuşma yapmasıyla, ilk kez bir kadın sosyal alana çıkmıştır. 1914’te kadınlar ilk kez üniversiteye gidebilme hakkı elde etmişler ve İnas (Kadın) Darülfünun’un fen ve edebiyat kollarına kız öğrenciler alınmaya başlanmıştır (Karataş, 2009:1656).

Tanzimat döneminden itibaren yapılan reformlarda evlilik ve boşanma konusu da ele alınmıştır. Tanzimat’a kadar dönemde Müslümanlar arasındaki nikâhlar, ya mahkemelerde bizzat kadılar tarafından, ya da mahkemelerin her nikâh için verdikleri özel izinlerle din adamları tarafından kısılmaktadır. 2 Eylül 1881 tarihinde çıkarılan Sicil-i Nüfus Nizamnâmesi’nin 23. maddesinde, Müslüman halk arasında Şer’iye mahkemelerinden verilen izinle yapılan nikâhları kıyan imamın evlenmeyi sekiz gün içinde nüfus memuruna bildirmesi şartı getirilmiştir. Kısa bir süre sonra çıkan bir başka kararnamede ise, İstanbul ile sınırlı olmakla birlikte daha ayrıntılı bir düzenleme yapılarak, bu kez sadece Müslümanlar arasında değil, gayrimüslimler arasında da yapılacak nikâhlar için dini makamlardan (Şer’iye

Mahkemesi, Patrikhane) alınacak izinlerin belediye dairesi tarafından onaylanması zorunluluğu getirilmiştir. Aynı şekilde boşanma durumunun da, imam ve ruhani reisler vasıtasıyla bir ilmühaber ile belediyeye bildirilmesi zorunlu kılınmıştır (Avcı, 2011:5).

XIX. yüzyıl Osmanlı-Türk romanlarında kadın konusu oldukça irdelenmiştir. Hemen hemen her romanda aydınlar kadının yerini, haklarını, toplumsal statüsünü incelemişler, kimi zaman ideal kadını tanımlamaya çalışmışlar, kimi zamansa gördüğü baskıyı dillendirmişlerdir.

1. Toplumda Kadının Rolü ve Kadına Ayrılan Alan

Yeni ve modern toplumun ancak yeni ve modern anneler tarafından kurulabileceği fikri, Cumhuriyet'in ilanına kadar edebi eserlerin ortak tezlerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönemde erkek romancıların yanında Fatma Aliye, Güzide Sabri, Halide Edip Adivar gibi kadın romancılar edebiyat sahnesine çıkarak, modernleşen kadının meselelerini ele almışlardır. Kadının modernleşmesi, dolayısıyla toplumun Batılılaşırken geçirdiği aşamalar, kadın romanlarındaki kadın kahramanlar üzerinden takip edilebilir (Coşkun, 2010:1).

Osmanlı Devleti'nin bu döneminde Türk romanlarında kadın konusu ağırlıklı olarak işlemiş, kadının yeri, rolü, eğitimi, evliliği, iç dünyası üzerine tartışmalar yürütülmüştür. Romanlarda kadının hayatının iki bölüme ayrıldığı görülmektedir. Çocukluk ve kadınlık şeklinde yapılan bu ayırım kadının toplumdaki statüsü hakkında önemli ipuçları verir.

Çocukluktan kadınlığa geçiş 11-13 yaşları arasında gerçekleşir. Bu yaşlarda bir kız çocuğu, o zamana kadar birlikte büyüdüğü erkeklerden kaçırılır, yaşmak bağlar ve feracesiz sokağa çıkarılmaz. Örneğin Şemsettin Sami'nin Taaşşuk-i Talat ile Fitnat romanında on bir yaşına gelen Saliha Hanım okuldan alınır ve çarşafa girer (Sami, 2011:46).

Kız on bir yaşını geçtiği gibi yaşmaksız, feracesiz sokağa çıkamaz. Biz adetin haricinde nasıl hareket edebiliriz? Herkes sonra bizimle gülecek... (...) (Sami, 2011:46).

Bir başka örnek ise Aşk-ı Memnu'da görülür. Bihter, on iki yaşında olan Nihal'in eteklerinin uzatılıp çarşafa girmesini doğru bulurken, Fransız mürebbiye bu yaştaki çocukların Fransa da oyun oynadıklarını, bunun için daha iki yıl beklenmesi gerektiğini savunur (Uşaklıgil, 2006:141).

Günlük hayat, ev düzeni, toplu taşıma araçları gibi pek çok alan kadınların ve erkeklerin kullanım alanlarına göre bölünmüştür ve kız çocukları ergenlik dönemine girmelerinden itibaren kadınlara ayrılan alanlarda yaşarlar. Bunun yanı sıra bu yaşlarda, kızların okula gidememeleri, kadınların öğretmen olmamaları ve kadın mekteplerinin bulunmaması sebebiyle kızların eğitimden uzaklaştırıldıklarına, romanlarda sıklıkla değinilir (Sami, 2011:46).

İşte kızlar için mahsüs (özel) mekteplerimiz, kadın hocalarımız yok ki... Erkek mektebine on beş yaşında bir kız nasıl gidebilir? (Sami, 2011:46).

Kadınların çoğunlukla günlük yaşamını geçirdiği ev düzeni haremlik ve selamlık olarak ikiye ayrılmakta, erkekler harem tarafına, kadınlar ise selamlık bölümüne girememektedir (Rasim,2004:66).

Kadının nadir girebildiği ortak yaşam alanlarından toplu taşıma araçları da aynı bölünmeye maruz kalmıştır. Örneğin bu dönemde Osmanlı Şehri Hayriye vapurlarında oturma düzeni haremlik ve selamlıktır, vapurların arkasında kadınlar ile erkekleri ayıran bir perde bulunmaktadır (Rasim,2004:44). Ortak kullanılan bu

alandaki kadınlara yine büyük görevler düşmektedir. Özellikle iniş çıkışlarda kadınlar özenli davranmak zorundadır çünkü vapurlar iskelede durduğunda kadınların, erkeklerin önünden geçmesi kınanacak bir durumdur (Mithat,2005:12).

(...) İşte başkalarının namuslu kadınlarını, böyle kendilerine hasret gözünü diken ve çamurlaşan girişte, çıkışta dizleri dibinden geçirmek sorununa, otuz yıldır çözüm bulamamış Şirketin, bu durumda ki hali de kınanacak gibi değil midir? (Mithat, 2005:12).

Ayrıca kadınların tiyatroya veya Frenk mahallerine gitmelerine de hoş bakılmaz, halk bunu çeşitli bahanelerle dile getirip olay çıkarır (Rauf,1997:36). Kadınların kocalarıyla sokağa çıkmaları bile ayıp görülmekte, hatta gezinti yerlerinde⁵⁷ kocalarıyla beraber oturmalarına polis engel olmaktadır (Rauf,1997:36).

Bugün bir kadının kocasıyla sokağa çıkması halen ayıp görülüyor, hatta gezinti yerlerinde beraber oturmalarına polis engel oluyor (Rauf, 1997:36).

Görüldüğü gibi toplumsal hayatta kadına sınırlı bir yaşam alanı öngörülmiştir. Bu dönemde kadınlar, vakitlerinin çoğunu evlerindeki pencere kenarlarında veya cumbada geçirirler ve sokaktan geçenleri seyrederek (Sami, 2011:83). Genç Kız Kalbi romanında İstanbul kadınlarını anlatan Mehmet Rauf, bu kadınların, hayatlarını dedikoduya ayırdıklarını, her yerde bağdaş kurup birbirlerini çekiştirerek yaşadıklarını anlatmaktadır (Rauf, 1997:18). Ahmet Rasim'e göre kadının böyle kapalı bir alanda yetişmeleri ve eğitimsizlikleri, "hiçbir düşüncelerinin ev duvarlarının ardından dışarı yansiyacak kadar derin" olmamasına sebep olur (Rasim, 2004:47).

Romancıların kadınlara verilmesi gereken özgürlük alanı bakımından uzlaştıkları söylenemez. Örneğin, Ahmet Rasim, kadının erkeğe şiddetli bir biçimde ihtiyacı olduğunu düşünür. Bunun nedeni ise erkek (koca) evlilik kurumu ile kadını toplumsal baskılardan korur ve kadınların bağımsız davranmalarını kolaylaştırır (Rasim,2004:54). Mehmet Rauf'un Eylül romanında halk tarafından benimsenen

⁵⁷ Bunun nedeni ise mesirelere giden kadın ve erkeklerin mektuplaşma ya da görüşmeleri gibi sebeplerle bu alanların adaba aykırı yerler olarak tasvir edilmesidir (Vecihi, 2003:10).

“kadın kocasına itaate tamamen mecburdur” düşüncesi dile getirilmiştir (Rauf, 2005:37). Uşaklıgil ise kadınları ince fidanlara benzetir. Kadınlar boylarının doğrultularını korumak için bir desteğe muhtaçtırlar (Uşaklıgil, 1984:41).

Ataerkil yapının sürdürüldüğü geleneksel Osmanlı toplumu, kadını erkeğe muhtaç bir biçimde kurgularken, Mehmet Rauf kadın kahramanının gözüyle bu durumu eleştirir. Mehmet Rauf’un tespitleri duygusallıktan çok belli bir rasyonaliteyi içerir.

Mehmet Rauf, Genç Kız Kalbi’nde kadın ve erkek arasında karşılaştırmalar yapar. Erkeğin istediğini yapmakta, görmekte, sevmekte serbest olduğunu; kadının ise sırf kadın olması sebebiyle istediğini yapamadığını, istediğinde sokağa çıkamadığını belirterek kadının kendisini “iradesiz, arzusuz ve aciz bir esir” olarak gördüğüne değinmiştir (Rauf,1997:47).

Mesela Behic Bey, şimdi istediğini yapmakta, istediğini görmekte, istediğini sevmekte serbesttir; arzu ettiği zaman istediği yere gider, istediği adamlarla görüşür, istediği şeylerle meşgul olur. Bizim bu esir hayatımıza göre ne kadar imrenilecek bir hayat!... İşte, ben, ne istediğim vakit sokağa çıkabilirim... Ne de istediğim şeyi yapabilirim, ne istediğim yere gidebilirim... Çünkü kadını... Yani iradesiz, arzusuz, kudretsiz bir aciz, bir esir... (Rauf, 1997:47).

Yazarlar kadın tasvirleri de yapmışlardır. Örneğin, Ahmet Rasim’e göre kadın, evini temizlemeli, düzenli olmalı ve kocasının her türlü kahrını çekmelidir. Kadının tavırları ve konuşması da onun kadınlığını destekler (Rasim,2004:57).

Evin içi çok temiz ve düzenliydi. Bu durum, karşılayanın gerçekten “kadın” olduğunu belli ediyordu; tavırları ve konuşması da bunu kanıtlıyordu (Rasim, 2004:57).

Mizancı Murat ise bu görüşü sorgular. Yazar, kadının görevinin kocasını hoşnut etmek, ihtiyaçlarını gidermek ve eksikliklerini tamamlamaksa kadını herhangi bir ev eşyasından ayıran şeyin ne olduğunu sorar. Eğer kadına biçilen görev buysa,

kadının topluma yarar sağlayamayacağını ve tahsilinin de işe yaramayacağını belirtmektedir (Murat, 2010:112).

Bir kadının marifetleri yalnız kocasının zevklerini hoşnut etmekse, “kadın” demek erkeklerin gerekli ihtiyaçlarını giderecek, eksikliğini tamamlayacak “ev eşyası” demek değil mi? (Murat, 2010:112).

Mizancı Murat sorgulamayı seçerken, Mehmet Rauf bir adım daha atarak kadını kapalı alanlardan uzaklaştırmaya çalışır. Yazarın tespitleri çözüm odaklıdır. O, bir kadının kocasının sosyal hayatına katılabilmesi ve hayatına eşlik edebilmesi gerektiğini savunur. Kadınları örtülü bulundurmamak, onları hayattan dışlamak demek değildir. Ayrıca devletin kadınların ahlakını korumak için kılık kıyafetlerine karşı da düzenlemeye gitmesini de eleştiren yazar (Rauf,1997:32), kılık kıyafet düzenlemeleri altında anılan çarşaf konusunu adi bir oyuncak olarak görür (Rauf,1997:36).

Kadınların örtülü olması gerekse örtünsünler. Onları örtülü bulundurmamak hayatımızdan çıkarmak demek midir? Bugün bir kadının kocasıyla sokağa çıkması halen ayıp görünüyor, hatta gezinti yerlerinde beraber oturmalarına polis engel oluyor. Sorun bu kadar önemliyken bu hanımların bahsettikleri çarşaf oyunları adi bir oyuncaktan ibaret kalır. Bence bizde bugün kadın meselesi yalnızca bundan ibarettir (Rauf, 1997:36).

Görüldüğü gibi bu dönemde kadınları konu alan yazarlar, kadının toplumsal yerini sorgulamaktan ve eleştirmekten öteye yol alamamışlardır ve konuya genellikle duygusal yaklaşmışlardır. Ancak kadınlarla olan ilişkilerde bu duygusal tavır, geleneksel tavırlarının zayıflamasının ilk ürünlerinden biri olmuştur. Modernleşme taraflarının kadınlara karşı olan tutumlarında başlayan değişim, bir düşünce kalıbı olan modernleşmenin evrensellik gereğidir (Mardin, 1995:69-72).

Tanzimat ve özellikle sonrasında kadınlar, toplumdaki statüleri, aile içindeki yerleri ve giyim kuşamlarıyla toplumda neredeyse değişimin ölçüsü, göstergesi ve simgesi olmuşlardır. Osmanlı’da kadın meselesi, Tanzimat’tan beri “modernleşmeci” bir zihniyetle ele alınmaya çalışılmış ve kadın, toplumun geri kalmışlığında bir odak

noktası olarak görülüp ilerleme için çözülmesi gereken bir konu olarak gündeme gelmiştir (Karataş, 2009:1657).

2. Evlilik ve Boşanma

Ergenlik dönemlerine kadar eğitim alan, erkeklerle aynı ortamı paylaşabilen kız çocukları, ergenlikle beraber evlilik için hazırlanmaya başlamaktadır. Osmanlı toplumunda evlilik ve buna bağlı olarak aile pek çok açıdan incelenmesi gereken önemli bir kurumdur.

Geleneksel Osmanlı toplum yapısı içinde evlilik, genellikle ebeveynler ve akrabalar tarafından düzenlenmiş, kadınlar eşlerini seçme hakkına sahip olmamışlardır (Kırkpınar, ?:81).

Romanlarda yazarlar, özellikle görücü usulü evliliklere eleştirilerini yoğunlaştırırlar. Onlara göre bu konuda Osmanlı toplumunun geleneksel yapısı ve zihniyeti değişime uğramalıdır. Yazarlar ilerlemeyi, kadını toplumsal hayata sokmakta görür ve onları modern toplumun bireyi haline getirmeye çalışırlar.

Şemsettin Sami, Taaşuk-i Talat ile Fitnat'ta kadın ve erkeklerin birbirlerini görmeden evlendirmelerine karşı çıkmış, kadınlarla erkeklerin kararlarına saygı duyulmasının gereği üzerinde durmuştur (Sami, 2011:28).

Benim beğendiğimi, senin beğendiğini oğlum beğenir mi bakalım? Hep alem nasıl yaparsa biz de öyle yapalım diyorsun. Lakin görmez misin ki halkın çoğu bugün evlenir, yarın kocası karısını yahut karısı kocasını bırakır. Bin türlü rezalet olur. Olacak a, görmedik bilmedik bir kız alırlar, hiç sormaksızın bir kocaya verirler. Acaba çocuk o kızla imtizaç edecek mi?

(uyum sağlayacak mı?) Beğenecek mi? Sevecek mi? Kız da onu isteyecek mi? Babası, anası buralarını hiç düşünmüyorlar (Sami, 2011:28).

Romanda görücü usulünün, kadının kör, yaşlı ya da sağır olması gibi olumsuz özelliklerinin evliliğe engel olduğu, erkeklerin olumsuz özelliklerinin ise engel teşkil etmediği görülür (Sami, 2011:37).

Aynı romanda dadı kalfa karakteri gelenekçi yaklaşımını sürdürerek, evliliğin düzeni nasılsa o şekilde yapılması taraftarıdır. Aşk evliliği yapan anne ise bu geleneğe karşı çıkar. Kadınları biçare gören yazar, kadınların insan yerine konmadığını, babalarının istediği adamlarla evlendirildiklerini ve “hediye” gibi kocalarına verildiklerini anlatır. Ancak aileler, kızlarının evlendikleri adamla geçinip geçinemeyeceklerini düşünmemektedir (Sami, 2011:37).

Ah biçare biz karılar! Bizi hiç insan sırasına koymazlar! Babalarımız, istedikleri adamlara bizi hediye verircesine verirler. O adamın tabiatını bize sormazlar. Biz o adamlar ile geçinecek miyiz? Orasını hiç düşünmezler (Sami, 2011:37).

Bu dönem evliliklerinde nikahı kıyacak imamın karşısına bile gelinle damadın vekalet verdikleri kimseler çıkmakta ve tören bu şekilde yapılmaktadır. Yani nikah sırasında bile eşler birbirlerini göremezler (Mithat, 2005:89). Eşler birbirleriyle ancak nikahtan sonra karşılaşmaktadır (Adıvar, ?:14).

Meşakk-ı Hayat’da görücü usulü yüzünden kadın, kocasına ısınmaz, onu tanıması zor ve kocasının üzerinde kusur bulması kolaydır. Kocasının çirkinliğinden yakınan kadının kocasına olan sevgisizliği ve ondan ayrılmak istemesini konu alan Ahmet Rasim, hikayenin merkezine kadını oturtur ve onun iç dünyasını keşfetmeye çalışır (Rasim,2004:35).

Halide Edip de Raik’in Annesi romanında fikren ve kalben uyuşmayan iki kişinin evlenmesinin kötülüklerini vurgular (Adıvar, 1967: 38).

Genç Kız Kalbi'nde, görücü usulü geleneği eleştirilirken bunun bir maskaralık olduğu savunulur (Rauf, 1997:9-10). Özenli bir terbiye ve eğitimle büyüyen kızlar, evliliklerini görücü usulü ile yani başkalarının fikir ve değerleri doğrultusunda gerçekleştirirler. Evlilikte sorgulanan şey mevki, zenginlik ve namustur. Ahlak ve tavırlar, eğilimler ve fikirler toplumca o kadar değersizdir ki konuşmaya bile gerek görülmez. Evlilikten beş on gün sonra ise ilişkide çatlaklar meydana gelir, çünkü eşler arasında, fikir uyuşmazlıkları baş gösterir. Böylelikle yazara göre ailelerin yüzde doksan dokuzu geçimsizlikle karşı karşıya kalır ve buna neden olarak “kader”i gösterirler. Halbuki kader yazara göre “insanların kendi kötülüklerine, kendilerinin verdiği bir isim”dir (Rauf, 1997:20-21). Mehmet Rauf sevmenin sadece erkek ve kadının görüşmeleri, sohbetleri ve birbirlerini etraflıca incelemeleri ile mümkün olacağı görüşündedir (Rauf, 1997:9-10).

Benzer olarak Vecihi de Mehcure romanında görücü usulü evlilikten bahsetmiş ve birbirini tanımayan iki kişinin hayatını, günlerini birleştirmenin zor bir mesele olduğunu belirtmiştir. Yazar, özellikle kadının bir anda ömrünü, geleceğini, gönlünü, arzusunu tamamen bir erkeğe teslim edeceğini, bu sebeple evliliğin “tesadüfe” bırakılmaması gerektiğini düşünür (Vecihi, 2003:9).

Birbirlerini tanımadan yapılan evliliklerin olumsuz sonuçları Mai ve Siyah'ta görülmektedir. Romanın başkahramanı Ahmet Cemil Efendi'nin kız kardeşi İkbâl'in matbaa sahibinin oğluya birbirlerini tanımadan ve görmeden evlenmeleri sonucu çiftin “fikren olduğu kadar ahlaken” de anlaşamamaları İkbâl'in ölümüyle sonuçlanır. Bu duruma sebep olan Ahmet Cemil ise bu olayla yıkılır (Uşaklıgil, 1971:184-216).

Osmanlı toplumunda evliliğin asıl önemi, bir aileye sahip olmaktır. Romanlarda aileye özel önem verildiği ve ailenin kutsal sayıldığı görülmektedir. Örneğin Vecihi'nin Mehcure romanının kahramanı Akif Bey'in en kıymet verdiği şey, “ahlaken ve hissi” olarak kendisine tamamen uygun olan karısıdır. Bu sayede o, “evliliğin akıllı kişilerce takdir edilmiş olan güzelliklerinden” faydalanmıştır (Vecihi, 2003:5).

Gözünde en kıymet verdiği şey, ahlaken ve hissi olarak kendisine tamamen uygun olan karısıydı. Bu sayede evliliğin akıllı kişilerce takdir edilmiş olan güzelliklerinden faydalanmıştı (Vecihi, 2003:5).

Vecihi, en önemli “nimeti” hayat olarak görürken, hayatın “en şerefli yadigarını” ise evlat olarak tanımlar. Evlat, herkesin ölümünden sonra anılmasını sağlayacak eseridir (Vecihi, 2003:7).

Osmanlı toplum yapısında etkin olan İslam düşüncesinde aile, toplumsal düzenin bozulmamasının ve yozlaşmamasının temel araçlarından biri olarak görülür. Düzenin devamı cinsiyete dayalı hiyerarşik iş bölümünün tamamlandığı biçimiyle devamı demektir (Berktay, 2007:57). Cinsiyete dayalı iş bölümünde ise erkekler üretim işlevini bütünüyle üstlenirken, kadınlar üreme işlevini sürdürmüşlerdir (Kırkpınar, ?:82).

Ahmet Rasim ise Leyal-i İztırab adlı eserinde “ailenin geleceği” düşüncesinin uygar toplumların bir ürünü olduğuna işaret eder (Rasim, 2004:32).

Romanlarda konu edilen aileler, genellikle geniş aile biçiminde tasvir edilmiştir. Farklı olarak Eylül romanında geniş aileden çekirdek aileye geçişin izleri görülür. Suat ve Süreyya birlikte yaşadıkları ailelerini bırakıp, yeni bir eve taşınırlar. Mehmet Rauf çekirdek ailede ev hanımlığının tek bir kadına ait olmasının ise bir “cinnete” neden olabileceğini söylerken, doktorlara da yeni bir hastalık çıkabileceğini vurgulamaktadır (Rauf, 2005:62).

Mehmet Rauf bu saptamasıyla modern ailenin geleceğini görmüştür. Ailede görülmeye başlayan bu değişim, ekonomik birlikteliğin de parçalanmaya başladığını gösterir. Geleneksel toplumdan modern topluma geçişin göstergelerinden biri olan çekirdek ailenin bireyleşmesi ve devamında izolasyonu, sosyal güvenlik kurumlarının gelişimine yol açmıştır. Bunun nedeni ailenin ekonomik birlikteliğinin parçalanmalarını askeri düzeyde tutulma çabasıdır (Sevil,1999:45-46)

Romanlarda evlilikler sınıf atlamanın da kolay bir yolu olarak görülür. Mehmet Celal'in romanında zengin erkek, fakir kızla evlenirken, fakir aile kendisini bir düşte hisseder (Celal, 2005:81). Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında yine bir sınıf atlama durumu gözümüze çarpar. Bir köle kızın, iyi eğitim ve ahlakla eğitilip Rakım Efendi'yle evlenebilmesi bu durumun önemli bir örneğidir.

Evlilikle sınıf atlama olayı erkekler için de geçerlidir. Örneğin Uşaklıgil'in Ferdi ve Şurakası adlı romanında gazete çalışanı İsmail Tayfur, gazetenin sahibi Ferdi Bey'in kızıyla evlenir ve işyerinin ortağı olur. Aynı şekilde Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil'in kız kardeşi patronuyla evlenir ve İsmail Tayfur işyerinde önemli bir paya sahip olur. Mürebbiye adlı romanda, Sadri'nin evlenmeden önceki hayatı sefalet içinde geçmiştir. Dehri Bey'e damat gelen "Sadri Efendi", bu eve girişiyse "Sadri Bey" olur (Gürpınar, 1997:53).

Samipaşazade Sezai'nin Sergüzeşt romanında ise durum diğerlerinden farklıdır. Bu romanda üzerinde durulan konu zengin ile fakir arasındaki uçurumdur ve fakir hep hor görülür. Dilber'in hanımlarına duyduğu ya da duymak zorunda kaldığı saygı ve Dilber ile Cevat Bey'in evliliğinin gerçekleşmemesi bu uçurumdan kaynaklanır (Sezai, 2006:22-123;79).

Sınıf atlama olayı gerçekleşse bile evliliklerin mutsuz sonuçlarına özellikle kadınlar katlanmak durumunda kalırlar. Çünkü boşanma toplumca hoş karşılanmaz ve dul kadınlar üzerinde büyük bir toplumsal baskı vardır.

Bu baskı ve baskının aşılması daha doğrusu geleneksel toplum bilincinden çıkıp modern topluma geçişin çizgisi Muhadarat romanında açıkça görülür. Romanda ana karakter olan Fazıla olanca sevgisini kocasına verir ve mutlu olacaksa da üzülecekse de hep kocası yüzünden olacağını kabullenir (Aliye, 2005:173). Fazıla, sevmediği, mutlu olmadığı ve ahlaksız davranışlarını tasvip etmediği kocasından toplum baskısı nedeniyle boşanmak istemez. O, herkes içinde dul olarak damgalanmaktan ve bunun için insanlara laf anlatmaktan sevmediği bir koca ile oturmayı göze almaktadır (Aliye, 2005:204). Fatma Aliye burada geleneksel

değerlerin ön plana çıkarıldığı Osmanlı toplumunda ki kadını ele alır. Ancak yazar, romanın ilerleyen bölümünde bu yargıları yıkar. Fazıla intiharın eşiğindeyken dini kudretiyle intihar etmekten vazgeçer ve evden kaçarak izini kaybettirir. Fatma Aliye takındığı ilerlemeci tavrıyla kadını kocasına yenik düşürmez. Fazıla bir süre sonra hizmetçi olarak bir eve gider. Erkeğe ihtiyaç duymadan çalışmaya başlayan kadın kahraman romanın sonunda, sadece aşık olduğu için bir evlilik yapar. Roman tam anlamıyla geleneksel düşünceden modern düşünceye geçişi simgelemektedir. Eve kapatılan ve kocasına muhtaç kadın, iş hayatına girmiş, kendi ayakları üzerinde durmuş ve özgürleştirilmiştir.

Fatma Aliye ve onun gibi dönem aydınları, kadının toplum içindeki durumuna dair öne sürdükleri fikirlerde toplumsal ilerleme ve medeniyet (terakki ve temeddün) gibi kavramları sık sık kullanmışlar, diğer taraftan da, kadının özgürleşmesi meselesinin dini ve geleneksel normlara ters düşmediğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Çünkü Tanzimat aydınları arasındaki yaygın kanaate göre modernleşmek adına din ve gelenekler feda edilmemeli, ancak bir yandan da batı medeniyetinin ulaştığı seviyeye sırt çevrilmemelidir (Avcı, 2011:13).

Bu örneğin tersine Ahmet Rasim, geleneksel toplum düşüncesinden çıkamamıştır. O, kocasından kaçan bir kadının kurtuluşunu, başka bir erkekte bulmaktadır. Kahramanını çalıştırmayan Ahmet Rasim'in romanında (Rasim,2004:43) kadın bir erkeğe “varıncaya” kadar kapı kapı sürünmek zorunda kalmıştır (Rasim,2004:56). Romanda kocasından ayrılan kadın, iki seçenek arasında bırakılır: ya başka bir erkekle evlenecek ya da kocasıyla barışacaktır (Rasim,2004:58). Ayrıca Ahmet Rasim toplumda yaşanan kadına dair sorunlarına da değinir. Kadınlar kocalarından dayak yerken ya da onların sarhoşluklarıyla ilgilenirken bile kocalarını iyisiyle kötüsüyle kabullenirler (Rasim,2004:51).

“Öyle ama kızım, kadınların da sonuna kadar tahammül etmesi gerekir. Ben pederinin nice dayaklarını yedim. Malımı mülkümü sattı, yedi; ben yine sabrettim; fakat bir zaman geldi ki benim kadınlığımı anlayarak utandı. Ondan sonra rahat ettim. Eğer dünyada rahat, oturduğumuz yerde ayağımıza

gelmiş olaydı, sabrın da rahatın da değeri kalmazdı. Kocanın güzeli, çirkinini olmaz. Sen hanım ol da, onu sarhoşluktan vazgeçir” (Rasim, 2004:51).

Toplumda “koca ne yaparsa yapsın, kadın kocasına sahip çıkmalı” görüşü dikkat çeker (Rasim,2004:51). Oysa Ahmet Rasim, kadının ya da erkeğin dayak yemesinin hoş bir durum olmadığını düşünür (Rasim,2004:53). Yazar, erkeğin kadına maddi ya da manevi şiddet göstermesini, erkeklerin katı ve sert bir eğitimle yetiştirilmelerine bağlar (Rasim,2004:64).

XIX. Yüzyıl Osmanlı toplumunda kadın olmak toplumsal bir baskıya neden olur. Örneğin Genç Kız Kalbi romanının Sermed karakteri, kadın olmayı kadınlar arasında çirkin olmaya benzetir ve kendisinin kadın olmasa mutlu olacağına inanır. Çünkü kadınların “yazgılarına boyun eğişleri ve terk edilme korkuları” ona acı verir (Rauf, 2005:53).

Mutsuz evliliklerde bir taraf olan kadınların katlanmaları gereken ve baskıya sebep olan en önemli husus dul kalma korkusudur. Çünkü toplum dul kadına iyi bir gözle bakmaz. Dul kadın, hareketlerine ve yaşamına dikkat etmek, daha sınırlı yaşamak zorundadır.

Cemil Süreyya, Siyah Gözler adlı romanında otuzunu geçkin dul bir kadınla, henüz yirmi iki yaşında genç bir delikanlının aşkını ve bu aşkın kadını baskı altında bırakmasını konu alır (Süreyya, 2006:21). Görüşmelerinin, (hem dul hem de erkeğin kendisinden yaşça küçük oluşunun) kendisine bir leke getireceğinden korkan kadın, yine toplumsal baskı altında aşk ve ahlak arasında bocalama yaşar (Süreyya, 2006:74). Dulluğun ve kendisinden yaşça küçük bir erkekle evliliğin psikolojik etkilerinin incelendiği roman, kadının delirip aşığını öldürmesiyle son bulur.

Ahmet Rasim de toplumun dul kadına bakışını inceler. En küçük kabahatler bu kadınlardan bilinmekte ve dul kadınlar erkekleri baştan çıkarıcı olarak düşünülmektedir (Rasim,2004:71-72).

Bohçası koltuğunda sokaklarda başıboş gezinmek; göz aşınası olduğu, yarenlik ettiği kadınların yanına sığınmak; erkeklerinden dokundurmalı davranışlar görmek, karılarından iftiralara uğramak; git gide bir takım uğursuz düşünceleri benimsemek; sürekli olarak aşağılanmaların, alayların konusu olmak, sürükleyip götürdüğü hayatın dayanılmaz güçlüklerine eklenen felaketlerdendi (...) (Rasim, 2004:71-72).

Ayrıca dul kadınlar cariye olarak bile ucuza satılmakta ve on sekiz yaşını geçtikten sonra odalık olarak alınmamaktadırlar (Aliye, 2005:316).

Aydınların evlilik, boşanma ve dolayısıyla kadın konusunda, eski ve yeni değerler arasında bocalamaları ve ortak payda da buluşamamaları, modern insan ve modern kurum arama çabalarının bir sonucudur. Eski-yeni kültür ve yapıların çatışmadan ve hatta karşılıklı uyum göstererek var olma kapasiteleri toplumsal değişimde sık görülen bir olgudur, eski yeniyile zorunlu olarak yer değiştirmez (Köker,1995:56). Modernleşme sürecinde eski-yeni değerler, çatışmalarıyla, çelişkileriyle ve yarattığı alternatifleriyle süreç içinde anlamını bulur. Bu dönem romanları, geleneksel toplum özelliklerinden ve ataerkil düşünceden sıyrılamamakla birlikte ilerlemeci görüş, öneri ve eskiye yaptıkları eleştirileriyle değerlidir.

3. Namus ve Yasak Aşk

Boşanmanın toplumsal baskıya yol açması ve birbirlerini yeterince tanımayan eşler arasında ortaya çıkan problemler, evliliklerde yasak aşkları gündeme getirir. Yasak aşklar ve bu aşklar üzerinden yapılan “namus” tartışmaları romanlarda sık karşılaşılan bir durum olmuştur.

Namus konusu romanlarda iki yönüyle ele alınır. Bunlardan ilki toplumun ahlaki yapısında görülen değişimin yansıtılması, ikincisi ise kadınların ve erkeklerin

iç dünyalarını aktararak psikolojik incelemelerde bulunmak istemeleridir. Romanlarda yasak aşk yaşayan kahramanlar ilahi adaletin pençesinden kurtulamazlar. Genellikle intihar, ölüm, sefalet veya toplumdan dışlanma; yasak aşkların bedeli olmuştur. Yasak aşk ve namus birbirleriyle sıkı sıkıya ilişkilendirilmiştir. Çünkü toplumda namus “kadın”dır ve kadının hayatında da en önemli değer “namus”tur. Namuslu bir kadının hayattaki en önemli görevi serbestliğinin sınırlarını çizmesi ve ona göre davranmasıdır (Süreyya, 2006:45).

(...) Mektubu bir yana attı ve birden, o zamana kadar hissedilmiş bir sinir isyanıyla yerinden fırlayarak: “Lakin ben ne yapıyorum?” dedi, “Bir kadın için bu kadarı bile bir namussuzluk..” (...) Ve namuslu bir kadın için böyle davranmak, hayatında en önemli bir görevdi (...) (Süreyya,2006:45).

Roman yazarlarının namus düşüncesini yasak aşk konusu ile sorgulamaları aslında toplumun içinde bulunduğu ahlaki ve kültürel bunalıma ışık tutar. Toplumun en önemli değeri olan “namus” düşüncesinin yarattığı toplum baskısı ve özgürce yaşamak istedikleri “aşk” arasında kalan insanlar keşmekeşe sürüklenir. Bu keşmekeşi okuyucuya en detaylı sunan ve aynı zamanda ilk psikolojik roman olan Eylül’dür. Mehmet Rauf, romanında pek çok yazar gibi yasak bir aşkı konu alır. Ancak bu romanı özel kılan kişilerin psikolojik durumlarına yer vermiş ve sorgulamalara gitmiş olmasıdır.

Bu roman toplumun ön yargılarını ve kişilerin içlerine düştüğü bunalımı okuyucuya aktarır. Kadınların namussuzluğundan yakınan Necip için aşık olmadan önce kadın kelimesi “saçma, hain ve kuş beyinli” anlamına gelirken, kadınlık demek ona göre “aldatabilmektir”. Oysa Necip, kendi namusunu sorgulamaz ve toplumdaki ahlaki bozulmadan yakınır (Rauf, 2005:110). Yaşadığı çarpık ilişkilerde namussuz olan tarafı kadın olarak yorumlayan roman kahramanı Necip, yakın bir aile dostu olan Süreyya’nın eşi olan Suat’a aşık olunca düşünceleri değişir (Rauf, 2005:183). Suat’ın namusuna düşkünlüğü romanda sıklıkla dile getirilirken Necip yoğun hisleriyle, Suat’ı “aşk, merhamet, teşekkür, sevgi, şiir, saygı, korku, pişmanlık ve haysiyet” gibi birçok duyguyla tanımlar. Ancak bu tanımlamanın en sonda geleni namus olur. Ana babasından, büyüklerinden duyduğu, kitaplarda okuduğu, bütün

insan kanunlarının temeli ve amacı olan namus en sonra gelir ve o, namusu “herkesin söylediği fakat kimsenin rast gelmediği bir tür kuş” olarak tanımlanır. (Rauf, 2005:222).

Burada dikkat çeken nokta aşk ve toplumsal baskı arasında bocalayan Necip’in, namuslu bir kadına aşık olması ve aşkına kavuşamamasıdır. Bu durum onu “namus” kavramını sorgulamaya iter, ancak bir çıkar yol bulamaz.

Evet namus, ana babasından, büyüklerinden duyduğu, kitaplarında okuduğu namus, bütün insan kanunlarının esası ve amacı olarak tanıtılmış olan namus en sonra gelebiliyor, “namus... Herkesin söylediği fakat kimsenin rast gelmediği bir tür kuş olmalı!...” diye omuz silkiyordu (Rauf, 2005:222).

Bu bocalama Suat’ta da görülür ve romanın sonunda bu yasak aşkın namusuna ve eşine zarar getireceğinden korkan Suat, evde çıkan yangında kalır ve Necip’te onunla birlikte yanarak ölür (Rauf, 2005:311-312).

Güzide Sabri’nin Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi adlı romanında yine yasak bir aşk konu edilir. Romanın Fikret kahramanı evli ve iki çocuk babası olan doktoruna aşık olur ve bunun üzerine aşkından vazgeçerek, üç insanın (doktorun karısının ve iki çocuğunun) hayatını kendi mutluluğuna feda etmez (Aygün, 2010:28). Güzide Sabri’nin romanında kadın kahraman başka birine aşık olarak evlilik hakkını ihlal eder (Aygün, 2010:162). Yasak aşkın sonunda Fikret yaşadıklarının ve toplum baskısının ağırlığını taşıyamayarak ağır bir hastalığa yakalanır ve ölür (Aygün, 2010:186).

Aşk-ı Memnu romanı da yasak aşk üzerinde durur. Zenginliği için Adnan Bey’le evlenen Bihter, evliliğinden bir süre sonra mücevherlerden, yalıdan, paradan çok “sevmek” istediğini fark eder. Onun için artık bütün mutluluk “sevmek”tir (Uşaklıgil, 2006:211). Bihter sevgiyi, aşkı, gençliği Behlül’de bulurken yasak bir aşkın kapısı aralar. Bu aşk ortaya çıktığında ise Bihter, bu utançla yaşayamayacağını anlayarak intihar eder (Uşaklıgil, 2006:507-511).

O zaman Bihter için Firdevs Hanım'ın hayatı başlayacaktı. Etraftan kendisine gülümseyerek bakmak için salahiyet (yetki) bulan gözler açılacak, yalının şehnişinine mektuplar atılacak ve... bütün vücudundan buzlar akıtan bir raşe (ürperme) ile titriyordu (Uşaklıgil, 2006:506).

Hüseyin Rahmi Gürpınar ise Nimetşinas adlı romanında, toplumun alt kesiminde yer alan bir hizmetçinin hayatını konu eder. Bu roman, fakir hizmetçi kızların evin erkekleri tarafından göz hapsine alındığını veya tacize uğradıklarını da gösterir. Bu fakir ama namuslu kadınlar, korumadan yoksun veya aciz olup, seslerini çıkaramamakta ancak güçlü durarak namuslarını korumayı başarabilmektedirler. Romanda evin hanımı, kocasının aşkına yenilerek, cariyeyi üstüne kocasıyla nikahlamak ister, ancak namusuna sıkı sıkıya bağlı cariyeye bu duruma şiddetle karşı çıkar (Gürpınar, 1965:160).

Nabızade Nazım da Zehra romanında evin efendisinin cariyeye aşık olmasını işler. Ancak burada durum farklılaşır, çünkü cariyede efendiye aşık olmuştur (Nazım, 2007:50). Okumuş zengin bir tüccarın kızı olan Zehra'nın bu aşkı öğrenmesiyle hayatı değişir. Kıskançlık, nefret ve intikam heveslerine kapılarak çeşitli entrikalar yaratır. Bu entrikalardan biri de Zehra'nın Ürani adında “düşkün” bir kadını kocasına musallat ederek, cariyesinden intikam almaktır. Zehra amacına ulaşır, ancak bu amaç onu daha çok mutsuz eder. Çünkü bu kez kocası Ürani'ye aşık olmuştur. Romanın sonunda cariyeye intihar eder, kocası Ürani'nin kendisini aldatmasını hazmedemez ve onu öldürür. Zehra ise vicdan azabı ile hastalığa tutulur ve kocası da (Suphi) Trablusgarp'a sürülür (Nazım, 2007:156).

Bu yazarlardan farklı olarak Vecihi Mehcure romanında erkeklerin namusunu konu alır. Vecihi'nin kahramanlarından Mükerrerrem namuslu değildir ve sadakatsiz bir adamdır. Mükerrerrem, karısı Mehcure'yi aldatarak başka bir kadına aşık olur. Mükerrerrem, karısının ölüm döşeğinde olmasını fırsat bilir ve türlü numaralarla onu hastaneye yatırır. Böylelikle karısının haberi olmadan Rana ile evlenir (Vecihi, 2003:137). Karısının ölümünden ders çıkaramayan Mükerrerrem, Rana ile anlayamayan oğlu Hikmet'i de evden atmıştır (Vecihi, 2003:137).

Romanda, Mükerrerem'in karısı ölüm döşeğindeyken onun başka bir kadınla evlenmesi, toplumsal bir baskıya yol açmaz. Ancak Mükerrerem, başına gelen felaketlerle hatasını anlar ve intihar eder (Vecihi, 2003: 153).

Vecihi, romanında toplumun ahlaki çözülmesine de değinmiştir. Romanda, parası olan erkeklerin evlerine farklı kadınlar getirmelerine mahalleli göz yumarken (Vecihi, 2003:211), kadınların evlerinden sokağa çıkmaları ya da mahallelerinde yabancı bir erkek görmeleri mahalleliyi rahatsız etmektedir (Vecihi, 2003:206-207).

Erkeğin, toplumsal-ailesel düzeni korumakla görevlendirilmesi ve ahlak bekçiliğinin namus/şeref kodlarıyla pekiştirilmesiyle birlikte kadın, erkek için bir tehdit ve tehlike olarak görülür. Modernleşmenin taşıyıcıları olan yazarlar, konu "namus" olunca geleneksel ataerkil düşüncelerden sıyrılamamış, romanlarının sonunda kadın kahramanlarını öldürmüşlerdir. Üstelik bu ölümü kadın kahramanların kendisi seçmiştir. Bunun nedeni ümmet ve aile arasındaki dengelerin, kadının kendisine biçilen rolü ve yerini bilmesi, buna uygun davranması gerektiğinde yatar (Berktaş, 2007:58-59).

Romanlar eski değerlerin sorgulanması, eleştirilmesi üzerine kurulup, ilerici fikirleri gündeme getirse de, modernleşme savunucuları olan Osmanlı aydınları muhafazakarlıklarını da bir kenara bırakmamışlardır (Avcı, 2011:11).

Görülüyor ki hızlı ve derin toplumsal dönüşüm ve alt üst oluş dönemlerinde, erkeklerin yaşadıkları korku duyguları ve tehdit algılaması karşısında "günah keçisi" olarak kadını kullanmışlar ve kaygılarını ona yönelterek boşaltmaya çalışmışlardır. XIX. yüzyıl döneminde hızlı değişmeden kaynaklı olarak insanlar tereddüt etmektedir ve tüm ilerici düşüncelere rağmen kadın yine hedeftedir (Berktaş, 2007:276).

Toplumun kadını abluka altına almasının en önemli nedeni, İslami olarak kadının noksan sayılmasıdır. Böylece ailenin reisi olan erkek, kadın üzerinde dinsel

bir hak sağlamaktadır. Kur-an'da ki erkeğin bir derece üstünlüğü, gerçek yaşamda ona bir derece fazla üstünlük ve hak kazandırmaktadır. Kadının namusu da dini de erkekten sorulur. Fatmagül Berktaş, Osmanlı geleneksel toplumunu da içine alan İslami değerlerden yola çıkarak çok eşliliği ve toplumun buna tepkisizliğini tahlil eder. Berktaş, İslamiyet'in "Allah'a ortak koşma" ve topluluk dayanışmasını yıkma tehlikesine yol açabilecek olan tek kadına duyulacak aşkı önlemek istediğini belirtir. Bunun için İslamiyet, erkeğin ilgisini dört kadına bölüştürmektedir. Kur'an "bir kalpte iki aşka yer olmaz" derken bu ilkeyi somutlaştırmıştır (Berktaş, 2007:56-57). Böylelikle erkeğin evlilik dışı birliktelikleri toplumdan dışlanmalarına yol açmazken, kadının başka erkeğe duyduğu duygusal his bile ölümüne neden olur.

Osmanlı seçkinleri arasında, modernleşme hareketinin ilk zamanlarından beri kadınların özgürlüğe kavuşmalarını konu alan yayınlar görülmektedir (Mardin, 1995:31). Bu yayınlar arasında önemli bir yere sahip olan romanlar, kadını çok yönlü işlemişler, sorunlarına çözüm önerileri getirmeye çalışmışlardır. Ancak kadın, İslami kurallardan ve değerlerden uzak tutulmamış, aksine bu değerlerle birlikte anılmıştır.

Yasemin Avcı bunun nedenini "bir tür savunma ya da yanlış iddialara cevap verme telaşı" olarak yorumlar. Avcı, Avrupalıların, Osmanlı toplumunda görülen çok kadınla evlilik, tesettür, mesturiyet (saklanma) ve cariyeliği İslam dininin kadınlara değer vermeyişinin bir ispatı gibi algılamalarından dolayı Tanzimat yazarlarının İslamiyet'e yönelen tenkitleri çürütmeye çalıştıklarını belirtir. Aynı zamanda yazarların modernleşme çabası içinde, kadına sağlanacak hakların aslında İslamiyet'in kaynağında da olduğunu ispatlamaya çalıştıklarını vurgular (Avcı, 2011:12-13).

III. BATILILAŞMA KANALLARI

XIX. yüzyıl Osmanlı Devletli sınırları içersinde yapılan yenilikler, toplumu kökünden değiştirmiştir. Bu değişikliklerin ilk adımı elbette hukuk alanında gerçekleştirilmiş, pek çok alanda yapılan reformlar hukuksal temellere oturtulmuştur. Tanzimat fermanı, ifade ettiği kavram ve kurallarla, modern devlet kurumlarının temellerini atmış, hukuk devletine giden kapıyı açmıştır (Eyyüpoğlu, 2002:209).

Tanzimat öncesi Osmanlı hukuk sisteminde şeriat mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri gibi mahkemeler zaten bulunmaktadır. Tanzimat'la birlikte özellikle Fransız yasaları çevrilerek yasama alanında Batılı hukuksal normlar uygulanmaya başlamıştır. Hukuksal alandaki batılılaşma çabaları yasaların çevrilmesiyle kalmamış, 1840'da Batılı normlara uygun ticari mahkemeler kurulmuştur. 1850'de Ticaret Kanunu, 1858'de Ceza Kanunu, 1861'de yine Ticaret Kanunu, 1864'te Deniz Ticaret Kanunu, 1868'de Ticaret Mahkemeleri Usulü, 1880-81'de Usul Kanunları büyük ölçüde Fransız yasaları ve 1868-1876 yılları arasında 16 kitaptan oluşan ve temelde şeri hukuk normlarına dayandırılan Mecelle hazırlanmıştır (Aktaş, 2006: 317-318).

1876-1878 yılları arasında ve 1908'de yürürlüğe sokulan Kanuni Esasi, temel bir kanuna göre hükümetin yönetilmesini öngörmüştür. Meşrutiyet'in ilanının ilk günlerinde sansür kaldırılmış, gösteri ve yürüyüşler tamamen serbest bırakılmıştır. Sultan'ın yetkileri sınırlandırılmış, parlamentonun yetkileri artırılmıştır. Nazırları, Padişahın değil, Sadrazamın seçmesine karar verilmiştir. Parlamento üyelerinin kanun önerme hakları kesinleşmiştir. Parlamentoyu toplantıya çağırma hakkı Padişah'tan alınmış ve dağıtma yetkisi iyice sınırlandırılmıştır. Yabancı devletlerle yapılan antlaşmaları, parlamentonun onaylaması koşulu konmuş ve Meclis-i Mebusan'ın hükümeti güvensizlik oyuyla düşürebilmesi kabul edilmiştir. Padişah'a olağanüstü durumlarda, özel düzenlemelerle ülkeyi yönetme imkanı veren madde de

kaldırılmış, toplantı ve dernek kurma özgürlükleri tanınmış bunların sonucunda siyasi partiler kurulmuştur (Eyyüpoğlu, 2002:213-214).

Bu dönemde Tanzimat insanı yüzyıllardır küçümsenerek bakılan Beyoğlu'na adım atar. Avrupa'ya özenen aydınların bulunduğu kitapçıları, Avrupa malumatı satan mağazalarıyla Beyoğlu, İstanbullu Türk'ün yaşamında Avrupa'ya açılan bir kapıdır. Kafeleri, restoranları, otelleri, apartmanları, tiyatroları, tüketim zevkleri ve sefahatiyle Beyoğlu Avrupa taşrası olmaktan çıkıp Osmanlılaşır (Ortaylı,2006:310).

Tanzimat dönemi romanlarında yazarların üzerinde durdukları konu alafrangalık ya da alafranga olarak tabir edilen batılılaşmış toplum ve insanın sınırlarını belirlemektir. Yazarlar öncelikle Batılılaşmayı yüzeysel olarak algılayan kesimin alafrangalaşmaktan ve alafrangalaşmış insandan ne anladıklarını sorgulamaya girişirler. Örneğin toplumun alafranga kesimince, alafrangalaşmak için evler tuğladan yapılmalı, hizmetçiler Rum ya da Ermeni olmalı, çocuklara Fransız mürebbiyeler tutulmalı, piyano dersleri aldırılmalıdır (Mithat,2004:7). Ayrıca alafranga olabilmek için Fransız modası takip edilmeli, yeni çıkan her şey alınmalı, üst başa dikkat edilmeli, kıyafetler Avrupa çizgileri taşınmalı (Mithat,2004:12), biri vefat ettiğinde yas tutmak için siyahlara bürünülmelidir (Mithat,2004:87).

Recaizade Mahmut Ekrem ise bu “icaplar”ı, “Beyoğlu'ndan adam aramak, Türkçe konuşurken araya Fransızca katmak, koltuğunun altında roman taşımak, israf ve eğlence için borç takmak, Türkçe'yi edebiyatsız kaba bir dil olarak kabul edip, bu dili bilmemekle övünmek” olarak sıralamaktadır (Ekrem, 2009:113).

Fatma Aliye, alafrangalaşmış kesimce Beyoğlu mağazalarına bakmak için sokağa çıkanların, ceplerinde para olduğu halde bir şey almadan evlerine geri dönmelerinin en ayıp karşılanan şeylerden biri olduğunu söyler (Aliye, 2005:132). Alafranga aileler genç kızlarına Fransızca ve piyano dersleri aldırırılar. Ahmet Mithat özellikle Fransızca üzerinde durur çünkü tam alafranga olabilmek için Fransızca bilmek şarttır. Hatta bu öyle kuvvetli bir ihtiyaçtır ki Jön Türk romanında Ceylan karakteri Türkçe okumaya başlamadan Fransızca okumaya başlamıştır (Mithat, ?:69).

Adivar, Raik'in Annesi adlı romanında, yüzeysel alafrangalaşan kadınların, kocalarını “bonjur” diye karşıladıklarını, Fransızca şaşırıldıklarını, Beyoğlu'nda Fransızca pazarlık ettiklerini, çocuğuna anneden önce mama dedirttiklerini belirtmektedir (Adivar, 1967:15). Ahmet Mithat bu kadınları, oya yapmayan, örgü örmesini bilmeyen, çamaşır, bulaşık yıkamayan ve ev işlerinden anlamayan kadınlar olarak tasvir etmiştir (Mithat,2004:12).

Bu yüzeysel şekilde alafrangalaşmış insanlar edebiyat alanında da oldukça başarısızdır. Bu kesim, Divan şiirlerini okuyamadıkları için, Avrupalıların “Türklerden şair çıkmaz” lafını onaylarlar⁵⁸ (Ekrem, 2009:52). Araba Sevdası romanında Bihruz Bey'in divan şiirini okuyamadığını, hatta kelimelerini bile anlayamadığını görürüz (Ekrem,2009:50).

Hüseyin Rahmi Gürpınar'da aynı konuya parmak basar. Mürebbiye romanında, Amca Bey, konuşmasına Fransızca sözcükler ekler ancak doru dürüst bir cümle kuramaz ve kendini rezil eder. Aynı şekilde Sadri ve Şemsi Bey'ler de Amca Bey'le birlikte Fransızca tercüme yapmaya çalışırlar ancak beceremezler. Bu tipler Fransızca bilgileriyle övünür ancak ne Türkçeyi ne de Fransızca'yı doğru düzgün bilmezler (Gürpınar, 1997:79:153).

Batılılaşmayı yanlış algılayan insanlar büyük sıçrayışlar yaşamış, alafrangalaşma uğruna evlerini, semtlerini değiştirmişlerdir. Örneğin Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında Meraki Efendi, Üsküdar'daki evini satıp Tophane'nin Beyoğlu'na yakın bir mahallesine taşınır. Yazar Tophane'yi, İstanbul'un alafranga düşkününü insanların yaşadığı yer olarak görür⁵⁹ (Mithat,2004:6-7). Meraki Efendi gibi tipler alafranga hayatı öylesine benimsemişlerdir ki uşaklarını bile alafrangalaştırmaya çalışırlar (Mithat,2004:11).

⁵⁸ Avrupalılar, Türklerde iyi bir şair yetişemeyeceğini, çünkü Türkçede şiir söylenemeyeceği düşüncesine kapılmıştır (Ekrem, 2009:49).

⁵⁹ Beyoğlu, Tophane gibi semtler alafranga hayatın kalbi sayılır. Beyoğlu, elçiliklerin bulunduğu, yabancıların ve Müslüman olmayan kesimin yaşadığı bir semttir (Shaw,1983:167).

Aşkı-ı Memnu romanında ise elit tabakadan Behlül karşımıza çıkar. Onun için iyi bir adam olmak güzel giyinmeyi gerektirir. İnsanlara karşı görevi onlarla beraber eğlenmek, ülkesine karşı görevi mesirelere gitmek, nefesine karşı görevi ise sıkılmamak için eğlenmektir (Uşaklıgil, 2006:114).

Sadece elit kesim değil, ekonomik durumu ne olursa olsun hemen hemen tüm toplumun batılılaşmayı yanlış algıladıkları göze çarpar. Halide Edip, halkın en fakirinin bile bayramlarda ya da normal günlerde çocuklara, Alman çocukları için yapılan “ucuz hasır fistan” giydirdiğini ve “en kenar semtte” yaşayan kızların karnavallarda çıkan Rumca şarkıları bildiğini belirtir (Adıvar, 1967:14).

Ancak bu insanlar bir yandan da kendi kültürlerinden tam manasıyla kopamazlar. Felatun Bey’in babası, evdeki güzel yemekleri bırakıp bir bakkalda çiroz, zeytin yerken ya da tiyatroya gitmek yerine Elmadağ’da “balıkçı ve kışbaz takımının” gittiği yerlerde görülmektedir. Meraki Bey niye oralarda görüldüğünü soranlara açıklama olarak “merak” der (Mithat,2004:8).

Yazarlar karakterler üzerinden Batılılaşmanın; Fransızca bilmek, çok para harcamak, iş yapmamak, lüks semtlerde oturmak, Türkçe bilmemek veya sadece eğlenmek olmadığını vurgularlar. Doğu Batı kültürleri arasında boşluğa düşen toplumu aydınlatmaya çalışan yazarlar, sorunları tespit ederek işe hangi alandan başlamak gerektiği konusunda fikirler öne sürerler.

XIX. yüzyıl romanlarında pek çok batı yenilikleri de ele alınır. Yazarlar Batı’dan gelen fikirleri, icatları halka tanıtmak istercesine romanlarında yer verirler. Örneğin 1881 yılında telefon ve telgraf Osmanlı Devleti’nde yeni bir icattır. Ahmet Mithat bu icadı ve nasıl kullanılacağını Dürdane Hanım romanında heyecanla anlatır (Mithat,?:89). Kastelli ise Balkan Savaşları sırasında, mahsur bir Osmanlı kalesi ile telsiz telgraf yoluyla haberleşmenin ilk olarak Edirne’de gerçekleştiğini belirterek, bu icatların çok büyük bir bilimsel başarı olduğunu ve telgrafın Edirne kuşatmasında, kayda değer bir rol oynadığını açıklar (Kastelli, 2001:23).

Bilim sayesinde her şeyin bilinebilirliğine inanan ve bilime verdiği önemi okuyucuya aşlamak isteyen Ahmet Mithat (Mithat,?:91), modern tıp bilimine ve hekimlere olan ihtiyacı da gözler önüne serer. Bu dönemde kadınların doğum sırasındaki ölüm oranının yüksek olmasını eğitimsiz ebelere bağlayan Ahmet Mithat, gerek görüldüğü takdirde erkek hekimlerce doğumların yapılmasını savunur. Böylelikle modern tıbbı kullanarak ölümlerin azalacağını belirten yazar, erkek hekimlerin doğum yaptırılmaları konusundaki önyargıyı çürütmek istemiştir (Mithat, 2005:93).

Mehmet Celal ise bu dönemde yabancı din kuruluşlarının açtığı akıl hastanelerinin⁶⁰ varlığından halkı haberdar eder. Mehmet Celal, uygarlığın gelişimiyle birlikte hastanelerin geliştirildiğini ve hastaların daha az zamanda iyileştiklerini belirterek bu yeniliklerin gerekliliğini savunur (Celal, 2005:62).

Evlilik dışı ilişkilerden doğan çocukların geleceği konusunda endişelenen Ahmet Mithat, Rusya'da gördüğü yeni bir kurumla tanıştırır halkı. Yazar, bu çocukların sağlığı, eğitim ve öğretimleri için yapılan devlet dairesi niteliğindeki yuvaları, uygarlık ve insanlık için önemli görür. Çünkü Osmanlı'da evlilik dışı çocukların büyük bir çoğunluğu boğulmakta ya da öldürülmektedir. Ama böyle bir kurum, o çocukları eğitip birer meslek edindirerek yaşamlarını idame ettirmelerine katkıda bulunur (Mithat, 2004:246-247).

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere yazarlar, Avrupa'daki yenilikleri okuyucuya aktarırlar. Yazarlar, yüzeysel Batılılaşmanın zararları ve Avrupa'da ortaya çıkan bazı yeniliklerin yararlarını göz önünde bulundurarak, Batılılaşmayı tasvir etmeye ve medeniyeti tanımlamaya çalışırlar.

Ahmet Mithat bu konu hakkındaki görüşlerini özellikle Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında dile getirir. Rakım Efendi alaturka hayatını göstermek için İngiliz dostlarını eve çağırır (Mithat, 2004:126-128). Mithat'ın gözünde saf bir

---

⁶⁰ Romanda bu tür hastanelerde hemşire olarak da rahibelerin çalıştığı görülmektedir (Celal, 2005:62).

alaturkalık, alafrangalarca komik algılanmakta; saf bir alafrangalık ise alaturkaların gözünde komik duruma düşülmesine neden olmaktadır. Ahmet Mithat'ın sentezciliği burada devreye girer. Ona göre insan, komik duruma düşmemek için hem alaturka hem alafrangalığı sentez haline getirmelidir (Mithat,2004:132). Bu sentezi romanda verilen bir benzetme üzerinde görebilmekteyiz. Mithat'a göre "saat" insan için, Batı ise Osmanlı Devleti için gereklidir. Onun teknolojisinden, sanayisinden, sanatından faydalanmak gerekir. Ancak saati korumak için kösteğe ihtiyaç olmadığını, kaytanın da bu görevi sağlayacağını belirten yazar, kösteğin servetin göstericisi olarak kullanıldığına işaret eder. Romanda Felatun Bey karakteri, kösteğini göstermek isterken, Rakım Efendi kaytanı tercih eder. Böylece saat Batı bilgisi ile teknolojisini, köstek ise gösterişi temsil eder. Aslında Felatun Bey de Rakım Efendi gibi bilgilidir ve iyi eğitim almıştır. Ancak Felatun Bey bildiği şeyi nasıl öğrenmiş olduğunu bilmemektedir. Yani Felatun Bey işin iç kısmına değil şekline bakmaktadır (Mithat,2004:32). Rakım Efendi ise tutumlu, bilgili, yalın, gelenek ve göreneklerine sahip çıkan, Batı eğitimi alan, Batılılarla iyi anlaşılan bir sentez daha doğrusu bir örnektir (Mithat,2004:117).

İlber Ortaylı, Felatun Bey tipinin canlı örneğinin Hariciye teşrifatçılarından Kamil Bey olduğunu belirtir. Kamil Bey, Fuat Paşa'nın bacanağı olduğundan bozuk Fransızcası ve yeteneksizliğine rağmen 1867 yılında yeni kurulan Beyoğlu Altıncı Belediye Dairesi reisliğine tayin edilmiştir. Ayrıca Kamil Bey, Fransızca'yı az bilmesine rağmen devamlı olarak Fransızca deyimler kullanmaktadır (Ortaylı, 2006:312). Görüldüğü gibi Ahmet Mithat gerçek kişiler üzerinden değerlendirme yapmıştır. Yazar, Batılılaşmaya sırt çevirmez ancak Batı'nın da her yönüyle alınması taraftarı da değildir.

Samipaşazade Sezai ise Sergüzeşt romanında toplumdaki zengin ve bürokrat kesimi temsil eden Zehra hanımı, gösteriş, asalet sevdalısı, hırs ve emelin doğurduğu bir ikbal ve servet düşkünü olarak tanımlanır. Bunu yüzeysel Batılılaşmanın bir eseri olarak görür (Sezai,2006:83). Yazar, Samipaşazade Sezai, Batı'nın sanat, edebiyat, kadınlara ve insanlara saygı gibi özelliklerini överken, soyluluk, asalet gibi geleneklerini eleştirir.

Halide Edip, Doğu-Batı kültür çatışmasını Seviye Talip romanında çarpıcı bir dille sunar. O, eski-yeni çatışmasını, 19. yüzyıl sonlarında bütün ulusun yakalandığı azaplı bir hastalık olarak görür. “Bir tarafta geçmişleri, anıları ve sevdikleri eski; bir tarafta gelecek yolunu açacak, çaba ve direnç bekleyen biricik sağlam yeni...” İkisi arasında sıkışanlara yol göstermek için sabır gerektiğini düşünen yazar, eskiyi sağlam bir biçimde toprağa gömerken, taklitten uzak kalarak yeninin bütün erdemliklerinin ve öneminin anlaşılması gerektiğini vurgular (Adıvar, 1967:41).

Mizancı Murat ise padişah makamından çıkan yeniliklere önem verir. Yazar, Batı taklitçiliğinden fayda sağlanamayacağını belirterek, bu davranışın zararlarından çekinir (Murat, 2010:262).

Bu yüce devlette her şey bu yüce Osmanlı ailesinin hatırı için olmuştur. Ancak o kutsal kaynaktan çıkan yardımlar kökleşip yayılmıştır. Onun için ancak o yüce makamdan çıkacak yeniliklere önem veririm. Büyüklerin batıya manasız taklitlerinden faydaya bakmam, zararlarından korkarım...” (Murat, 2010:262).

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başında kültür bakımından “küçük” ve “büyük” geleneklerin bütünleşmedikleri bir durumdaydı ve seçkinler kültürü halk kültürüne göre daha evrenseldi. Evrenselliğin modernleşme ile gelme eğilimi olmasından dolayı Tanzimat ve sonrasında yapısal değişikliklerle birlikte (Mardin, 1995:28-30) yukarıda örneklerini verdiğimiz tipler halk arasında model olarak algılanmıştı.

XIX. yüzyıl romanlarının ele aldığı sorunlardan biri de bu modeli yıkmaktır. Çünkü bu tipler yüzeysel batılılaşma ve Batı’yı yanlış algılayışın bir göstergesidirler. Roman yazarları Batılılaşmanın yarattığı kültür bunalımını çözebilmek için halka öncelikle Batılılaşmanın ne olmadığını göstermeye çalışmışlardır. Traji-komik hikayeler ve tiplerle yarattıkları olay örgüleri halkın anlayabileceği türden olup konular yalın ve açıktır. Bunun yanı sıra yazarlar ileriye dönük çalışmalarda yapmışlardır. Gözlemledikleri Batı hayatından sonuçlar çıkaran

aydınlar, kentleşme, eğitim, kültürel ve sanatsal faaliyetler hakkında da toplum üzerinde eğitici rol oynarlar.

A. KENTLEŞME

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Batılı ülkeler baz alınarak, kentsel reformlar uygulanmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un kent sorunları, yangın tehlikesini azaltacak yeni inşaat tekniklerinin benimsenmesi, yolların yeni ulaşım teknolojisine uygun olarak genişletilmesi, kent çevresinde yeni konut alanlarının açılması, kent merkezinin farklılaştırılması ve yeniden inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Bu yeniye geçişi düzenleyen ilk belge 1839'da yayınlanan "İlmühaber"dir (Tekeli, 2006:385).

Kentsel reform alanında yayınlanan ilk resmi belge, geniş cadde ve rıhtımların açılması, dar sokak ve çıkmazların kaldırılması gibi başkentin kentsel alanında köklü bir değişimi amaçlamıştır. Kentleşme alanında yapılan çalışmalar, zamanlamada erken davranmayı ve sürekliliği esas almıştır. 1848 Ebniye Nizamnamesi ve 1856'da ilk İstimlak Nizamnamesi, yeni yapılan binaları arkaya çekerek, sokakları genişletme ve parselleme gibi bazı temel ilkeler getirmiştir (Yerasimos, 2006:366-367). Ancak bu düzenleme İstanbul'la sınırlı tutulmuştur.

1863'te "Turuk ve Ebniye Nizamnamesiyle" (Yollar ve Yapılar Nizamnamesi) yeni bir düzenlenmeye gidilmiştir. Bu düzenleme yalnızca İstanbul'la sınırlı kalmamış diğer kentler ve kasabaları da içine almıştır. Bu metinde ilk kez su, kanalizasyon, gaz boruları gibi alt yapıdan bahsedilmiş, bunların yapım ve tamiratının "hükümet nezaretinde" yapılacağı belirtilmiştir (Tekeli, 2006:385).

Romanlarda da kentleşme, şehir planlaması, kentsel estetik, tarihi mirasın korunması ve ulaşım gibi pek çok konuyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Ahmet Mithat, XIX. yüzyılda İstanbul'da artan nüfusla birlikte şehircilik alanında ki değişimlere özellikle dikkat çekmektedir. Yazar, bu gelişmelerin çarpıcı örneklerinin Kadıköy, Haydarpaşa, Bağlarbaşı, Şişli ve Feriköy Ayastefanos'ta görüldüğünü belirtir. Yazar, yirmi yıl önce insanların bu bölgelerde avlandıklarını, kitabın yazıldığı tarih olan 1900lere gelindiğinde ise bu bölgelerin “bayındır” şeklini aldığına dikkat çeker (Mithat, 2005:144).

İstanbul'da şehircilik bakımından ilerlemelerin göze en önce ve en fazla çarpan kısmı Kadıköy, Haydarpaşa, Bağlarbaşı, Şişli, Feriköy ve Ayestefanos'a (Yeşilköy'e) doğru yeniden meydana gelen gelişmelerdir. Gerçi kimi meraklıların, yirmi yıl önce eni konu kır olan bu çevrede avlanmaya çıktıkları yerleri bugün bayındır yerler şeklinde görmek, gerçek bir gelişme sayılabilir (Mithat, 2005:144).

Ahmet Rasim de İstanbul'da bulunan köylerin en sapa yerlerinde bile konutlaşmanın başladığına ve bayındırlaşma girişimlerinin hızlandığına dair gözlemlerini anlatır (Rasim,2004:21).

*** yöresindeki *** köyünde hemen (hemen) kır denecek bir yer vardır ki köyün şu son yıllardaki bayındırlaşırılma çalışmaları böyle sapa bir yerinde de birkaç evin yapılmasına vesile olmuş; hele bir tarafını geniş biçimde çevreleyen güzel bir ova ile bağlar ve öte tarafını engebelerle Anadolu'dan ayıran deniz, oranın manzarasını hemen (hemen) eşsiz güzelliklerinden biri yapacak derecede seçkin, hoş ve güzel bir duruma getirmiştir (Rasim, 2004:21).

XIX. yüzyıl Osmanlı-Türk romanlarında yazarların İstanbul hakkındaki izlenimleri ise olumsuzdur. Mehmet Rauf, 1911 yılında İstanbul'un “hayaller şehri” olduğunu belirtir (Rauf, 1997:5). Ancak Romanın kahramanı Pervin, hayallerinin şehri İstanbul'a geldiğinde karşılaştığı manzara onda hayal kırıklığına yol açar. Çünkü önlem alınmadan ve planlama yapılmadan gerçekleştirilen bayındırlaşma, olumsuz görüntülere ve yapılanmalara yol açmaktadır. İzmir ve İstanbul arasında şehircilik anlamında kıyaslama yapan Rauf, İzmir'in Avrupa şehirlerini andıran Kordon'una karşılık, İstanbul'un rıhtımını sıkıcı ve bunaltıcı bulur. İstanbul'da kent

düzeninde var olan sorunları anlatan yazar, Beyoğlu'nun iki tarafına uzanan dar ve pis sokaklarını, Boğaziçi'nin yıkık yalılarını dile getirir (Rauf, 1997:6-7).

Mesela Beyoğlu, iki tarafa uzayan dar, pis sokaklarla yayılmış tek bir caddeden ibaret ki en geniş yeri on beş metreden fazla değil... hele o Boğaziçi... yıkık yalılarıyla bakışları tırmalayan baştan aşağıya, arkası kesilmeyen harabeler... (Rauf, 1997:7).

Bu olumsuz görüntüleri Ahmet Rasim, Güzel Eleni romanında somut olarak dile getirir. 1900'lü yıllarda Ahmet Rasim polisin dikkatini Galata'dan ayırmadığına değinir. Çünkü bu dönemde Galata, sefalet ve sefahatin en belirgin görüldüğü yerdir. Burası kumarın, fuhuşun, hırsızlığın kadın hastalıklarının, düşkünlüğün, cinayet ve kötülüğün gizlenme yeridir (Rasim, 2005:14).

Beyoğlu'nun yıpranmış modaları zaman zaman yanlardaki yokuşlardan buranın günah bulaşmış sokaklarına, izbelerine iner, oralarda gizli açık dönüp dolaşan kötülük maksatlarına karışır (Rasim, 2005:14).

Raif Necdet Kastelli de İstanbul'daki doğanın muhteşemliğinin yanında, imarın “miskin ve sefil” olduğunu vurgulayarak Osmanlı Devleti'nin kendisini Avrupa'ya beğendirmeye ve “medeniyet yeteneğini” ispat etmeye mecbur, hatta mahkum bir millet olduğunu belirtir. Ayrıca yazar, Marmara dağlarının altında karartı meydana getiren ve tenekelerden yapılan evlerin yarattığı kötü izlenimi eleştirir (Kastelli, 2001:11).

Kastelli İstanbul'dan farklı olarak Edirne üzerinde de saptamalarda bulunur. Bu dönemde Bulgarların yaşadığı Edirne'de, Hıristiyan mahallelerinin geniş sokaklara açıldığını ve muntazam evlerin yapıldığını saptar. Müslüman mahalleler ise dar sokakları, karanlık evleriyle “köhnelik içinde uyumaktadır” (Kastelli, 2001:14).

Şehir planlamaları dışında konut mimarisine de dikkat çeken Ahmet Mithat, İstanbul'da konakların çok az kaldığını belirtir. Yazar, konakların yakılıp arsalarının parça parça satılarak yeni mahalleler oluşturulduğunu okuyucuya aktarır.

Yanmayanlar ise ticaretle uğraşanlar tarafından mirasçılardan satın alınıp yıkılmakta, yeni mahallelere dönüştürülmektedir (Mithat, ?:7). Konakların içleri de alafrangalık uğruna değiştirilmektedir. Konakların tepe camları, sofa setleri, yüklükleri, çiçeklikleri, rafları kaldırılmakta ve bu değişikliklerle evler, alafrangalık ve eski mimari arasında tezat bir görüntü oluşturmaktadır (Mithat, ?:9). Dünyanın kentleşme alanında dönüşüm geçirdiği bu dönemde tarihi eserlerin önemini de vurgulayan Ahmet Mithat, uygarlık dünyasında yalnızca bir ülkenin değil tüm insanlığın ortaklaşa koruyup kollaması gereken tarihi eserleri yakıp yıkmanın cinayet olduğunu dile getirir (Mithat, 2004:110). Soruna somut bir örnek getiren Kastelli, bir sanat eseri ve bir mimari harikası olan Sultan Selim Camii'nin bir örneğinin yapılacağı yerde, caminin tanzim ve imar bile ettirilmediğini eleştirerek, tarihi mirasa bile sahip çıkılmadığına üzülmeye değer (Kastelli, 2001:15).

Ayrıca Ahmet Mithat, dünyayı bayındırlaştırmak için en büyük gücün taşıma araçları olduğuna, taşıma araçlarının görebileceği işleri eğitim ve sanayinin bile göremeyeceğine, eğitim ve sanayinin de yalnızca taşıma araçları sayesinde yükselbileceğine insanların artık tamamıyla inanması gerektiğini belirtir (Mithat, 2004:88). Ayrıca 1880'li yıllarda geçen romanda, İstanbul'da vapurlarla ulaşım olanaklarının geliştiği ve bu gelişmenin de dünyayı birbirine yakınlaştırdığı görülür (Mithat, 2004:88).

Aslında bu vapurlar pek uzun seferlerin pek büyük sıkıntılarına o kadar dayanabilmesi için yapılmışlardır ki bunlar Londra'yı Odesa'yı sanki Balıkesir'in İstanbul'a yakınlığından fazla yakınlaştırmışlardır (Mithat, 2004:88).

Ahmet Mithat'ın bu vurgusu yerindedir. Çünkü modern devletin halkını gözlemleme kabiliyeti iletişim araçlarının (yollar ve demiryolları gibi) modern ulaşım hatları ile telgraf sistemlerinin ve elektrik güç kaynaklarının kurulması ile mümkündür. Bu araçlar sadece ekonomik çıkarlara hizmet etmez, aynı zamanda modern devletin gözetim ve denetim kapasitesini de artırır (Jung, Piccoli, 2004:33-34).

Devlet gözetimi ve denetimini arttıran bu araçlar aynı zamanda toplumsal seferberliği⁶¹ de arttırır. Bu iki yoldan yapılmaktadır. İlki modernleşme ile ulaşım ve haberleşme düzeni gelişir. Yeni yolar, haberleşme imkanlarının sağlanması modernleşme ile birlikte görülür ve bütünleşme sağlanmaya çalışılır. İkincisi ise bütünleşme sonucu insanların beraber çalışmayı öğrenmesidir. Bu ise topluluğun bir kısmının üretmekte uzmanlaşmasıdır. Böylece herkesin kendi ihtiyaçlarını ürettiği verimsiz sistemden çıkılmış olunur. Haberleşme ve iktisadi yapı arasında sağlanan karşılıklı bağımlılık toplumsal seferberliği de beraberinde getirir (Mardin, 1995:27).

Çevre düzenlemelerinin, toplum üzerindeki psikolojik etkisine değinen Kastelli Bulgarları örnek olarak değerlendirir. Bulgarların dikkat çekici özelliği Avrupa'yı taklit ederken, Japonlar gibi tedbirli hareket etmeleridir. Onlar, Avrupa'nın kendilerine fayda sağlayacak unsurlarını taklit ederken, canlı görkemini ve sefahatini almazlar (Kastelli, 2001:96). Bundan yola çıkarak parklar ve bahçeler üzerinden bir karşılaştırma yapan yazar, Bulgarların, iki genel bahçesinin olduğunu ve buralarda giriş ücretinin olmadığını anlatır. Oysa İstanbul'da Tepebaşı ve Taksim bahçelerinin bulunduğunu, ancak bunların giriş ücretinin olduğunu belirtir. Yazara göre buralar birer eğlence ve safahat yeridir. Yapılacak bahçelerin, özellikle kadınların ruhi ve fiziki sağlıkları için gerekli olduğunun altını çizen yazar, kadınların eve hapis gibi kapandığını, havasızlıktan, ışıksızlıktan, hayatsızlıktan yüzlerinin sapsarı olduğunu belirtir. Milli sağlık için gerekli gördüğü bu bahçelerde yazar, Bulgarların musiki çalmadığını fark eder ve neden çalmadıklarını sorar. Balkan savaşı sonrası vatan için ölen şehitlerine saygı duydukları için musiki çalınamayacağı cevabıyla, yazar Tepebaşı ve Taksim'deki musikili safahatları düşünerek üzülür. Yazar bu iki karşılaştırmayla bir milletin yükseliş ve düşüşünün sebeplerinin açık bir şekilde görülebileceğini belirtir (Kastelli, 2001:96-98). Mehmet Rauf da çevrenin insan hayatına kattığı dinamizme değinerek, İstanbul'da yaşayan insanların "insanlıktan tamamen yoksun" olduklarını gözlemlerken buradaki halkın "gaflet ve uyuşukluk" içinde olduklarını belirtir (Rauf, 1997:8).

---

⁶¹ Modernleşme öncesi birbirine girift olan sosyal yapıların farklılaştıktan sonra yeni araçlarla toplanması ve bir bütün olarak harekete geçirilmesi toplumsal seferberlik anlamını taşır (Mardin, 1995:27).

İstanbul'da hayat yok... Diyebilirim ki oradaki halk yaşamıyor; gaflet ve uyuşukluk içinde uyuşmuş yalnız yeşilleniyor... (Rauf, 1997:8).

Raif Necdet Kastelli, kentleşmenin önemini gerçekten kavramış ve bunu okura aşılama istemiştir. “Düşünce ve duygu” uygarlığının ancak muntazam şehirlerde yaşayan beyinlerde hüküm süreceğini, harap, pis memleketlerde yaşayan insanlarda ise zindelik, canlılık, ilericilik gibi niteliklerini bulunamayacağını belirterek kentleşmeye verilmesi gereken önemin altını çizer (Kastelli, 2001:15).

Harap, pis memleketlerde yaşayan insanlarda zindelik, canlılık, ilericilik nitelikleri bulunamaz. Düşünce ve duygu uygarlığı ancak, uygar, muntazam şehirlerde yaşayan dimağlarda hüküm sürer (Kastelli,2001:15).

XIX. yüzyılda yaşanan kentsel dönüşüm romanlarda olduğu gibi genel bir tasarım şeklinde değil parça parça ortaya çıkmıştır. Tekeli, bu parçaların arkasında Batı'nın kent imajının yönlendiriciliğinin önemli bir payı olduğunu belirtmektedir. Kent merkezi en büyük değişimi yaşarken çok odaklı hale gelmiştir. Merkezdeki yol ağlarının araba ve tramvay ulaşımına elverişli hale getirilmesiyle, merkez içi bütünleşme bir derece gerçekleştirilmiştir. Ama merkez içi bu dönüşümün altyapılarının ölçeği ve yolların genişliği çok azdır. Bu sorunlar, Tanzimat dönemi ve sonrasında da devam etmiş, ihtiyaçlar karşılanamamış ve hep yeni önlemler gerekmiştir (Tekeli, 2006:389-390).

B. EĞİTİM

Eğitim alanında yapılan çalışmalar XVIII. yüzyıldan itibaren başlamış, XX. yüzyılda ise etkisini giderek arttırmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti eğitim konusunda Batı'dan çeşitli yollarla etkilenmiştir. Bu ilişkileri gerçekleştirenler ise Ahmet Vefik Paşa, Ali Paşa, Münif Paşa ve Ziya Gökalp gibi bilgili kişilerdir. Batılı

eğitime giden diğer bir yol ise Batılı ¼lkeler tarafından açılan ve XIX. y¼zyılda büyük bir hızla yaygınlaşan misyon okullarıdır. Bu okullar Batılı devletler tarafında açılmış ve desteklenmiştir. Okulların çoğu ilkokul, birkaç ortaöğretim veren okul ve birkaç üniversite düzeyinde öğretim yapmıştır (Davison, 2006:464-465).

¼lkede bu misyon okullarının dışında, masrafları bireyler ya da hayır kurumlarınca karşılanan Sıbyan mektepleri bulunmaktadır. Bu mekteplerde erkek, bazen de kız çocuklara okuma yazma ve Kuran öğretilmiştir. Bu mekteplerin temel amacı din eğitimidir. Temel eğimini tamamlayanlardan sadece küçük bir kısmı medreseye devam edebilmekteydi (Faroqhi, 2002:203).

Romanlarda yaratılan kahramanlar eğitimin önemini kavramıştır ve yazarlar onların üzerinden gençleri eğitim almaları yönünden teşvik etmişlerdir. Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında, Rakım Efendi Türkçe dersler verir, gazetelere yazı yazar, tercümanlık yapar. Rakım Efendi, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini öğrenmiş, hadis ve tefsirler okumuş, Risale-i Erbaa'yı açıklamasıyla beraber öğrenmiştir. Aynı zamanda kimya, coğrafya, tarih, hukuk ve devlet işlerini de bilmektedir. Burada görülüyor ki Rakım Efendi hem Batı, hem de geleneksel Osmanlı eğitimi almıştır (Mithat,2004:17). Ayrıca kütüphanesi Fransızca ve Türkçe eserlerle doludur (Mithat,2004:20).

Kendisine bir kütüphane kurdu, Türkçe ve Fransızca en seçkin eserleri toplamaya başladı (Mithat, 2004:20).

Güzide Sabri'nin roman kahramanı Fikret, piyano çalar, kitap okur. Ancak Fikret nadir olarak roman okur, çünkü onun ilgi alanı ciddi araştırmalardır. O hayal ile fikir yürütmekten hoşlanmaz (Aygün, 2010:11).

Mizancı Murat Turfanda mı yoksa Turfa mı romanının temelinde eğitimi yayar. Avrupa'da eğitim için büyük paralar harcandığını, Osmanlı'da da harcanması gerektiğini düşünen yazar, eğitim için de her sıkıntının göze alınması gerektiğini düşünür (Murat, 2010:190). İlim konusunda kara cehalete boğulan milleti ancak bir

rehberin, gözü açılmış bir millet haline getirebileceğini düşünen yazar, daha çok okulun açılmasını ve gençlerin ne olursa olsun eğitilmesi gerektiğini savunur (Murat, 2010:248).

İlim hususunda kara cehalete boğulmuşlar, lakin bir rehber şu zulum deryasında yuvarlanan Mehmedlerimizi gözü açılmış bir millet haline getirebilir (Murat, 2010:248).

Mizancı Murat, devlet dairelerine alınacak görevlilerin resmi bir görevle “mükellef” olması ve çıraklığın kalkarak mutlaka yüksek bir okul bitirilmesi gerektiğini düşünür. Memurlara eliften başlayarak yeniden eğitim verilmesi gerektiğini, okulların açılmasını ve donanımlı öğrencilerin yetiştirmesini gerekli bulan yazar (Murat, 2010:120); okul bitirmeyenlerin dairenin kapısına bile uğramaması gerektiğini savunur (Murat, 2010:189).

Mizancı Murat’ın aynı romanında kadın kahramanımız Fazıla Fransızca bilir, Batı tarzında aldığı eğitimle birlikte İslami eğilimli Osmanlı geleneğini de sürdürür (Murat, 2010:88).

Romanlardaki karakterlere yüklenen eğitim isteği ve okuma yazma aşkı okuyucu üzerinde teşvik edici bir niteliktedir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar Mürebbiye adlı romanında, oğlu Şemsi Bey’i falakayla eğiten bir baba olarak Dehri Bey’in durumuna yer verir. Dehri Bey bilime meraklıdır ve bildiklerini anlatmayı sever, ancak oğlu üzerinde kurduğu baskı, eğitimi teşvik ettirmekten ziyade, çocuğu okuldan soğutarak bildiklerini de unutturmaktadır (Gürpınar, 1997:117).

Raif Necdet Kastelli ise eğitimin bir ulusun ruhu ve geleceği ile yakından ilişkili olduğunu Bulgaristan’ın eğitim sisteminden verdiği örneklerle anlatmaktadır. Sofya’da en fazla üç tane kilise bulunmasına rağmen üç yüzden fazla okul olduğunu, herkesin çocuğunu okula verdiğini, vermediği durumda ise ceza gördüklerini belirten

yazar, bu okulların ücretsiz olduğunu ekler. Yazara göre kişilerin aldıkları eğitim savaş meydanlarında bile fark yaratır. Çünkü Bulgar askeri, Bulgar tarihini ve niçin savaştığını bilmektedir (Kastelli, 2001:101).

Bulgarların savaşlardaki başarısını eğitime bağlayan yazar, çarpıcı gerçekler sunar. Bulgarların hepsinde ortak bir his, ortak bir fikir, ortak bir ideal gördüğünü belirten yazar, onların milli bir amaç etrafında birlikle hareket ettiklerinin altını çizer. Türkler ise tarihten habersizdir, tarih ile ruhları arasında samimi ve ateşli bir bağ yoktur. Bulgarların, okullarda öğrendikleri milli ve vatani ideal sayesinde savaşlarda başarı sağladığını, Türkleri ise cehaletin, idealsizliğin yok ettiğini belirtir (Kastelli, 2001:95). Yazara göre Osmanlı için idari, fenni, edebi ve sosyal bir uyanış için kaybedilecek bir dakika bile yoktur (Kastelli, 2001:100).

Erkek çocuklarının eğitim yollarının açık olması ve rahatlıkla okullarına devam edebilmesine karşılık genç kızların eğitim hakkı üzerinde baskıların olması yazarların, genç kızların eğitimiyle özel olarak ilgilenmesine neden olmuştur. Bu dönemde kızlar 12 yaşlarına kadar erkeklerle karışık bir eğitim alırlar. En fazla 15 yaşında kadar erkek mektebine gidebilen kızlar sonrasında kadın hocaların ve kadın mekteplerinin yetersizliği ve toplumsal önyargılar yüzünden okula veda ederler (Sami, 2011:46).

İşte hala kızlar için özel mekteplerimiz, kadın hocalarımız yok ki... erkek mektebine on beş yaşında bir kız nasıl gidebilir? (...)(Sami, 2011:46).

Ahmet Mithat kız çocukları için ibtidai ve rüştiye okullarının olduğunu belirtmektedir; ancak onlar için yüksek okulların olmamasına üzülmemektedir. Gelecekte bu hayalinin de gerçekleşebileceğini söyleyen yazar, kız çocuklarının eğitimine verdiği önemi romanlarına yansıttır (Mithat, 2005:240). Kadınların eğitim görmesi gerektiğine toplumunun çoğunun inandığını söyleyen Ahmet Mithat, otuz yıl önce Osmanlı toplumuyla bir karşılaştırmaya gider. Otuz yıl önce kızların eğitiminin toplumca uygun görülmediğini belirten yazar, kitabın yazıldığı 1900'lü

yıllarda toplumun çoğunun artık bu eğitimi bir gereklilik olarak gördüğünün altını çizer (Mithat, ?:11).

Halide Edip, Ahmet Mithat gibi gelecekte kadınlar için okullar açılacağını, geniş fikirler ve sağlam düşünceler verileceğini hayal ederken, dönemin Avrupa görmüş gençlerine o zamanın kadınlarını uyandırma, onları hayata hazırlama ve ulusun ilerlemesi için onlara hayırlı işler üstlenme görevi verir (Adivar, 1967:18).

Belki gelecekte yeni neslin kadınlarına okullar, geniş fikirler, sağlam düşünceler verecek; eğitim ve öğretimin araçlarını hazırlayacak. Fakat bizim gibi Avrupa görmüş gençlerin en büyük görevi evinde şimdiki zaman kadınlarını uyandırmak, onları hayata hazırlamak ve ulusun ilerlemesi için hayırlı işlere itelemek... (Adivar, 1967:18).

Vecihi'de Mehcure adlı romanında “derin bir karanlık olan hayatın içinde insana; insanîyetini, şahsını, dünyasını bilimin göstereceğini ve bilimin göz kadar kıymetli olduğunu” vurgular. Yazar insanların mühim bir kısmını oluşturan kadınların insanlıktan habersiz yaşamaya mecbur edilmemelerini, bunun içinse eğitimlerine gereken önemin verilmesini gerekli bulur (Vecihi, 2003:8).

Fatma Aliye toplumda sık sık kullanılan “kızlar hep böyle” deneceğine kızlara iyi bir eğitim imkanı sağlayarak “kızlar böyle olmalıdır” denmesi gerektiğine dikkat çeker (Aliye, 2005:38). Ayrıca Udi adlı romanında yazar, gençlerden aşk ve sevdanın gizlenmemesini, her yönüyle ortaya konarak sakıncalı taraflarının anlatılması gerektiğini düşünür. Fatma Aliye bu döneme kadar hep aşıkların halini tarif ile vakit geçirildiğini, aşk hakkında hiç araştırma yapılmadığını, bu konunun hep ihmal edilerek üstünün kapatıldığına işaret eder (Aliye, 2005:36).

Mesela akranından birçoklarının ağzından aşk ve sevda hikayeleri duymuyor musun? Bunu işitmek, bilmemek mümkün mü? Fakat ne var ki, işittiğin söz aşkın, sevdanın yalnız tasviri ve övgüsünden ibaret olduğu için o usustaki bilgilerin eksik kalır. Bana kalırsa gençlerden o gibi şeyler gizlenmeye çalışılacağına, her yönüyle ortaya konularak sakıncalı yönleri anlatılmalıdır (Aliye, 2005:36).

Gençleri bu konularda eğitememenin olumsuz sonuçlarına değinen Ahmet Mithat, Fransızların kızlarına dünyayı göstermemek için onları manastırlarda büyüttüğünü, aşk ve sevdıyla ilgili roman ve kitap okutturmadıklarını anlatır. Ancak bu uygulamanın sonucunda kızlar karyolaların altında erkek arkadaşlarını saklarlar. İngilizler ise kız ve erkekleri daha serbest büyütürler. İstedikleri gibi gezen tozan İngiliz kızları evlendiklerinde yine kocalarının esiri olmaktan kurtulamazlar. Ahmet Mithat bu iki uç örneği vererek orta yolu bulmak gerektiğine inanır (Mithat, 2005:123-124). Ona göre orta yolu bulmak için yapılması gereken özellikle kız çocuklarının eğitiminde dikkat etmek ve kızlara dünyayı göstererek terbiye etmektir. Aşk, sevgi ve evlilik onlardan saklanmazsa kızlarda, yaşları geldiğinde daha olgun ve tutarlı davranacak, aç gözlülükleriyle yanlış yollara sapmayacaklardır (Mithat, 2005:105-95-123).

Ahmet Mithat, Felatun Bey ve Rakım Efendi adlı romanda İngiliz kızlar Can'la Margie ve Canan (cariye) arasında bir karşılaştırma yapar. Burada bir esirin, bir soyluyla aynı eğitimi aldığı takdirde aynı başarıyı göstereceği savunur. Canan'ın öğrenme yeteneğinin, İngiliz kızlarla kıyas bile edilemeyecek kadar iyi olduğu belirtir (Mithat,2004:29).

Ahmet Mithat bu karşılaştırmada büyük bir yaraya parmak basmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki başarısızlığındaki en büyük pay sistemin dağınık bünyesinden kaynaklanmaktadır. Devlet okulları, millet toplulukları okulları ve yabancı okullar öğrencilerine ayrı yöntem ve amaçlarla apayrı düşünme yolları vermekteydi. Böylelikle eğitimde ortalama bir seviye yakalanamıyordu. Üstüne üstlük bu öğrenciler farklı okullarda birbirlerine düşman olarak yetişiyor, edindikleri fikirler de devleti bir arada tutmak için gerekli milli birlik ve beraberlikten yoksun kalıyordu (Shaw, 1983:305).

Kız öğrencilerin eğitim hayatına devam edememesi ve onları okuldan alıkoymak için kız öğrenci okullarına karşı yürütülen propagandayla birlikte eğitimlerine devam edebilen kız-erkek öğrencilerin aynı eğitimi alamamaları,

Osmanlı eğitim sisteminin temel problemleri arasındadır. Yazarlar bu konuya açıklık getirmekte, okuyucular arasında eğitimi teşvik ettirmektedirler.

Eğitim düzeyindeki geriliğin ülkenin büyük bir sorunu olarak gören aydınlar, Batı'ya öğrenci gönderilmesini, kitapların yaygın bir çevrede okunması gerektiğini ve Batı'da çıkan kitapların okullarda okutulmasını savunmuşlardır. Böylece toplumda eğitim sayesinde, hem örgün hem de yaygın bir etkileşim olacaktır (Gündüz, 2010:200).

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren idari personel ihtiyacını karşılamak için açılan okullar, Batı okullarından kopya edilerek kurulmuştu. Bu okullardan emzun olanlar ise önemli bir statüye sahip oluyorlardı (Mardin, 1995:231). XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de aydınlar genç kızların eğitimi üzerinde yoğunlaşmışlardı. Onlar, kadının özgürleşmesi tartışmalarında başlangıç noktası olarak eğitim konularını öncelikli görmüştü (Avcı, 2011:11).

C. KÜLTÜR SANAT

Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülhamit hükümdarlığında artan okuryazarlık kültürel ve sanatsal faaliyetlerinde artmasını sağlamıştır. Bu dönemde birçok halk kütüphanesi yapılmış, Osmanlı basını gelişmiş, istekli bir okuyucu kitlesinin eline binlerce kitap, gazete, dergi ve broşür geçmiştir. Yazarlar basımevleri aracılığıyla kültür liderleri olarak kitle eğitimine katkıda bulunmuşlardır (Shaw, 1983:306).

Romanların en belirgin özelliği karakterlerin genel olarak okuma yazma bilmesi, roman, şiir, gazete okuması, piyano, keman ve ud gibi müzik aletlerinden en az birini çalabilmeleridir. Örneğin Zavallı Necdet romanın kadın kahramanı Meliha

Hanım, piyano çalar. Hatta Mozart'ın bir valsini çalarken gayet sanatsal bir beceri gösterir (Nezihi, 2005:12). Meliha Hanım aynı zamanda İslam kadınlarında görülmeyecek kadar güzel keman çalar (Nezihi, 2005:42).

Aşk-ı Memnu romanında Bihter, dergileri karıştırıp, hikayeler okuyacak kadar Türkçe, Beyoğlu dükkanlarına sarf olunacak kadar Fransızca, hizmetçi kızlardan öğrendiği kadar Rumca bilmekte, piyanoda valsler, kadriller, romanslar çalmakta, söylediği şarkılara kendi kendine öğrendiği uduyla eşlik etmektedir (Uşaklıgil, 2006:47).

Saffeti Ziya ise Beyoğlu'nun aristokrat ailelerini konu edindiği Salon Köşelerinde adlı romanında vals üzerinden medeniyet tartışmasına girer. Roman kahramanı Türklerin de vals yapıp, zarafetlerini Avrupalılara gösterip beğeni toplamalarını arzulamaktadır (Ziya, 2005:6-11).

Böyle özel gecelere gidildiği zaman isterim ki biz Türkler de inceliğimiz, tavrımız, duruşumuz, terbiye ve nezaketimizle bakışları üzerimize çekelim. Fes giymiş birisiyle güzel bir kadının vals ettiğini görenlerin bir an durup "Şurada ki genç Türk ne kadar da güzel vals yapıyor!" diye takdir etmelerini isterim (Ziya, 2005:6).

Fatma Aliye'nin Muhadarat romandaki kadın kahraman Fazıla, Türkçeyi çok iyi yazıp öğrendiği gibi, Fransızcasını da ilerletmiş, piyano dersleri almıştır (Aliye, 2005:33). Yazar bu dönemde İstanbulluların müziğe merak saldıklarını, özellikle udu karşı özel bir merakın başladığını belirtir (Aliye, 2005:107).

İstanbul'da herkesin nasıl bir ud merakına düştüğünü görüyorsun! Bir Arabi udu ustası bulmak müşkil oluyor (Aliye, 2005:107).

Sergüzeşt romanında Cevat Bey, Paris'te eğitim alırken; kız kardeşi ise piyano çalar (Sezai, 2006:54-57). Samipaşazade Sezai'ye göre edebiyat, resim, şiir, müzik en güzel dildir (Sezai,2006:91). Dürdane Hanım romanında Ulviye Hanım edebiyatla ilgilenir, roman, şiir, tiyatro ne varsa hepsini alır, dikkatle okur (Mithat,???:81). Eylül romanının kahramanları Necip ve Suat piyano çalmakta,

müziğe oldukça ilgi göstermektedirler (Rauf, 2005:95-96). Necip, müziği ruhun bütün yükseliş yeteneğini ve arzularını harekete geçiren bir özem olarak tasvir eder (Rauf, 2005:119). Ahmet Mithat'da müzikte alaturka alafranga ayrımının olmadığını düşünür. Yazar, toplumun basit ve neşeli müzikleri sevdiğini söylerken, zor ve ağır müziklerin sevilmemesini ise herkeste müzik yeteneğinin olmamasına bağlar (Mithat, ?:25).

Yeterli eğitim imkanlarına sahip olamayan genç kızların, kişisel gelişimlerini sağlamaları gerektiğini düşünen yazarlar, yalnızca müzikten değil, bir eğitici olduğunu düşündükleri romanlardan da yararlanılmasının gerekliliğini tartışırlar.

Ahmet Mithat romanı ve roman okumayı bir tecrübe aracı olarak görür. Ona göre insan hayatta her şeyi tecrübe edemez. O zaman da başka tecrübelerden faydalanması gerekir. Romanlar da insanlara bu tecrübeyi verir (Mithat,?:174). Yazara göre, her toplumun romanı kendi milli sanat zevkine göre yazılmalıdır ama ait olduğu dönemin sanat düşüncesinden de sapılmamalıdır. Yazara göre romanın topluma yararlı olması için Batılılardan romanların seçilerek alınması ve bu seçim sonucu gerekli değişikliklerin yapılmasında titiz davranılmalıdır (Mithat, 2005:9).

Ahmet Mithat, birtakım ahlakçıların kız çocuklarına roman okutturulmamasına ilişkin görüşlere karşı çıkar. Koca-karı masallarının en açık romanlardan bile daha zararlı olduğunu vurgulayan yazar, kadınların koca-karı masallarındansa roman okutturularak büyütülmesi gerektiğini savunur (Mithat,2005:243-245).

Roman konusuna değinen bir başka yazar ise Fatma Aliye'dir. Romanların hep bir olduğunu ancak okuyan kafaların farklı olduğunu düşünen yazar, romanın ahlak dersi olduğunu, ahlaklı olmayı özendirdiğini, insanın uyanık kalmasını sağladığını söyleyenlere katılır. Ancak roman, bu olumlu özelliklerinin yanında insanı kötü düşüncelere itip yanlış yollara da sürükleyebilmektedir. Roman Fatma Aliye'ye göre bir ahlak dersidir, çünkü okuyucuları seve seve, eğlene eğlene bir şeyler öğretir. Ancak bir kısım gençlerin hayal dünyasında yaşamalarına ve gerçek

dünyadan kopmalarına da neden olabilmektedir. Bunun önüne geçmek için Fatma Aliye romanların bir ders olarak çocukların ellerine verilmesi gerektiğini söyler. Roman okunduktan sonra okuyana onun hakkındaki düşüncesi, fikri bilgisi sorulmalı, sınav edilmeli ve yanlışlar düzeltilmelidir (Aliye, 2005:97-99).

Aşkî Memnu'da Fransız mürebbiye Mlle de Courton genç kızlara roman okutulmaması taraftardır. Fakat Mürebbiye bu hikayeleri okumaktan zevk alır, Nihal'e de ancak anlatılması müsait hikayeleri okur (Uşaklıgil, 2006:103).

Romanın yanında şiir de pek çok yazarın ilgi alanına girmiştir. Türkçe, Fransızca ve İngilizce şiir karşılaştırması yapan Ahmet Mithat, İngilizce şiirin insana tat vermediğini, Fransızca şiirden zevk aldığını ancak hiçbirinin Türkçe şiir kadar zevk vermediğini belirtir (Mithat, 2004:74).

Osmanlı halkının şiire yatkınlığını Namık Kemal, Cezmi adlı romanında aktarır. Yeniçeriler arasında seksen kadar şair olduğunu belirten yazar, İntibah romanında da bölümlere beyitlerle başlar (Kemal, 2009:30).

Yeniçeriler arasında o dönemde seksen kadar şair olduğu bilinirdi (Kemal, 2009:30).

Halit Ziya, Bir Ölünün Defteri adlı romanında şiiri bir çeşit büyü olarak tanımlar (Uşaklıgil, 1984:54). Ancak yazar şairliğin, “fikre bol bol hülya vermekle birlikte insanın hayatını geçindiremeyeceğinin” de altını çizer (Uşaklıgil, 1984:59). Yazarın, Mai ve Siyah eserinin kahramanı Ahmet Cemil ise Fuzuli'nin, Nedim'in, Nabi'nin yazdıkları şiirlerinin lisan ahengiyle okuduklarını ancak candan mahrum olduklarını söyleyerek, bir şair olma özlemiyle lisanı ağdalı sözlerden ayıklayarak ona can katmak ister (Uşaklıgil, 1971: 33). Ayrıca yazar, Mai ve Siyah eserinde dönemin edebiyat dünyası, gazetecilik işleri ve kitapçıların sorunlarına ağırlık verir. Kitapçıların, edebiyat aleminin, tamamıyla çıkarlara hizmet ederek çalıştıklarını anlatır. Onlar çok satılan, yabancı makaleleri, kitapları çevirtirerek kazanç sağlayıp dükkanlarını doldururken, çevirmenlere emeklerinin karşılıklarını vermezler.

Verdikleri ücretleri de “bu gün git yarın gel” şeklinde zorlaştırarak, üzerek verirler. Yazar, bu kadar zahmete girip emek veren tercümanların paralarını alamamalarının, aşağılanmalarının yanında çevirdikleri makalelerin de altlarına imzalarını dahi koyamamalarından şikayet eder (Uşaklıgil, 1971:52). Tercümanlar gibi gazetecilerin hayatlarına da değinen yazar, bu meslek grubunun, tatilinin olmadığını, sürekli çalıştıklarını, her gün matbaaya esir olduklarını ve bazen geceleri nöbet beklediklerini anlatır (Uşaklıgil, 1971: 61). Gazetecilerin, matbaa sahibinin gözüne girip biraz para kazanmak için bir makine gibi yazı yazdıklarından yakınır (Uşaklıgil, 1971:147).

Osmanlı toplumunda müzik, şiir ve romanın gördüğü saygının aksine tiyatrolar yozlaşma yerleri olarak algılanır. Tiyatroya karşı toplumda ve bazı yazarlarda bir önyargı göze çarpar. Ahmet Mithat tiyatroları bataklık olarak görür. Çünkü bu tiyatrolarda kumar oynatılmakta, oyuncu kızlar para için onlara içki içirtmektedirler (Mithat, 2005:316). Ayrıca tiyatroya giden kadınlara kötü gözle bakıldığı romanlardan aktarılır. Romanlarda bir hakaret sözcüğü olarak “tiyatro yaltakları” tabiri kullanılarak önyargılar söze dökülür. Aynı zamanda romanlarda tiyatrocular kötü karakterlerdir. Örneğin Felatun’un sevgilisi bir tiyatrocudur ve bu kadın hem hilekar, hem de namussuz olarak tasvir edilir (Mithat,2004:72:90).

Ahmet Rasim Güzel Eleni adlı romanında aynı konuya değinir ve tiyatronun halkın gözündeki izlenimini aktarır. Roman kahramanı Yani, hapisten çıktından sonra, Eleni’nin tiyatroda çalıştığını ve bir adamın metresi olduğunu duyunca bunu gururuna yediremez ve Eleni’yi öldürür (Rasim, 2005:55-58).

Kastelli, sanatı basit ve sınırlı bir bakışla görmenin, sanatın sihrini, kudret ve cazibesini anlamamak demek olacağını savunur. Osmanlı toplumunun sanatın kuvvetinden yararlanmaya şiddetle muhtaç olduğunu belirtir (Kastelli, 2001:155). Ona göre sanatı vatan ve insanlık için kullanmayı başaranlar iki kat başarı gösterirler (Kastelli, 2001:126).

Bunun içindir ki “sanat”ı vatan ve insanlık için yararlı bir surette kullanmayı başaranlar sanatta saklı güzelliği hayır ile taçlandırdıkları için iki kat başarı göstermiş olurlar (Kastelli, 2001:126).

IV. SİYASET VE BATILILAŞMA İLİŞKİSİ

A. SİYASAL İDEOLOJİLERİN ROMANLARA YANSIMASI⁶²

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, Avrupa’yla hemen hemen hiçbir fikir temasına girmeden kendi içine kapanmıştır. XIX. yüzyılda ise Avrupa’da yaşanan Aydınlanma’nın etkileri, çeşitli yollarla Osmanlı toplumunu da etkilemeye başlar. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de tam olarak bir Aydınlanma Dönemi yaşanmadığını, ancak XIX. yüzyılın ortalarında birdenbire dışarıdan hücum eden fikirler sonucu yeni bir devre girildiğini belirtir (Ülken, 2001:64).

Osmanlı modernleşmesinde fikir aşılama devrini ise XIX. yüzyıl Osmanlı aydınları gerçekleştirirler. Fikirler ve halk arasında köprü kurmak isteyen aydınların seçtiği yollardan biri de romandır. Bu dönemde çoğu roman yazarı, romanlarında Batı’dan gelen fikirlere ve bu fikirlerin eleştirilerine yer verirler.

Batı’da görülen ve yeni fikirler olarak işlenen ideolojik akımlar, kendine özgü üslubu ve sentezciliği ile Ahmet Mithat’ta açıkça görülür. O, Osmanlı halkını okumaya alıştıran yazarların başında gelir. Ancak yazar, üzerine düşen sorumluluğun kitleleri ihtilale yöneltmek yerine eğitmek kanısındadır ve gazete, dergi, otuzun

---

⁶² Bu başlık altında ideolojilerin ve akımların yalnızca romanlar üzerinden Osmanlı toplumuna yansıması ele alınmıştır.

üstünde roman ve oyunlarıyla amacına ulaşmaya çalışır. Kitapları çok geniş bir okuyucu kitlesiyle bulunduğu halde kullandığı üslup bakımından aydınlar tarafından hor görülür. Saraya olan yakınlığı sebebiyle Jön Türkler tarafından dışlanır ve Abdülhamit'in ölümünden sonra da gazetesi elinden alınır (Shaw,1998:308).

Ahmet Mithat başta olmak üzere bazı yazarlar romanlarında liberalizme değinerek serbest ticaret, para, devletin ekonomiye müdahalesi gibi fikirlere yer verirler. Ahmet Mithat, aldığı maaştan asla mutlu olmayan memurların, ticarete atılarak daha başarılı olabileceklerini savunur (Mithat, 2005:90). Ayrıca devletin bu girişimcilere ihtiyacı olduğunu belirten yazar, kişinin kendisini devlete yük etmemesi, aksine kâr ve kazanç sağlayarak devlete katkıda bulunması gerektiğini belirtmektedir (Mithat, 2005:149-152).

“Bolluk ve berekete niye kar ve kazanç yoluyla ulaşılmasın?” diye soran Mithat, devletin çöküşünü ekonomideki başarısızlıklara, fabrikaların işlememesine ve serbest girişimlerin sağlanamamasına bağlar. Herkesin devletin hazinesine göz dikeceğine, yatırım ve ticarete yönelerek, fabrikalar kurarak ülkeyi ileri milletler seviyesine ulaştırabileceğini düşünür. Bunun için gazetelerin ve aydınların, halka bunları anlatıp, onları aydınlatmaları gerektiğini vurgular (Mithat, 2005:149-152).

Bolluk ve berekete neden kar ve kazanç yolunda ulaşılmasın? Asıl o yolda mümkün olur. Helalinden milyonlar kazanmak için başka yol var mıdır? Avrupa'ya baksanız ya, gelirleri sayesinde her biri, bir beyzadeden ala! Ticari üstünlüklerini bizim memleketimizde deneyerek, bize bile büyüklük taslıyorlar. Onlar buranın zenginleri, biz fakirleri sayıyoruz (Mithat, 2005:150-151).

Ah! Öğütlerimiz halka bunun gibi gerçekleri söylemelidir. Konuşmalarımız bu yolda olmalıdır. İyi yaradılışlı edebiyatçılarımız bu konularda yazmalıdır. Gazetelerimizin sayfaları bu konuyla dolmalıdır. Kafalar hep buna çalışmalıdır. İşte böyle olmalı da, biz öbür ileri milletler seviyesine hemen ulaşalım (Mithat, 2005:152).

Müşahedat romanında yazar, insan için en yasal ve haklı övünmenin zenginlikle övünme olduğunu savunur. Çünkü “servetini kaybeden, sürekli

fakirliğinden bahseden karakteri kötü insanlar, şükür duygusu taşıyan zenginlerden olmak bir yana, sabredici fakirler seviyesine bile ulaşamazlar” (Mithat, 2005:154).

İnsan için en yasal, en haklı övünme, zenginlikle övünmedir. Servetini kaybeden, sürekli fakirliğinden bahseden karakteri kötü insanlar şerefçe; şükür duygusu taşıyan zenginlerden olmak şöyle dursun, sabredici fakirler derecesine bile varamazlar (Mithat, 2005:154).

Ticareti çok önemseyen Ahmet Mithat, bu işin dikkat gerektiren bir iş olduğunu belirtir ve ticaret hayatında her şeyin bir keşif olduğunu anlatır. Çünkü kâr sağlayacak yeni keşifler bulunmazsa, bilinen yöntemler bir süre sonra kar sağlayamaz (Mithat, 2005:157). Görüldüğü gibi Ahmet Mithat, bireyciliğe, girişimciliğe ve rekabete özel önem atfeder. Bu düşüncelere kısmen Mizancı Murat'ta değinmiş halkın, devletin malını düşünmediğini, onu hoyratça kullandığını belirtmiştir (Murat, 2010:123).

Komşunun birkaç armudu hakkında bu kadar ince düşünürken niçin devletin malını düşünmezsiniz. (...) Sessiz seyirci sıfatında kaldıkça maddi, manevi sorumluluk yükünden vicdanınızı kurtaramazsınız (Murat, 2010:123).

Yazar, kendiliğinden gelen sermayenin de vazifesiz memurlarla, boş kırtasiyecilikle geri gittiğini belirtirken, devletin işine gelen işlere imtiyaz vermesi gerekliliğini savunur (Murat, 2010:190).

Avrupa ülkeleriyle ticaret ve ekonomi konusunda kıyaslama yapan yazarlar da vardır. Örneğin Gürpınar, Avrupalıların yabancı bir ülkede kendi milletlerinden birine rastladıkları zaman o kimseye her konuda saygı duymakta ve işlerinde kolaylık göstermekte olduklarını gözlemlemiştir. Gürpınar, bu saygı ve şefkatin sebebini, “o vatandaşın başka bir milletin kesesinden geçimini sağlamaya çalışmasına” bağlar. Bu işte düşünülen fayda da kendi milletlerinin, başka bir millet arasında çoğalması ve nüfusun artmasıyla oradaki servetten bir kısmını kendi memleketlerine taşınmasına yol açmasıdır (Gürpınar, 1997:43-44).

Kastelli de Uful romanında Bulgaristan'la Osmanlı arasında ticaret karşılaştırılması yapar. Sofya'da yabancı Avrupa mallarının çoğunlukta ve çok pahalı olduğunu gören Kastelli, yabancı mallara konulan gümrük vergisinden kaynaklanan bu pahalılığın Bulgaristan'a bolluklar getirdiğini belirtir. Osmanlı Devleti'ne bakıldığında ise kapitülasyonlardan dolayı ülkenin iktisadi hayatında “acı bir acizlik ve zayıflık” görülür (Kastelli, 2001:101).

Tutumluluğuyla bilinen Ahmet Mithat, romanlarında tutumlu olmayı öğütler (Mithat,?:133). Ona göre tutumsuz bir adam kötü bir adam olmasa da iyi bir adam da sayılmaz. Onun için tutumluluk bir erdemdir (Mithat,?:135). Bu yüzden yazar, paranın sahip olduğu güçten de bahsederek okuyucuyu bilinçlendirmeye ve tutumluluğa sevk etmeye çalışır. Ona göre parayla çok iş yapılır, ancak parası olmayan sürünür. Hatta akıl ve bilim paraya muhtaç olmasa bile paradan ayrı düşünülemez, parası olmayan ciddiye alınmaz. Para olmasa, aklın delilikten ilmin cehaletten farkı kalmaz (Mithat,?:132). Fakat para insanı her emeline ulaştırıp, her bilgiyi edindirirken düşmanlıklara ve kötülöklere de neden olur (Mithat,?:136). Ahmet Rasim'de mutluluğun geçim kaynağının para olduğunu belirtir (Rasim, 2005:20). Paranın açgözlölüğe yol açan ve ticari etiğe sığmayan dolandırıcılıklara da neden olduğuna değinilmiştir. Saffet Nezihî, romanında, turistlerin (gezinlerin), esnaf ve tercüman işbirliğı sonucu kazıklandıklarını belirtir. Bir halı üzerinde pazarlığa tutuşan İngiliz turistin tercümanı on iki İngiliz lirası olarak belirlenen halıyı, on İngiliz lirasına satmaktadır. Halbuki bu halının aynısı iki gün önce yerli halka yüz altmış beş kuruşa satılmıştır (Nezihî, 2005:44).

Samipaşazade Sezai, hayranlık duyduğu Batı'nın kötü niyetleri ve acımasız saldırılarından duyduğu üzüntüyü okurlarla paylaştığı (Sezai,2006:7) Sergüzeşt'te para hırsıyla gelen kapitalist tüccar zihniyetine değinir. Bu kesim iki şeyi kutsal bilmektedir: bunlardan ilki kırbacı yani şiddet kullanma hakkı, diğeri ise zayıf mahlukların yani çocukların ve kadınların kimsesizliğı, savunmasızlığıdır (Sezai,2006:17-18). Küçük çocukların saatlerce çalıştırılarak, ondan nasıl kazanç sağlanacağıının hesaplarının yapılmasının anlatılmasıyla, vahşi kapitalizmin bir eleştirisi verilmeye çalışılır (Sezai, 2006:23).

Velhasıl iki tarafın bu akıllı ve bilinçli insan yavrusundan yararlanmak için hırsla ve kazançlı çıkma arzusuyla saatlerce ettikleri pazarlık kırk lirada karara bağlandı (Sezai, 2006:23).

Osmanlı'da Batı etkilerinin gözükmesiyle birlikte toplumdaki kimi varlıklı kimseler Batı'yı körü körüne örnek almakta, yanlış algılamakta ve bunu asalet, soyluluk veya gösteriş sanmaktadırlar (Mithat,2004:7). Samipaşazade Sezai, Osmanlı'da yaşayan zengin kesimin Avrupalı bir taklit ile soyluluğu öncelikli hale getirmelerini eleştirir ve İslami bir çizgide soyluluğun asla iç güzelliğin veya namusun önüne geçemeyeceğini vurgular (Sezai, 2006:72).

Ahmet Mithat da, dünyada efendiliğin, beyliğin parayla olduğunu, soyluluğun bir insanı beyefendi yapmadığını, paranınsa bunu başarabildiğini ifade ederek bu durumu eleştirmiştir (Mithat,?:150).

Yazarların liberalizmi açıklama çabası, modern toplumun iktisadi ilişkiler düzeyinde insanın kendi emek gücü üzerinde özgürce tasarruf edebileceği bir durumu anlatmaktır. Bu durum ise kapitalizmin ayırt edici özelliklerindedir (Köker, 1995:46). Bu tarzda üretim şekilleri kâr merkezlidir, rekabetçidir ve parasallaştırılmıştır. Modern kapitalist üretim, iş bölümünün özel bir biçimine dayanır (Jung, Picolli, 2004:28). Böylece yazarların özellikle kişisel girişimi, kârı, serbest rekabeti vurgulaması anlamlıdır.

Çalışmada incelenen yazarlar, liberal düşüncelerinin yanında Batı da gelişen feminizm ve elitizmden de bahsederler. XIX. yüzyıl tüm dünyada değişim rüzgârlarının etkin olduğu bir süreçtir. Milliyetçilik hareketlerinin yoğunlaştığı, imparatorlukların dağılmaya başladığı bu süre içinde, düşünce sisteminde de köklü değişikliklerin olduğu; özgürlük, eşitlik, adalet gibi kavramların sorgulandığı ve talep edilmeye başlandığı görülür. Tüm dünyada görülen bu değişimler, elbette ki artık son dönemini yaşayan Osmanlı İmparatorluğunu da etkilemektedir. Böylesi bir manzara içerisinde Osmanlı kadınlarının da haklarını savunabilmek amacıyla çabaladıkları görülmektedir (Karataş, 2009:1655).

Jön Türk adlı eserinde Feminizme⁶³ değinen Ahmet Mithat, feminizmi Osmanlı ülkesi içinde değerlendirir. Avrupa’da kadının yerini irdeleyen yazar, feminizmi Avrupa kadınlarının geçmişten itibaren uğradıkları boyun eğmeden, ezilmekten kurtarıp, insan haklarına ve medeniyete ulaşmak için yapılan yürekli bir mücadele olarak görür. Çünkü Ahmet Mithat Avrupa’da gerçekte kadına içi boş bir saygı gösterildiğini ve bunun sadece bir “kadın aldatıcılık” olduğunu düşünür. Mithat, İslam toplumlarında kadının kendi ana malından başka her hukuka sahip olduğu halde, hiçbirine layık görülemeyerek erkeğin isteğine bağlı kalınmasının ne kadar şaşılacak bir durum olduğuna dikkat çeker. Müslüman kadınlarının aksine, Avrupa’daki kadınlar ise saygı içinde tutulurken gerçekte Avrupa kadını hiçbir hakka sahip değildir. Yazar, Avrupa’da kadının bir isminin bile olmadığını, evlendiğinde servet ayrımı yapılmamışsa kendi servetine bile malik sayılmadığını, kocasının onayı olmadan hiçbir senede imza koyamayacağını, kocası onu nereye götürürse götürsün gitmem diyemeyeceğini ve mutlak bir itaatle kocasına boyun eğmek zorunda olduğunu anlatır (Mithat, ? :77-79).

Aynı zamanda yazar, Avrupa’da yapılan evliliğin bozulamadığı, kilise önünde geçerli bir gerekçeyle bozulsu bile kadın ve erkeğin bir daha evlenemeyeceklerini belirtir. Fransa’da boşanma kanunuyla boşanmanın hafifletildiği ancak kadınların diğer haklarından mahrumiyetleri meselesinin sürmekte olduğunu anlatır (Mithat, ? :77-79).

Geleneksel toplum öğelerinden olan ataerkil ideoloji ilk şekillenmeye başladığından itibaren erkeği rasyonellik, uygarlık ve kültür ile; kadını irrasyonellik , doğa ve duygusallık ile özdeşleştirmiştir. Modernleşmenin mücadele alanlarından biri de kadının dışlanması üzerine kurulu bu “insan” ve “yurttaş” tanımlamasının kapsamının genişletilerek kadını da içine almasıdır (Berktaş, 2007:276). Yeni gelişen kapitalizm bu süreçte kadını da iş hayatına çekmeye başlamıştır.

---

⁶³ Kadın ve Toplumsal Baskı başlığı altında Osmanlı toplumunun kadına bakışını, kadının statüsünü ve reformlarla birlikte kadına verilen hakları görmüştük. Burada feminizm romanlarda verildiği kadıyla Avrupalı Devletlerle birlikte ideolojik bir hareket olarak ele alınacaktır.

Ahmet Mithat, bu konuya değinerek, kadının çalıştığı alanlara örnekler verir. Kadınlar fabrikalarda çalışmakta aynı zamanda, yapma çiçekçilik ve dikişçilik gibi işleri tekellerinde bulundurmaktadırlar. Ayrıca postahanelerde, telgrafhanelerde, telefonhanelerde çalışmakta, mağazalarda tezgaharlık yapmakta, veznedarlık hizmetlerinin çoğunda görev almaktadırlar. Bu dönemde kadınlar doktorluk, avukatlık, mühendislik işlerine de el atmışlar hatta arabacılık bile yapmaya başlamışlardır (Mithat, ? :79).

Ancak Ahmet Mithat bu yeni gelişmelere ve yeni fikirlere yalnızca Osmanlı'da değil Avrupa'da da az rastlandığını iddia ederek, “kadın” özgürleşmesi konusunda tedbiri elden bırakmaz (Mithat, ?55). Mithat, kadınları kafesler içinde kanarya kuşu gibi yetiştirmenin tehlikeli olduğunu ancak onların sınırsız bir hürriyetle başıboş gezmelerinin de başlıca tehlikelerini dile getirmektedir (Mithat, ? :57).

Ahmet Mithat Jön Türk adlı romanında bu yeni fikirleri Ceylan karakterinde toplarken, eski ve yeni fikirler arasında orta bir yol bulup yeniyi eskide sindiren Ahdiye karakterini Ceylan'la karşılaştırmaktadır (Mithat, ? :17). Kadınların, erkeklere boyun eğmemelerini ve başlarına buyruk yaşamalarını Ceylan karakteri üzerinde somutlaştıran yazar, bu durumdan doğan problemleri de dile getirir. Bu problemlerin başında evlilik dışı ilişkiler ve işlenen cinayetler vardır. Yazar evlilik dışı ilişki yaşayanlar arasında resmi bir bağ olmadığından, kadının erkeği ya da erkeğin kadını bıraktığında, pek çok cinayetin işlendiğini anlatır. Eskiden halkın aşağı tabakasında görülen bu cinayetler, 1900'lerde yukarı tabakalara kadar sıçramıştır. Ahmet Mithat, Paris'te doğan çocukların 1900lü yıllarda yüzde otuzunun gayri meşru olarak doğduğunu belirtir. Bu durumların gazetelerde yayınlanmasıyla çocuk ve anne topluma teşhir edilir. Ancak bir de “yakayı ele vermeyenler” vardır ki bunların oldukça yüksek oranlarda olduğunu düşünür. Serbest evlilik taraftarlarının bu gibi olayları düzenleme çabasına girdiklerini belirten Ahmet Mithat, toplumun bir kısmının bu olaylara objektif yaklaştığını vurgulamakta, bir kısmının ise kendilerine göre anlamlar çıkartıp olmadık düşüncelere sürüklendiklerini anlatır.

Kahramanlarından Ceylan, kendi anlamlarıyla yola çıkarken Nurullah bey ise tarafsızca olayları tahlil etmeye çalışır (Mithat, ? :81).

Bizim Nurullah Bey gibi akli başında olanlar hiçbir şeye katiyen karar veremezlerse de Ceylan Hanım gibi akli başında olmayanlar bu yayınları okudukları zaman neye karar vereceklerini de bilemeyerek bütün bütün baştan çıkar giderler (Mithat, ? :81).

Şemsettin Sami⁶⁴ doğrudan olarak feminizm konusuna girmese de Taaşşuk-i Talat ile Fitnat adlı eserinde kadınlar ve evlilik konuları üzerinde durur. Evlenecek kişilerin birbirini tanımamalarının yarattığı kötü sonuçları konu alan romanında yazar, kadınları rahatsız eden problemlere erkek gözüyle (kadın kılığına giren kahramanıyla) inceler. Romanında, Osmanlı toplumunun ahlaki sorunlarına yer verir. Seyirlik gezinti yerlerinin edepsizlerin ve hırsızların mahalleri olduğunu, buralarda madamların bile bulunmadığını belirtir. Avrupa’da kadınların, erkeklerin meclislerine girdiklerini, onlarla birlikte kahvelerde oturduklarını, ancak kimsenin onların yüzüne bakmaya bile cesaret edemediklerini belirten yazar, Osmanlı toplumunda ise kadınların yolda bile yürüyemediklerinden yakınır (Sami, 2011:87-95).

Mizancı Murat erkek ve kadınların durumunu göz önüne alarak Fransızlarla karşılaştırmaya gider. Fransız erkeklerinin kadınlara daha saygılı davrandıklarını söyleyen yazar, sokak rezaletlerine Hıristiyan kadınların izin vermeyeceklerini, Türk kadınlarının ise seyirlik yerlerde mektuplaşarak buna izin verdiklerini belirterek eleştirir (Murat, 2010:91-92). Romanın kadın kahramanı Zehra Hanım İstanbul’da seyirlik yerlere gittiğinde, kadınlarla erkeklerin mektuplaşmalarından hoşnut olmamakta ve bu davranışları Müslümanlık adabına sığdıramamaktadır (Murat, 2010:89).

---

⁶⁴ Türkiye’de modern araştırmacılık Şemsettin Sami (1854-1904) ile başlamaktadır. Şemsettin Sami’nin en büyük eseri “Kamus al-Alam” kitabı tarih, coğrafya, bilimsel bilgiler ve önemli politik ve edebi kişilerin biyografileriyle gerçek bir ansiklopedidir. Yazar, pek çok eseriyle çok kapsamlı incelemeler ve araştırmalar yapmıştır (Shaw, 1983:308-309).

Mehmet Rauf da bu dönemde Avrupa'da kadınların seçim ve memuriyet hakkı istediklerini, Osmanlı da ise kadınların evlerine hapsediklerini, sokağa çıktıklarında da azıcık şık ve bakımlı olduklarında erkeklerin saldırganca tavır ve bakışlarına maruz kaldıklarını gözlemler (Rauf,1997:30).

Kadın başlığı altında gördüğümüz gibi bu dönem yazarları, “kadın” konusunda çelişkilerle doludur. Onlar kadını hem bir birey olarak algılamakta, hem de ataerkil düşünceleri ve gelenekleri bir kenara bırakamazlar. Geçiş dönemi toplum özellikleri olan bu eski/yeni değer tartışmaları ve toplumun kültürel/toplumsal bunalımı romanların çoğunda gözlemlenebilmektedir. XIX. yüzyıl romanları kadının sorgulanmaya başladığı ancak yapıcı ve somut çözümler üretmedikleri bir dönemdir. Kadına duygusal yaklaşımın görüldüğü bu romanlar, modern ve geleneksel düşünceler arasında sıkışmıştır.

Yazarlar feminizmle ilgili görüşlerinin yanı sıra 1891'de Serveti Fünun dergisinin çıkmasıyla birlikte tanınan romanlarda sembolizm ve elitizm akımlarından etkilenmiş ve bunu da eserlerine yansıtılmışlardır. Serveti Fünun edebiyatı olarak da anılan bu akımın ülkemizdeki temsilcileri Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Safveti Ziya ve Hüseyin Cahit Yalçın'dır. Bu akımın öncülerinden olan yazar ve şairler sanat için sanat yapmışlar, kapsam yerine teknik ve biçim üzerinde durmuşlardır. Onların sanatsal amaçlar için sembolizme başvurmaları sansürden kaçmaları için de uygun bir yol olmuştur. Seçkin bir okur kitlesi için yazdıkları romanlar günün toplumsal ve entelektüel hastalığını yansıtılmışlardır. Yazarlar, batı etkisi deneyiminden geçen Osmanlı toplumunun üst sınıflarını incelemişlerdir (Shaw,1983:309-310).

Üst sınıf incelemeleri modernleşmenin ilk dönemlerinde siyasal hayatta elit zümrenin egemen olması ile ilişkilidir (Sevil, 1999:56). Dönemin Batıcı aydınları da bu durumun farkında olarak yönetimin elit bir zümreden oluşmasını istemişlerdir. Bu elit grup ise aydın kesiminden oluşacaktır. Böylelikle yazarlar toplumda elit ve aydın bir kesimin yaratılması için işe koyulmuşlardır. Yetiştirilen aydınların toplumda

yapacakları hizmet, zihinsel dönüşümün sağlanmasıdır. Çünkü Avrupa ile Osmanlı toplumu arasındaki öncelikli fark zihniyet farkıdır (Gündüz, 2010: 198).

Elitizm akımının etkileri, Mehmet Rauf'un Eylül romanında görülmektedir. Roman kahramanı Suat, bir uşağı güzel bulan Hacer'i eleştirir, çünkü Suat erkeğin güzelliğinin incelik ve seçkinliğiyle mümkün olduğunu düşünmektedir (Rauf, 2005:259-260).

Aşk Memnu romanında ise Halit Ziya toplumun elit tabakasını incelemiş ve onların yaşam tarzlarını irdelemiştir. Romanda Melih Bey'in ailesi İstanbul'un kibar hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu aile yarım asırdır şehrin çeşitli yerlerine dağılmıştır fakat onları birbirine bağlayan şey ailenin unvanıdır. Ailenin unvanı, aile fertlerini tüm fırtınalara rağmen, "batmaz bir tahta" göreviyle sürüklemektedir (Uşaklıgil, 2006:22-23). Yazarın romanda işlediği bu elit tabaka üyelerinin, eğlenmekten başka en önemli özelliği giyinmektir. Onlar, "her türlü zevk erbabına bu konuda örnek olurken, taklit edilemez bir zarafete" de sahiptirler (Uşaklıgil, 2006:29).

Bu ailenin evliliğe bakış açıları da farklıdır. Roman kahramanı Bihter için İstanbul'un sayılı zenginlerinden olan Adnan beyle evlilik demek günün modasına sahip mükemmel bir yalı demektir (Uşaklıgil, 2006:44). Burada elit tabaka, maddi unsurlara verdiği önemle birlikte sevgi ve aşkı arka plana atmıştır. Paraya, moda ve eğlenceye o kadar önem verirler ki ahlaki prosedürleri pas geçerler. Onların sahip oldukları güç toplumsal baskıyı örter. Bu aile, halka bakarak, halk için değil, nefsi için yaşamayı doğru bulmaktadır (Uşaklıgil, 2006:31).

Mehmet Rauf ise Genç Kız Kalbi adlı romanında İstanbul'un en büyük kusurunu kibar bir hayatı ve kibar bir halkı olmaması olarak görür. Abdülhamid zamanında İstanbul'da asalet derecesi zenginlikle ölçülürken, hürriyetin ilanıyla birlikte artık zenginliğinde kalmadığını vurgular. Abdülhamit zamanındaki zenginliğin ise çeşitli hırsızlıklarla yapıldığını belirten yazar, hürriyetin getirdiği eşitliğin, ahlaksızlık ve fikirsizliği ortaya çıkardığını düşünür (Rauf, 1997:19).

Saffeti Ziya Salon Köşelerinde adlı romanında Beyoğlu'nun aristokrat ailelerini konu edinir. Romanda Avrupa kültürü ön plandadır ve roman kahramanını İstanbul içinde yaşayan Avrupalıların içine bırakılır (Ziya, 2005:5). Roman kahramanı, Türklerin de vals yapıp, zarafetlerini Avrupalılara göstermelerini, beğeni toplamalarını istemektedir (Ziya,2005:6-11).

Saffeti Ziya, okuyucuya kahramanı üzerinden elitist bir bakış sunar. Romanında on üç yaşında bir kızın para için satılıp fuhuşa sürüklenmesini de gözler önüne getiren yazar, toplumun ahlaki bozukluğuna parmak basar. Ancak sözde Batılılaşmış kahramanımız, bu kıza üzüldükten onun ancak bir gününü kurtarmaktan öteye gidemez (Ziya, 2005:59). Kızı birkaç saat o kötü, korkunç hayattan kurtardığını düşünerek vicdanını rahatlatır ve gösteriş dolu hayatın en hayırlı işini yaptığını sanarak, balolarda tiyatrolarda harcanan paraların bir kısmının bu gibi işlerde kullanılmasını düşünür. Ancak bir süre sonra bu düşüncelerinin “hayatı zehirleyeceğini” düşünerek, hayatına kaldığı yerden devam eder (Ziya, 2005:66-67).

Görüldüğü gibi XIX. yüzyıl roman yazarları dünyayı etkileyen ideolojik akımlardan olan liberalizm, feminizm ve elitizme romanlarında yer vermişler, toplumu bu konularda bilgilendirmeye çalışmışlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde bu üç ideoloji geleneksellikten modernliğe geçiş sürecinde belirleyici ideolojilerdir. Çünkü modernleşme belirli bir iktisadi ilişkiler sistemini ve genellikle bu öğelerin oluşturduğu toplumsal ve iktisadi temel üzerine bina edildiği düşünülen bir siyasal yapıyı içerir. Bu iktisadi ilişkiler ise bu dönemde yeni yükselmeye başlayan kapitalizmdir. Siyasal karşılığını liberalizmde bulan sistem, çalışma hayatına (ucuz iş gücü) kadını da sokmaya başlar ve vatandaşlık bilincini geliştirir (Köker,1995:40-50). Bu bilinç ise aydın ve elit kesim tarafından idrak edilerek aktarılmaya çalışılır.

B. OSMANLI DEVLET REJİMİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER ve ELEŞTİRİLER

XIX. yüzyıl roman yazarları çağın getirdikleriyle mevcut düzeni eleştirmeye ve yeniden inşa etmeye devlet rejiminden başlarlar. Onlar öncelikle bürokrasideki aksaklıkların üzerine giderek kurumların yozlaşmasından bahsederler. Devlet düzenine eleştiri okları yöneltilen konulardan biri de Abdülhamit rejimi, istibdadı ve hafiyeye politikalarıdır. Hürriyet düşünceleriyle birlikte bu eleştiriler yoğunlaşır ve bir tepkiye dönüşür. Meşrutiyetin ilanı ve arkasından 31 Mart olayı romanlara konu edilir. Bu eleştiriler, Tanzimat döneminde kadar Babali üzerinde yoğunlaşırken, meşrutiyet döneminde Abdülhamit politikalarına çevrilir.

Osmanlı'nın bürokratik işlerinin görüldüğü Babaili'ye yapılan sert eleştiriler, memurların çalışmadan para almaları, kazandıkları paranın eğitim ya da başarılarıyla değil, tanıdıklarıyla orantılı olması, işe keyfi gitmeleri ve eğitimsizlikleri üzerinedir.

Samipaşazade Sezai Babıali takımını, “kanarya sarısı renginde kravatları, kenarları gayet kalın siyah şeritli, açık renk ceketleri ve mavi pantolonları olan bir gençlik grubu” olarak tanımlar. Bu gençlik grubu Avrupalılara başka söyleyip ülkede başka davranarak, kadınların namusuna, edebiyata, devlet hazinesine saldırıda bulunmaktadır. Samipaşazade, Babıali takımını içki ve safahata eğilimli, kötü yaşam süren, terbiye ve bilginin yerini kötü ahlakın ve hilekarlığın aldığı bir kesim olarak deşifre etmiştir (Sezai, 2006:69).

Sabahtan akşama kadar içtikleri sigara dumanlarıyla sararmış parmakları, oturdukları mahallelerin pek düzenli olmayan yollarında düşmemek için eğilerek yürüdüklerinden ve çalıştıkları devlet dairelerinde temize çektikleri evrak müsveddelerini eğilerek yazdıklarından ve terbiye gereği eğilerek temenna eylediklerinden, kamburlaşmış boyları, içkiye ve sefahata olan eğilimleri ve kötü yaşayışları yüzünden toprak rengini almış çehreleri, terbiye ve bilginin yerini alan kötü ahlaki ve hilekarlığı gösteren küçük, siyah gözleriyle, bütün kadınların kendilerinin giyinişlerine, endamlarının

güzelliğine ve intizamlarına, terbiye ve edeplerine hayran olduğu inancındadırlar (Sezai, 2006:69-70).

Mizancı Murat ise Babialide memurların işe başladığında devamlı bir görevde çalışmadıklarını, kendilerine iş gösterildiğinde çalışan memurların genelde işsiz oturduklarını belirtir. Mizancı Murat, memurların işsiz oturmalarının yanında pervasızca yiyip içmelerini de eleştirmektedir. Mizancı Murat, romanında otuz memurdan oluşan kalemde yirmi yedi memurun sorumsuz, maaşlı müdavimler olduğu kanaatine varır (Murat, 2010:75-76). Kurumun iyi memurlar yetiştiremediğinden yakınan Mehmet Murat, kendiliğinden yetişecek olanların da ortada bırakıldığını belirtir. İyi yöneticilerin üzerleri örtülmekte, yalancı sandalyesine oturtulmaktadır (Murat, 2010:193).

Çünkü adam yetiştiremiyorlar. Kendiliğinden yetişen olursa ortada bırakıyorlar, iyi yönetim gösteren insanların hem üzerlerini örtüyorlar hem de yalancı sandalyesine oturtarak suçluyorlar (Murat, 2010:193).

Recaizade Mahmut Ekrem de Araba Sevdası adlı romanında, memurların eğitimsizliklerini eleştirir. Roman kahramanı Bihruz Bey tek kelime Fransızca okumadan kaleme girmiştir. Üstelik Bihruz Bey'in Osmanlıcası da iyi durumda değildir (Ekrem, 2009:10:50).

Baş tarafından sayfalara epey göz gezdirdi. Aradığını bulamadığı, gördüğü şeylerin çoğunu -anlamak şöyle dursun- hatta okumayı bile başaramadığı için sıkılarak, ara sıra da bıyık altından gülerek, alayla “Çince mi bunlar? Ne tuhaf bir dil demeye başladı (Ekrem, 2009:50).

Çalışan memurların maaşları da ayrı bir eleştiri konusudur. Kimi çalışan binbeşyüz, kimi çalışan elli kuruş almaktadır. Kurumda maaş konusunda herhangi bir standart konulmamıştır ve liyakat ilkesine uyulmamaktadır. Kalemde on sekiz yıldır çalışan bir memur yüzeli kuruş alırken, üç aylık çalışan tercüman beyin hemşerisi bin iki yüz kuruş almaktadır. Üstelik herhangi bir okul bitirmemiştir (Murat, 2010:76). Aslında Mizancı Murat Osmanlı'da geçerli olan şer'i hükümlere göre Osmanlı'da Avrupa ülkelerine göre daha çok düzen olması gerektiğine inanır. Çünkü halk

devlete daha bağı, sadık ve iyidir. Güzel ahlak Osmanlı halkında mevcuttur. Ona göre düzene engel, cemiyete bulaşmış cehalet ve küçük memurların eksiklikleridir (Murat, 2010:186).

(...) Halbuki şeri hükümlere bakılırsa bizde daha çok düzen bulunması lazım gelir. Halkımız devlete daha bağı, daha sadık, daha iyidir. Güzel ahlak bizde daha çoktur, düzene engel nedir? Cemiyete bulaşmış cehalet ile küçük memurların eksiklikleri değil midir? (Murat, 2010:186).

Yazarların eleştiri oklarını yönelttiği Abdülhamit dönemi politikalarının en çok üzerinde durduğu yanı ise istibdat rejimidir. 1900'lü yıllarda Abdülhamit'in istibdat döneminde evler basılmakta, kitap ve evraklar toplanmaktadır (Mithat, ?:164). Yasaklı yayınlar arasında Namık Kemal'in tüm eserleri, Ziya Paşa'nın Girit Zafernamesi ve Harabat'ı da yer alır. Ahmet Mithat, Ziya Paşa'nın Harabat'da bir önsöz yazdığını ve bu önsözün içinde politikaya dair tek kelime bulunmadığının altını çizer. Çünkü eserin yasaklanması için Ziya Paşa ismi yeterlidir. Bunun yanı sıra Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr koleksiyonu, Namık Kemal ve arkadaşlarının çıkardıkları Muhbir ve Hürriyet gazeteleri, Ahmet Rıza'nın, Mizancı Murat'ın ve Jön Türklerin Avrupa'da ve Mısır'da yayınladıkları dergiler de yasaklılar listesindedir (Mithat, ?:166).

Bu dönemde mektuplaşmaların bile güven içinde yapılmadığına değinen Ahmet Mithat, "Jön Türkler" romanında kişisel tecrübelerini anlatır. Oğluyla mektuplaştıklarında, mektupların onda sekizinin açılıp okunduğunu, hatta kimilerinin ellerine ulaşamadığını belirtir (Mithat, ?:194).

Abdülhamit'in istibdat döneminin en yüksek siyasi cinayetlerinden biri de yüksek makamlara hakarettir. İstanbul'un her yerine dağılan Sultan Abdülhamit'in hafiyeleri, hakaretleri yüksek makamlara rapor ederler (Mithat, ?:186). Bu hafiye politikası yüzünden Namık Kemal memlekette doğru söyleyenin dokuz köyden kovulduğunu, dostlar arasında bile içinden geçenlerin dosdoğru ve samimi olarak söylenemediğinden şikâyet eder (Kemal, ?:25).

Fakat memleketimizin ve insanlarımızın hali malum... Doğruyu söyleyeni dokuz köyden kovuyorlar. Ahbaplar arasında da kalbin üzüntülerini dosdoğru ve samimi olarak açığa vurmak çok defa hoş karşılanmıyor (Kemal, ?:25).

Bekir Fahri, Jönler romanında, hafiyelerin oynadığı rolü Bab-ı Zaptiye üzerinden anlatır. Buraya düşenler, ne için suçlandıklarını bilmeyen, birilerinin kinine uğrayan, aylardır unutilan; yolcular, öğrenciler ve düşkün hafiyelerdir. Onlar burada işkencelere, hakaretli sorgulara uğrarlar. Roman kahramanlarından Muallim Bey, burayı istibdadın ve bilgisizliğin, kin ve düşmanlığın çokça yaşandığı dipsiz bir kuyu olarak tasvir eder. Burası “padişahın özel görevlilerinin bulunduğu mağbeyn takımının baskı isteklerinin aracılığını, yıkıcılık arzularını gösteren, cinnet ve cinayetini yürüttüğü kör aletlerin toplandığı hafiyeye deposu” olarak tanımlanır. Roman kahramanı hükümetin bu istibdad rejimini İslami hükümlere karşı bulmakta ve İslamiyet’in cinnet ve cinayete kurban gittiğini, hilafetin ise değersiz emeller ve dünyanın değerini arttırma aracı olarak kullanıldığını belirtir. Yazar, hükümetin bu alçaklığına karşı kayıtsız davranan milleti de “eşek” olarak nitelendirir (Fahri, 1985:49).

Namık Kemal de “İntibah” romanında “halka söylemekten utanılan bir işin yapılmasından nasıl utanılmayacağını” sormaktadır. Yazar, yapılan işi herkesten saklamanın alçakça olduğuna değinerek, insanların susarak boyun eğmelerini eleştirir (Kemal, ?:32).

Kastelli, Abdülhamit istibdadıyla otuz beş yıldır vatanın unutulduğunu ve halkın afyon yutan Çinliler gibi uyuduğunu, miskinlik içinde dost ve asil varlığını kaybettiğini vurgular (Kastelli, 2001:121-123).

Otuz beş sene Bulgarlar sürekli çalıştılar... mükemmel bir ıslah, sağlam bir milli terbiye gördüler. Yoktan bir varlık, bir kudret gösterdiler... halbuki biz yine o otuz beş sene içinde Afyon yutan Çinliler gibi derin bir uyku ile uyuduk... atıl ve miskin, esnedik... işte bunun içinde o dost ve asil varlığımızı yok ettik (Kastelli, 2001:123).

Adıvar, romanlarında yer yer Abdülhamit'in zulmünden, istibdadından, izlenmelerden ve sürgünlerden örnekler vererek bahseder (Adıvar, ? :28-29:43:66). Yazar memleket yönetimini, “çarkları artık kirden, ihmalden ve kan pıhtılarından dönmek istemeyen ve belki bir gün zordan kırılacak olan bir makineye” benzetir ve sert bir şekilde eleştirir (Adıvar, ? :26). “İki yüzlü insanların bu memlekette bütün ahlaksızlıklarının bağışlandığını, ancak herkesten farklı düşünenlerin hiç bağışlanmayacağını” ifade ederek özgür düşünceye karşı olan baskıyı ve bu baskıyı uygulayan yönetimi eleştirir (Adıvar, 1967:48).

Yasak yayınlara sahip olan yada yüksek makamlara hakarete bulunan kimi kişiler sürgüne gönderilirken kimileri hafiyeler tarafından göz ve ev hapsinde tutulmaktadırlar. Bu hapis o dereceye varır cezalıları dışarıya çıkamadıkları gibi neredeyse insanlarla görüşmeye yasaklı gibi esaret hayatı yaşarlar⁶⁵ (Mithat, ? :163).

1900'lü yılların sürgün dönemini anlatan Bekir Fahri ise sürgünlüğün olumsuzluklarını romanından aktarır. Jönler romanında kahramanımız Necip, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin özgürlükçü hareketleri sırasında, üzerinde bulunan yasak evrak nedeniyle, Mısır'a sürgüne gönderilir (Fahri, 1985:20). Necip, kendisi gibi sürgüne gönderilen Jön Türklerin, Mısır'da özellikle Jön Türk oldukları için mimmendiklerini ve iş bulamadıklarını anlatır (Fahri, 1985:24). Mısır'daki Jön Türkler açlık ve sefalet içinde yaşamaktadır (Fahri, 1985:50). Bunun nedeni ise bazı insanların Jön Türk adı altında türlü rezalet ve dolandırıcılıklara karışarak bu ismi lekelemeleridir (Fahri, 1985:57). Bu dönemde Mısır'daki halk, Jön Türkler için iyi şeyler düşünmemektedir. Halkın düşüncesine göre onlar “iyi bir şey yapmış olsalardı, oralara kadar sürülmezlerdi”. Halk hükümetle uğraşılırsa bunun sonunun sefalet olacağını düşünerek, sürgündeki Jön Türklere yardımsever davranmazlar (Fahri, 1985: 33).

⁶⁵ Ahmet Mithat yine kendi tecrübeleriyle sürgün yerlerinin ne kadar kötü tasvir edilse de kendi sürgün hayatının o kadar kötü olmadığını vurgular. Ahmet Mithat üç yıllık sürgün döneminin ilk yedi sekiz ayından sonra pek yakınılacak bir durum görmediğini, hiçbir zaman işkence görmediklerini, hatta hakaret bile işitmediklerini belirtir. Gündüzleri gözetmen eşliğinde evine gidebildiğini, ailesini görebildiğini anlatır. Ancak 1900'lü yıllarda işkence haberlerinin çoğaldığını da ekler (Mithat, ? :209).

İstanbul hükümeti Mısır'a, Bulgaristan'a kadar hafiyelerini dağıtmış, buralara iltica etmiş gençleri yakından takip etmiş ve bu gençlerin hiçbir şey yapmalarına meydan vermemiştir (Fahri, 1985:51). Bekir Fahri, Jön Türklüğü, vatan sevgisi ve vatanın selameti uğrunda bir vazife olarak değerlendirir. Bu yüzden Jön Türk olmak bir kabahat değildir. Onlar, Osmanlı vatanının kurtuluşunu sağlamak için çalışan gençlerdir. Roman kahramanı Necip, kamuoyunda sefalet ve felaket olarak bilinen Jön Türklükle övünür ve bu kimliği, hiç kimsenin yanında gizlemez (Fahri, 1985:24). Necip, mukaddes bildiği Jön Türklüğü bir meslek olarak görür ve mesleği için her türlü sıkıntıya ve mücadeleye göğüs germeye hazırdır (Fahri,1985:25). Romanda, Jön Türk lakabını aşağılama ve alay konusu ile karşılaşan insanlar ise İstanbul ve saray takımından olup, padişaha tapan, bencil, rütbe ve nişan budalası olarak belirtilir (Fahri, 1985:25).

Jönler romanında Bekir Fahri, Vedat Bey ismiyle Mizancı Murat'ı da eleştirmiştir. Cemiyet reisi Mizancı Murat vatanın içinde pek çok gencin yanmasına sebep olmuş, saray politikasına boyun eğerek ülkeye dönmüştür. Jön Türklerin gözünde bu affedilemeyecek bir hatadır. Dönemin Jön Türklerinin görüşlerine yer veren yazar, hükümetten para alanların, cemiyetin basın yayın araçlarını satanların, serhafiyelerin yardım ve aldatmalarına kapılanların Jön Türklerin arasında sonsuza kadar lanetle anılacaklarını belirtir (Fahri, 1985:31). Bu dönemde Türkler, Ermeniler kısacası bütün vatandaşlar hükümetin eziyet ve yolsuzluğu altında ezilir. Yazara göre hükümet, görevini yerine getirememektedir (Fahri, 1985:103).

Azizim hangi hükümet? diyordu. Bizde hükümet var mı ki? Hükümet padişahın keyfinden başka bir şey midir (Fahri, 1985:103).

Saray politikasına boyun eğmeden önce yazdığı romanında Mizancı Murat ise esaret çekenlerin yalnızca halk değil aynı zamanda İstanbul olduğunu söyler. Mehmet Murat İstanbul'un yabancıların, Avrupalıların istilasına uğradığını düşünür ve bunu dile getirir. Robert Koleji (Murat, 2010:10), Fransız otelleri, çeşitli Avrupalıların otelleri ana kahraman Mansur Bey'in içini "cızlatır". Mehmet Murat, halife limanında, frank yerine kuruş sözünü duymak istediğini dile getirir(Murat,

2010:14). Ayrıca Mansur, gittiği otelin isminin Fransızca yazılıp Türkçe yazılmadığını gördüğünde otelden soğumuştur (Murat, 2010:17). Buradan da anlaşılmaktadır ki 1890'lı yıllarda İstanbul'da Fransızlar, İngilizler, Ruslar çeşitli yatırımlarda bulunmuş, oteller açmış, elçilikler yaygınlaşmıştır (Murat, 2010:19).

Esaret hayatı hürriyet düşüncelerinin tartışılmasına zemin oluşturur. Hürriyete verdiği önemle bilinen Namık Kemal, "Cezmi" adlı romanında hürriyet düşüncesinin; zulümle, adaletsizlikle ve baskıyla kesinlikle ortadan kaldırılamayacağına dair yazdığı ve Abdülhamit'e karşı sert bir şekilde hitap ettiği bir beyite yer verir. "Ne mümkün zulüm ile bidat ile imhayı hürriyet; çalış idraki kaldır muktedirsen ademiyetten" (Kemal, 2009:21).

Esaret konusuna değinen ve romanını bu düşünce üzerine kuran Samipaşazade Sezai, Osmanlı'da önemli bir konu olan esirciler ve esirler üzerinden hürriyet anlayışını tasvir etmiştir (Sezai,2006:17-18). Samipaşazade Sezai, esaretin ne denli acı bir duygu olduğunu romanında sıklıkla dile getirir. O'na göre esaret altındaki kişi her ne olursa olsun özgürlük için savaacaktır. Dilber'in her şeyi hatta ölümü göze alarak küçük bir çocukken ilk sahibinin evinden kaçması ve son gittiği Mısır'da bulunan evden de Cevher sayesinde kaçmasıyla bunu somut olarak gösterir (Sezai, 2006:29-??). Sezai, esaret altında yaşayan kişinin özgürlük uğruna her şeyi göze alarak kaçışını da romanında meşrulaştırmakta, onları şerefli olarak addetmektedir (Sezai, 2006:29).

Namık Kemal'de benzer olarak hürriyete verdiği önemi İntibah romanında bülbül örneğiyle anlatır. Ona göre bülbül hürriyete aşıktır:

"Onu kafese hapsederseniz hürriyetini elinden almış olursunuz ve bülbül için yaşamak artık çekilmez bir yük haline gelir" (Kemal, ?:13).

1908'de Meşrutiyet'in ilanı ve Kanuni Esasi'nin ilan edilmesi, hürriyetin taraftarı olan ancak Kanuni Esasi'nin içeriğini hiç anlamayanların anlayana oranla

büyük çoğunluğu temsil ettiğini söyleyen Ahmet Mithat (Mithat, ?:64) hürriyet düşüncelerini açıklarken temkinli davranır. Ona göre hürriyet, ondan yararlanmayı bilenlere yararlı ve kutsal bir nimet olmakla beraber diğer bir yandan ondan istifade etmeyi bilmeyenlere tehlikelidir. Bu yüzden iyiliklerinden çok kötülükleri ortaya konursa, kötülüklerinden sakınmak daha kolay olacaktır (Mithat, ?:58).

Dönem romancılarından Halide Edip, Meşrutiyetin ilanından bir yıl sonra meydana gelen 31 Mart olayına da değinir. Yazar, 1325 (1909) tarihinde memleketi 31 Mart olayına hazırlayan kargaşa, parti kavgaları, temizlenmeyen eski kirli unsurun çevreye yayılan fitneleri ve manevi yıkıntılarıyla, memleketi bir çatışma sahnesine benzetirken, ahalinin azgın ve olağan üstü bir şey yapma girişiminde olduğunu belirtir. Meşrutiyet'in, memlekete yenilik ve mutluluk verme düşüncesiyle geldiğini, herkesin hayatını değiştirip bilgi seviyesini arttıracığını düşünen yazar, 31 Mart olayının Osmanlı Devleti'ni "hasta adam"a dönüştürdüğünü belirtmiştir. Suç ne memleketin ne de yenicilerindir. Herkesin iyi niyeti, çabası, fedakarlığı; toplumun zaaflarının karşısında darmadağın olmuştur (Adıvar, 1967:116-118).

Halbuki suç ne bende, ne de memleketin yenicilerinde idi. Hepimizin iyi niyeti, çabası, fedakarlığı toplum zaaflarının, insanlığın yenemediği suçların önünde darmadağın oluyordu (Adıvar, 1967:117-118).

Romanda 31 Mart olayına günler kala bütün yurdun içini kanlara boyayan ayaklanmalar çarpıcı bir dille aktarılır. Şehir, top, tüfek, ateş ve kan içinde kalmıştır. Bununla birlikte yazar hareket ordusunun şehre geldiğini haber vererek, bir milletin mutluluğu ve geleceği için herkesi silah başına çağırır (Adıvar, 1967:126-127).

C. MİLLİ KİMLİK ARAYIŞLARI

Osmanlı Devleti'nde çok milletli bir yapı söz konusuydu. Devletin sınırları içinde (Anadolu'da) Müslümanlar, göçebeler, Hıristiyan olan çeşitli Balkan halkları, Arapça konuşan Müslüman Suriyeliler, Mısırlılar ve Iraklılar da yaşamaktaydı (Faroqhi, 2002:91-92).

Kültürlerin birbiri içine girmesine ek olarak, geleneksel Osmanlı toplumunda topraktan gelen servet gelirlerinin padişah ve yönetici sınıfının elinde olması nedeniyle halk sermaye ve serveti ticaret ve sanayi ile elde edebilmekteydi. Ancak XVIII. sonları ve XIX. yüzyılda devlet gücünün zayıflaması, XVIII. yüzyılda ortaya çıkan ayanların tımarları ele geçirmesi yeni ekonomik, politik değerlerle birlikte yeni bir orta sınıfın da ortaya çıkmasına neden oldu. Bu orta sınıfın elde ettiği gelirlerde politik amaçlar, devletler ve ordular kurmak için kullanılmaktaydı (Shaw, 1983:150).

Yeni orta sınıfın gelişen ekonomik durumu ve gelişen evrensel değerler, toplumun geleneksel din temeline dayalı güç yapısını, padişah tebasının örgütlenmiş olduğu milletler kurumunu tehdit etmeye başlamıştı. Halkın yönetime katılma istekleri, toplum yaşamının yalnızca dini ve soylu aristokrasilerin elinde tutulmasına karşı duyulan isyan giderek ülke içindeki farklı milletlerin Osmanlı'dan ayrışmalarına sebep olmuştu. Özellikle Islahat Fermanıyla, milletlerin bu ayrılıkçı isteklerine engel olmak istendi ve Müslüman olmayan toplulukların haklarında değişiklikler yapma gereği duyuldu. Reform hareketi ilk olarak Ermeni milleti arasında başladı. Ardından Rum ve Yahudi milletleri de yönetimde daha çok söz sahibi olmak istediler. Bu azınlık güçlerine dış ülkelerin destekleri de eklenince Müslüman hakta tepki göstermeye başladı ve ayrılıklar şiddetlenmeye başladı (Shaw, 1983:161).

Bazı kültür çatışmaları da İslamın kendi içinden ortaya çıkmaktaydı. XVI. Yüzyıl yüzyılın başlarına kadar Anadolu’da ve başka İslam toplumlarında çileci bir yaşam tarzı sürdüren dervişler vardı. Ancak 1514’te Şii Safevilere karşı savaşla birlikte Osmanlı padişahları ulemanın temsil ettiği Sünniliğin savunuculuğunu yapmaya başladı. Böylelikle bu dervişler (çoğu Şii bile olmamasına karşı) acımasız bir baskının hedefi haline geldiler. Bektaşî tarikatı, Pir Sultan Abdal, (bugün Alevi olarak bilinen) Kızılbaşlar, Bedeviler, İslami geleneğin içinden çıkıp bazı kesimlerce dışlanan toplumlar olmuşlardı (Faroqhi, 2002:112).

Bu dışlama ilişkileri ile birlikte II. Meşrutiyet’e kadar yazarlar romanlarında, farklı kültürleri birleştirmeye ve birbiri içinde eritmeye çalışmıştır. Osmanlıcılık ve İslamcılık fikir akımlarının etkilerinin görüldüğü bu romanlarda yazarlar milletleri İslami ritüellerden destek alarak halkı Osmanlı uyruğu altında toplamışlardır.

Ahmet Mithat, Müşahedat romanında Osmanlı ülkesinde farklı din veya ırklara mensup insanların bir arada yaşadıklarını anlatır. “Müslümanlar, azınlıklar, sarıklılar, kılıçlılar, şapkalılar, fesliler, modern kadınlar...” (Mithat, 2005:28). Ahmet Mithat, halkların birlik ve beraberliğini, İslami hoşgörüyü dayandırır. Acaib-i Alem romanında Hristiyanların haç bayramlarında Yahudilerin hayatlarının tehlikede olduğunu, binlerce Yahudinin dayak yediğini, birçoklarının öldürüldüğünü belirten yazar, Osmanlı Devleti’nin azınlıklara haklar verdiğini ve bu hakları ikiyüzlülükle vermediğini belirtir. Yazara göre çok eskiden beri farklı dinlerdeki insanlar, Osmanlı sınırları içinde kardeş gibi birlikte yaşamaktadır. Böylece yazar, reformlarla verilen hakların bilinçliliğini vurgularken toplumun farklı üyelerine karşı “kardeş” vurgulamasında bulunur. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde eskiden beri yürütülen uygulamaların akla ve uygarlığa uygun olduğunu belirten yazar, Avrupalı düşünürlerin “akıl öğretilim diye kendi bildiklerini yapmak için siyasal sorunları arap saçına çevirdiklerini” iddia eder (Mithat, 2004:187).

Devlet-i Aliyye’de eskiden beri süren şeylerin hepsi akla ve uygarlık yasalarına uygundur; ama şimdilerde Avrupa düşünürleri akıl öğretilim diye kendi bildiklerini yapmak için Osmanlılara meydan vermiyorlar da onun için siyasal sorunları Arap saçına çeviriyorlar (Mithat, 2004:187).

Ahmet Mithat, Osmanlı toplum yapısını bir çeşitlilik içinde sergiler. Ülkede, Katolik olup İtalyanca/Rumca konuşan Latin halkından bile bahsederek bu toplumun üyelerinin fetihten beri İstanbul'da yaşadıkları için Osmanlı uyruğuyla onurlandırıldıklarını belirtir (Mithat, 2005:100).

Bu toplum aslen Avrupalıdır. Ama sanırım ki onlarda fetih zamanından buyana İstanbul'da olduklarından, Osmanlı uyruğuyla onurlanmışlardır. Mezhepleri Katoliktir. Rumca ve İtalyanca konuşurlar (Mithat, 2005:100).

Bekir Fahri de halkların birlik ve beraberliğini vurgular. Yazar, altı yüz yıldan beri Ermeniler ve Türklerin bir arada yaşadıklarını, bu iki halkın “ahlak ve adet” gibi birbirlerine bağlı olduklarını belirtir. Hatta araya lüzumsuz bir ayrılık sokulana kadar onlar ülke dışında bile birbirlerinden ayıramamaktadırlar (Fahri, 1985:103).

Altı yüz seneden beri bu vatanda yaşıyorlardı. Adeta ahlak ve adet bir gibiydi. Hatta dışarıda bile yine birbirlerinden ayıramıyorlardı. Lakin maatteşüf Türklükle hükümeti birbirinden ayıran olmuyordu. Araya lüzumsuz bir zıddiyet girdi. Birbirine yan bakılıyor (Fahri, 1985:103).

Mizancı Murat da Osmanlı Devleti'ndeki Şer-i hükümlere dayanarak Osmanlıcılığı ön plana çıkarır. Yazar, milletleri ayrı ayrı sınıflamaz. Onun için Osmanlı ve Avrupalı vardır. Ayrıca yazar, Osmanlı halkının Avrupa halklarına oranla devlete daha bağlı, daha sadık ve daha iyi olduklarını belirtir. Yazar, güzel ahlakın Osmanlı halkında mevcut olduğunu ifade eder (Murat, 2010:186).

II. Meşrutiyet'in ilanı ve ülke içinde değişen siyasal atmosferle birlikte Halide Edip, Raif Necdet Kastelli, Halit Ziya Uşaklıgil ve Saffeti Ziya'nın romanlarında toplumda milli kimlik arayışlarına dair önemli ipuçları görülmektedir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in, Bir Ölünün Defteri adlı romanında uğruna ölünecek bir vatanın ruhunu okuyucuya yansıtılmaya çalışmıştır. Romanın Osmanlı- Rus savaşına (Uşaklıgil, 1984:86) giden kahramanı, devlete, millete hizmet etmek için vatani son damlasına kadar koruma amacı güder. Kahramanımız, damarlarında devlet ve millet kanının dolaştığını ve bu kanı miskinlik ve tembellek içinde kurutmak

yerine sahibine geri vermenin daha hayırlı olacağını düşünerek boş geçen hayatını faydalı bir ölüme feda eder (Uşaklıgil, 1984:94). Savaşta kolunu kaybeden roman kahramanı (Uşaklıgil, 1984:110) binlerce kişinin öldüğü savaş alanında vatan için bir kolun değil hayatının dahi önemli olmadığını vurgular (Uşaklıgil, 1984:113).

Saffet-i Ziya'nın Salon Köşelerinde adlı romanında ise 1910 yılında milli bilincin oluşmaması ve milli kimlik bunalımı görülür. Yazar Avrupalı aristokrat ailelerden yola çıkarak, Avrupalıların zerafetleri, servisleri, bilgileri ve gururlu bakışlarıyla dünyayı küçümsediklerini anlatır. Bu insanların yanında Türklerin zavallı ve garip göründüklerine değinen yazar, Avrupalılar karşında Türkleri hür insanların yanında zincire bağlanmış esirlere benzetir (Ziya, 2005:33). Romanda İngiliz bir kız, Osmanlı edebiyatının olup olmadığını sorar. Yazar İngiliz kız aracılığıyla, Türklerin Binbir Gece masallarından başka ortada bir şeyinin olmadığını, bir ilim-sanat toplantısında hiçbir Türkün görülmediğini söyleyerek Osmanlılığın ve Türklüğün ne olduğunun ve medeniyete ne gibi katkılarda bulduklarını sorgular. Ancak yüzeysel şekilde batılılaşmış roman kahramanı milli bilinçten yoksun içi kan ağlayarak sessiz kalmayı tercih eder (Ziya, 2005:122-123).

Off Aman Allah'im! Bu sorular, bu cevapsız bırakılması gerekli olan sorular bana ızdırap veriyor, kalbimi derinden kanatıyordu. Ama elden ne gelirdi,susmaktan başka... (Ziya, 2005:123).

XX. yüzyılın başlarında yükselen Türk milliyetçiliği ve bu milliyetçiliğin savaş alanına yansıyan ruhunu romanına yansıtan Raif Necdet Kastelli eserini gençliğe ithaf eder. Uful adlı roman, 20 Eylül 1911 tarihinde Edirne savunmasında redif taburu komutanlığı yapan Raif Necdet Kastelli'nin, savunma esnasında tuttuğu günlüklerle oluşmuştur. Romanda yazar, milli kimlik bilinci üzerinde öyle yoğunlaşır ki, gençlerin, Bulgarların vahşetini, hakaretlerini ve Türklüğün düşüşünü asla unutmamalarını ister. Yazar, okuyucuya “siyasetin oynaklığından ve amansızlığından dolayı bugün zalim düşman olanların, ilerde siyasi dost olabileceklerinden, gelecekte de yaşanan hakaretlerin ve alçaklığın verdiği üzüntüyle yaşanılmasını ve her inkilaba rağmen düşmanlara karşı sönmez bir intikam” salık verir (Kastelli, 2001:85). Yazar, Edirne'nin batışını üç nedene bağlar. Bunlardan ilki, askerilerin maddi ve manevi

açıdan aç olup, ruhlarının boş olması, ikincisi, düşman topçusunun müthiş üstünlüğü ve son olarak “askeri teşkilatta ve tertibatta bilim asrına rağmen fensizliktir” (Kastelli, 2001: 83).

Osmanlı uyanışının toplumun hatalarını ve gafletlerini görüp itiraf ederek ve ilerlemeye engel olan alışkanlıkları ortaya dökerek gerçekleştirebileceğini belirten Kastelli, “toplumun kendisine dürbünle bakmasını ve milli şahsiyetin amansız bir eleştirmeni olmasını” istemektedir (Kastelli, 2001:14).

Yazar, asırlardan beri milletin ruhunun boşluklar içinde kaldığını, vatani bir terbiye ve gaye verilmediğini; bu yüzden askerlerin fedakarlık hisleri, heyecan ve vatanseverlik duygularının soylu olmakla birlikte ilkel olduğunu vurgulayarak, halkın aydınlanmaya ve gelişmeye muhtaç olduğunu altını çizer. Ayrıca yazar, askerlerin mutlaka yüksek amaçlarla donatılmasını ve bilimsel anlamda askeri terbiye ile yetiştirilmelerini gerekli bulur (Kastelli, 2001:15-16:27). Bilgisizliğin, bilime saygısızlığın yüksek seviyelerde olması Osmanlı Devleti’ni felakete götürmektedir (Kastelli, 2001:73).

I. Dünya Savaşı sonrasında Türkçülük düşüncesiyle önemli eserler verecek olan Halide Edip Adıvar, XIX. yüzyılda bu yapıtlarının ilk kıvılcımlarını okuyucuya hissettirir. Seviye Talip adlı romanında Meşrutiyet neslinin Batı uygarlığını genelleştirmek gibi büyük bir sorumluluk aldığını, bu yüzden bu neslin kar gibi beyaz, çocuk gibi saf ve temiz olması gerektiğini düşünmekte, hatta memlekete yeni fikirler ve yeni esaslar sokabilmek için, insanlığın gereği olan küçük fenalıklara bile eskilerden daha şiddetli davranmak gerektiğini düşünmektedir (Adıvar, 1967:22-23).

Yazar, aynı romanında ilerlemenin, gelecek neslin terbiyesiyle başlayacağını, bu yüzden de eğitmeye öncelikle eşlerden, çocuklardan başlanması gerektiğini belirtmiş, bunu milli ve sosyal bir ihtiyaç olarak görmüştür (Adıvar, 1967:34). Bunun için Adıvar, yeni neslin yalnız topla tüfekle değil, iradeleriyle öldürseler bile doğru bildikleri şeyleri yapmak için cesur olmalarını salık verir (Adıvar, 1967:119:128).

Yalnız topla, tüfikle değil, iradenle de cesur olacaksın; fena şeyleri yapmamak için cesur, inandığın, doğru bildiğin şeyi yapmak için, öldürseler bile cesur olacaksın, oğlum. Daima, daima doğru, anlıyor musun Hikmet, doğruluğun başkalarını öldürse, yüreklerini doğrasa, ezse en çok seni seven adama, ahret azabı çektirse bile yine doğru! Anlıyor musun Hikmet? (Adivar, 1967:119).

Raif Necdet Kastelli ve Halide Edip Adivar dinin devlet düzeni içindeki yerini sorgulayan yazarlar olmuşlardır. Kastelli, asırlardır Avrupa'nın Osmanlı'ya "taştan ve zalimane" bir tavır almasına sebep olarak İslamiyet'i göstermektedir. Bunun en büyük nedeni ise ulemanın ve din erkanının son yıllarda gösterdikleri "gaflet" ve topluma verdikleri "zulümdür". İslam dininin, yapılan "cahilce yorumlar ve tahrifatlarla, devrin en küçük ihtiyaçlarına bile cevap veremeyen inatçı ve bencil bir taassup bilgisizliğiyle, milli ve sosyal hayatı bitirdiğini" düşünür. Ona göre dini kurumlar dahil zamanın toplumsal ve siyasi ihtiyaçlarına cevap veremeyen hiçbir müessese ayakta kalamaz. Yazar, bilimi hayata uygulamadıkça gerek toplum, gerekse birey itibarıyla hayatta kalmanın mümkün olmadığını altını çizmektedir (Kastelli, 2001:114). Halide Edip Adivar'da ek olarak dönem kadınlarının çoğunda vatan fikrinin pek belirgin olmadığını, dünyayı Müslüman ve Hıristiyan olarak ikiye ayırdıklarını saptamaktadır. Yazar roman aracılığıyla kadınlara, vatan ile dinin birbiriyle çok ilgisinin olmadığını, bir Rum yada Ermeni Osmanlının, bir Türk ve Müslüman Osmanlı kadar vatanını sevebileceğini duyurur ve gelecekte bu fikirleri çocuklarına aşılama gerektiğini salık verir (Adivar, 1967:19).

Vatan fikri onda pek belirli değil, daha çok Müslümanlık, Hıristiyanlık olarak dünyayı ikiye ayırıyor. Kendisine bunun üzerine çok şeyler söyledim. Vatan ile dinin birbiriyle ilgili olmadığını, bir Rum, bir Ermeni Osmanlı, bir Türk, bir Müslüman Osmanlı kadar vatani sevebileceğini söyledim. Ve gelecekte çocuklarımıza bütün bu görüşü aşılama gerekeceğini anlattım. Dinledi, dinledi, başını inanmadan salladı (Adivar, 1967:19).

Modernleşme, toplumların aynı zamanda gittikçe farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreçtir. Vatandaşlık kavramı, milli kültür gibi yapılar merkezin ve yeni ortaya çıkmış olan sosyal ve iktisadi yapı parçalarının birbirine bağlanmasını sağlar. Osmanlı devleti modernleşmesinin bu döneminde bağlayıcı yapılar kurma noktasında sıkıntı çekmiştir. Çünkü Osmanlı imparatorluğu, XIX. yüzyılın başında

kültür bakımından “küçük” ve “büyük” geleneklerin bütünleşmedikleri bir durumdaydı ve seçkinler kültürü halk kültürüne göre daha evrenseldi (Mardin, 1995:28-30). Böylece toplumsal tabakalaşmaya ve toplumsal bölünmelere engel olunamadı. Bu toplumsal bölünme/tabakalaşma ve oluşabilecek kaosa karşı aydınlar çözümü, toplumda milliyet fikrinin uyandırılmasında görmüşlerdir. Çünkü milliyet fikri, modernleşmeye geçiş süreçlerinde toplumsal değişimin sağlıklı yapılması ve harekete meşruluk kazandırma açısından gereklidir. Bunun için yazarlar toplumda milli vicdan oluşumu ve gelişimini vurgularlar ve birlik beraberlik gibi evrensel değerler üzerinde durarak ayrışmaları önlemeye çalışırlar (Gündüz, 2010:183).

Milli kimliği sorgulamaya giden romanlarda, vatan aşkının aşılması, gelecek nesillere öğütler verilmesi, İslami şartlara bağlı olunması ve savaşların kaybına yol açan yapısal sorunların giderilmesine yönelik bilimsel ve askeri yeniliklere açık olunması öğütlenir.

Batılılaşma süreci ile birlikte daha çok grup, sosyal bakımdan mobilize, siyasal bakımdan da katılımcı hale gelmiştir. Görüldüğü gibi romanlarda pek çok Osmanlı yazarı ve aydını XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında özellikle İttihat (birlik), İtilaf (uyuşma, uzlaşma) ve Terraki (ilerleme) üzerinde durmuşlardır. Ancak onların milliyetçilikle karışık “Osmanlıcılığı” devleti kurtarmayı başaramamıştır (Küçük, 2006:402-403). Ancak milli bilinç ve kimlik yaratma çabaları bir sonraki kuşağa ilham vererek, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile sonuçlanacaktır.

SONUÇ

Osmanlı devleti XIX. yüzyılda ekonomik, siyasal ve askeri bakımdan gerileme dönemine girmiştir. Coğrafi keşifler, ticaret yollarının değişmesi, Aydınlanma Dönemi, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile birlikte Batı'nın bilimsel ve teknolojik sıçramalar yaşaması Osmanlı Devleti ve Batı arasında uçurum yaratmıştır. Osmanlı devlet yöneticileri bu uçurumun kapanması için çareyi Batılılaşmada bulmuştur.

Batılılaşma politikası Osmanlı Devleti'nin gerilemesini durdurmak için Batı'dan ithal edilen ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel bir takım yeniliklerdir. Bu yenilikler kimi zaman aydınların Avrupa seyahatlerinde görüp, gerekli görmesiyle (matbaa, roman, tiyatro, gazete, roman v.s), kimi zaman devlet eliyle (ordunun ıslah edilmesi, yeni okulların açılması v.b), kimi zamansa Avrupa'nın dayatmasıyla (Paris Barış Antlaşması ve liberal politikaların kabulü, tersane konferansı ve Kanuni Esasi'nin ilanı v.b) ülkeye girmiştir.

XIX. yüzyılda ülkeye giriş yapan yeniliklerin ve yeni fikirlerin halka buluşması ise Osmanlı aydınlarının girişimleriyle olmuştur. Osmanlı aydınları çeşitli kanallarla halka ulaşmaya çalışmış, onları bu yeniliklerden haberdar etmiştir. Bu girişimler aynı zamanda yeni aydın sınıfının yaratılmasını da sağlamıştır.

XIX. yüzyıl Osmanlı aydınları, Avrupa'dan aldıkları eğitimin de etkisiyle özgürlük, liberalizm, hak, hukuk gibi "yeni fikirler"le yola çıkarak ülkeyi ve toplumu yeniden inşa etmek istemişlerdir. Bu inşa çabalarında kullanılan araçlardan biri de romandır.

Romanlarda yazarlar özellikle Batı'yı, Batılılaşmayı, Batı etkisini aktarmaya çalışırlar. Onlar öncelikle batılılaşmanın ne olmadığını, karakterler üzerinden

trajikomik hikayelerle aktarmışlardır. Örneğin dönemin alafranga hastalığına bulaşmış ve büyük sıçramalar yaşamış mirasyedileri, yüzeysel Avrupa eğitimi almış züppe tipleri romanlarda halkın karşısına çıkarılmış ve kınanmıştır. Bu romanlarda övülen, hep eski ve yeniye sentezleyebilen karakterlerdir. “Eski” olarak adlandırılan farklı kültürlere, inançlara saygı, komşuluk ilişkileri, İslami değerler ve yardımseverlik gibi sahip çıkılan Osmanlı gelenekleri ve görenekleridir.

Bu dönem roman yazarları Batı’nın gücünün ve etkisinin farkındadırlar. Onlar tamamıyla Batı’ya sırt çevirmemekte, Batı’nın teknolojik (telefonun, telgrafın yararları,) kültürel (piyano, keman çalınması, pek çok Avrupa dilinin öğrenilmesi, Batı romanlarının okunması v.b) ve kurumsal (akıl hastaneleri, yetimhaneler v.b) bakımdan gelişmelerini övmekte, bunları “yeni” olarak adlandırmakta ve halka tanıtmaktadırlar.

Ülkede yaşanan gelişmelerin zamanla toplum üzerinde de etkilerinin hissedilmeye başlamasıyla eski ile yeni değerler (geleneksel Osmanlı değerleri ve yeni olan Batı değerleri) sorgulanmaya başlamıştır. Yazarlar bu sorgulamaları romanlarında yarattıkları tiplerle örneklendirmişler, ortak bir bilinç yaratmaya çalışmışlardır. Onlar, yanlış, yüzeysel ve taklide dayalı batılılaşmaya karşı çıkmışlar ve ideal topluma, geleneksel ve modern olanı sentezleyerek ulaşılabileceklerine inanmışlardır.

XIX. yüzyıl romanları, dönemin detaylı bir analizini içerir. Bu analiz aydınların gözlemlerine ve bakış açılarına dayanmaktadır. Eski ve yeni arasında bocalayan halka rehberlik eden roman yazarları kendilerini halkı eğitme misyonu yüklenmişlerdir.

Bu dönem romanlarında ülkeyi ilgilendiren pek çok konuya değinilmiştir. Onlar, Osmanlı Devleti’nin bilimsel ve teknolojik gelişiminin sağlanmasıyla gerilemeyi durduracaklarını düşünmüşlerdir. Böylece geleneksel değerlerden işe başlayıp görücü usulü evlilikleri, batıl ve boş inançları, yolsuzluklara bulaşan memurları ve yönetimi eleştirmişlerdir. Namus, adalet gibi ahlaki değerleri

sorgulamışlar, kentleşme, eğitim, kültür-sanat gibi modernleşmenin temel dinamiklerini ele alıp çözüm önerileri geliştirmeye çalışmışlardır.

Osmanlı aydınları, Osmanlı aydınlanması diyebileceğimiz bu dönemde kadın ve erkeği birlikte ele almışlar, kadının özgürleşmesini; ezilmişliğini, toplumdaki düşük statüsünü toplum baskısıyla birlikte ele almışlardır. Çocukların ve kadınların eğitimine özel önem vermişler, görücü usulü evlilikler, boşanma, ailenin çözülmeye başlaması gibi konuları masaya yatırarak, ilk kez bunu bir sorun olarak değerlendirmişlerdir.

Ülkenin ekonomik sorunlarını da dile getiren bu dönem romancılarından Ahmet Mithat, kişisel girişim, kâr, serbest rekabet gibi liberal politikaları tanıtmış ve savunmuştur. Halkı özel teşebbüsler ve ticari girişimcilik konularında yüreklendirmiştir. Başta Ahmet Mithat olmak üzere dönem romancıları insanların devlet kesesinden ceplerini doldurmasını eleştirmişlerdir. Romanlarda bürokrasi kesimine savaş açan aydınlar, bu alanda da eğitimin gerekliliğini savunarak devletçi zihniyeti sorgulamışlardır. Dönemin Abdülhamit politikalarına karşı çıkmışlar ve Abdülhamit dönemi hafiye ve istibdat politikalarına yönelik sert eleştirilerde bulunmuşlardır.

Osmanlı aydınları geleneksel toplumdan modern topluma geçiş döneminde görülen toplumsal bölünme ve tabakalaşmaya engel olmak için halkı birbirine yakınlaştıracak yeni fikirler ortaya attılar. İslami öğelerle dolu Osmanlıcılık, sonrasında “Türklük” üzerinde yapılan vurgu ile milli bilinç yaratmaya çalıştılar. Tüm etnik farklılıklara rağmen birlik, beraberlik, kardeşlik, ilerçilik, gelişme kavramlarının üzerinde yoğunlaşarak toplumsal bütünlüğün korunmasına özel önem verilmiştir.

Günümüz açısından değerlendirdiğimizde bu dönem romanlarının ele aldığı konular, günümüzdeki birçok sorunun anlaşılmasında önemli ve bir o kadar da değerlidir. Çünkü kadına karşı fiziksel ve psikolojik şiddet, görücü usulü evlilikler, kız çocuklarının okutulmaması gibi sosyal konuların yanında gecekondululaşma,

kentleşememe, şhirscl alt yapı gibi imar sorunlarında da eski anlayış bir türlü kırılmamıştır.

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip (?), *Handan*, Atlas, İstanbul.

ADIVAR, Halide Edip (1967), *Seviye Talip*, Bahar, İstanbul.

ADIVAR, Halide, Edip (1967), *Raik'in Annesi*, Atlas, İstanbul.

AHMET MİTHAT EFENDİ (?), *Dürdane Hanım*, Gözlem, İstanbul.

AHMET MİTHAT EFENDİ (?), *Jön Türk*, Beyaz Balina, İstanbul.

AHMET MİTHAT EFENDİ (2004), *Acaib-i Alem*, Bordo Siyah, İstanbul.

AHMET MİTHAT EFENDİ (2004), *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, Klas, İstanbul.

AHMET MİTHAT EFENDİ (2005), *Çengi*, Bordo Siyah, İstanbul.

AHMET MİTHAT EFENDİ (2005), *Müşahedat*, Beyaz Balina, İstanbul.

AHMET RASİM (2004), *Leyal-i İztırab*, Bordo Siyah, İstanbul.

AHMET RASİM (2004), *Meşakk-ı Hayat*, Bordo Siyah, İstanbul.

AKAR, Ali (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken, İstanbul.

AKI, Niyazi (1989), *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi 1*, Degah, İstanbul.

AKŞİN, Sina(1987), *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Remzi, İstanbul.

AKTAŞ, Hasan (2002), *Çağdaş Türk Şiirinde Tarihi Şahsiyetler ve Eserler*, Çizgi, Konya.

AKTAŞ, Ümit (2006), *Osmanlı Çağı ve Sonrası*, Anka, İstanbul.

AKYÜZ, Kenan (1985), *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi (1860-1923)*, İnkilap, İstanbul.

ALTUNAN, Sema (2009), *Uygarlık Tarihi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

ANABRİTANNİCA (1986/1987), C.III, İstanbul.

AND, Metin (1992), *Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim, İstanbul.

ARMAĞAN, Sibel ve İbrahim (1988), *Toplumbilim*, Barış, Ankara.

AVCIOĞLU, Doğan (1981), *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin, İstanbul.

AYDIN, Mehmet (2005), “Bir Reddimiras Olarak Türk Dili Devrimi”, *Liberal Düşünce*, C:10, No:37.

AYGÜN, Güzide Sabri (2010), *Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi*, Antik Türk Klasikleri, İstanbul.

BAĞCE, Emre (2004), “ Modernliğin Temelleri ve İkirçilikli Serüveni”, *Modernleşme sürecinde Türkiye*, ed. G. Erdumlu, Babil, Ankara.

BAKIRCIOĞLU, N. Ziya (1986), *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, Ötüken, İstanbul.

BAKIREZER, Güven (2004), “Türk Modernleşmesinde İktisadi Yapının Dönüşümü Refah ve Sosyal Demokrasi” *Modernleşme sürecinde Türkiye*, ed. G. Erdumlu, Babil, Ankara.

BAŞKAYA, Fikret (2006), *Paradigmanın İflası*, Mali Basın Yayın, Ankara.

BAYRAKTUTAN, Yusuf (1996), *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931)*, T.C Kültür Bakanlığı, Ankara.

BERKES, Niyazi (1973), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi, İstanbul.

BERKES, Niyazi (1975), *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi, Ankara.

BERKTAY, Fatmagül (2007), “Tek Tanrılı Dinlerde Kadın Bedeninin Toplumsal Denetimi”, *Kadınların Ezilmesi Allah’ın Emri mi Kul’un Fikri mi?*, *Pazartesi Dergisi*, Temmuz-Ağustos, Eylül, 2007, Sayı:113, Orhan Matbaa, İstanbul.

BİNGÖL, Yılmaz (2004), “İmparatorluktan Ulus Devlete: Türkiye’de Ulusal Bir Dilin Yaratılmasına Doğru”, *Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye*, ed. G. Erdumlu, Babil, Ankara.

BİRİNCİ, Ali (1990), *Hürriyet Ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat Ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, Dergah, İstanbul.

BORATAV, Korkut (2008), *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge, Ankara.

BUDAK, Ali (2008), *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devrinden Tanzimat’a Yenileşme*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

ÇELİK, Kazım (2003), *Türk Devrim Tarihi*, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

ÇİĞDEM, Ahmet (1997), *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim, İstanbul.

ÇİĞDEM, Ahmet (2002), “Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkallığı Batılılaşma, Modernite, Modernizasyon” *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C:3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim, İstanbul.

ÇULHAOĞLU Metin (2002), “Batıcılık, Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C:3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim, İstanbul.

DAVIDSON, Roderic H. (2004), *Kısa Türkiye Tarihi*, Babil, Ankara.

DAVIDSON, Roderic H. (2004), *Osmanlı Türk Tarihi 1774-1923*, Alkım, İstanbul.

DAVİSON, Roderic (2006), “Osmanlı Türkiye’sinde Batılı Eğitim”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. H. İncık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix, Ankara.

DOĞAN, Ayhan (1999), *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Yeni Oluşumlar*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

ERGİN, Muharrem (2007), *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyat Bölümleri için Türk Dil Bilgisi*, Bayrak, İstanbul.

ERTUĞ, Refik (1970), *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Yenilik, İstanbul.

ERYILMAZ, Bilal (199), *Tanzimat Ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret, Ankara.

FAROQHİ, Suraya (1998), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağ’dan, Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

FATMA ALİYE HANIM (2005), *Muhadarat*, Beyaz Balina, İstanbul.

FATMA ALİYE HANIM (2005), *Udi*, Selis, İstanbul.

FİNDLEY, C. V. (2005), “Süreklilik, Yenilik, Sentez ve Devlet”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

GİRGİN, Atilla (2001), *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*, İnkılap, İstanbul.

GOODY, Jack(2002), *Batıdaki Doğu*, Dost, Ankara.

GÖKBERK, Macit (1974), *Felsefe Tarihi*, Bilgi, Ankara.

GÜNDÜZ, Mustafa (2010), *Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası, Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Lotus, Ankara.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi (1965), *Nimetsinas*, Atlas, İstanbul.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi (19979, *Mürebbiye*, Özgür, İstanbul.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi (2006), *Gulyabani*, Özgür, İstanbul.

HADANÇEBİ, Hüseyin (2004), *Doğu-Batı Kıskaçında Türkiye*, Ed. Seyfi Öndiger, Aykırı, İstanbul.

HEPER, Metin (2006), *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu Batı, Ankara.

HOBSEAWN E. J. (2005), *İmparatorluk Çağı*, Dost, Ankara.

HUBERMAN, Leo (1991); *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İletişim, İstanbul.

İDİZ, Bekir Fahri (1985), *Jönler*, İletişim, İstanbul.

İLERİ, Selim (2001), *Türk Romanından Altın Sayfalar*, Doğan Kitap, İstanbul.

İNÜĞÜR, M. Nuri (2002), *Basın ve Yayın Tarihi*, Der, İstanbul.

İSLAMOĞLU, Abdullah (2004), *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet*, Gökkuşbu, İstanbul.

JUNG Ve PİCOLLİ (2004), *Yol Ayırımında Türkiye*, Kitap, İstanbul.

KABAKLI, Ahmet (1973), *Türk Edebiyatı C:2*, Türkiye, İstanbul.

KABAKLI, Ahmet (2002), *Türk Edebiyatı C:3*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul.

KABASAKAL, Mehmet (1991), *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi, 1908-1960*, Tekin, İstanbul.

KARPAT, Kemal (2006); *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge, İstanbul.

KARPAT, Kemal (2008); “İttihat Ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet’e Mirası”, *Doğu Batı II. Meşrutiyet 100. Yıl*, C:2 yıl:11 sayı:46, Ankara.

KASTELLİ, Raif Necdet (2001), *Osmanlı İmparatorluğunun Batışı (Uful) Edirne Savunması*, Arma, İstanbul.

KEYDER, Çağlar(2007), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim, İstanbul.

KILIÇBAY, Mehmet Ali (2004), “Doğu’nun Batı’yla İmtihanı”, *Doğu Batı Kısılcacında Türkiye*, ed. S. Öndiger, Aykırı Güncel, İstanbul.

KIRKPINAR, Leyla (?), *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Zeus, İzmir.

KOLCU, A. İhsan (1988), *Tanzimat edebiyatı I Şiir*, Bakanlar, Erzurum.

KOLOĞLU, Orhan (1992), *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, İletişim, İstanbul.

KONGAR, Emre (1978), *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Cem, İstanbul.

KORLAELÇİ, Murtaza (1986), *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, İnsan, İstanbul.

KÖKER, Levent (1995), *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim, İstanbul.

KUDRET, Cevdet (2004), *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman 1859-1910 Tanzimattan Meşrutiyete Kadar*, Dünya, İstanbul.

KURDAKUL, Şükran (1992), *Çağdaş Türk Edebiyatı I, Meşrutiyet Dönemi/1*, Bilgi, Ankara.

KURNAZ, Şefika (1996), *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, M.E.B., İstanbul.

KUTLUER, İlhan (1992), “Pozitivizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:5, İstanbul.

KÜÇÜK, Cevdet (2006), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. H. İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix, Ankara.

LATOUCHE, Serge (1989), *Dünyanın Batılılaşması*, Ayrıntı, İstanbul.

LEWİS, Bernard (1984), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

MACFİE, A.L. (2003), *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, Kitap, İstanbul.

MARDİN, Şerif (1995), *Türk Modernleşmesi*, İletişim, İstanbul.

MARDİN, Şerif (1996), *Toplu Eserleri:5 Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim, İstanbul.

MCNEİL, W. H (2004), *Dünya Tarihi*, İmge, Ankara.

MEHMET CELAL (2005), *Küçük Gelin*, Bordo Siyah, İstanbul.

MEHMET MURAT(2005), *Turfanda mı Turfa mı?*, Beyaz Balina, İstanbul.

MEHMET RAUF (1997), *Genç Kız Kalbi*, Arma, İstanbul.

MEHMET RAUF (2005), *Eylül*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul.

MEHMET RAUF (2005), *Ferda-yı Garam*, Bordo Siyah, İstanbul.

MEHMET VECİHİ (2003), *Mehcure*, Selis, İstanbul.

MEYDAN LAROUSSE (1969), C.II, İstanbul.

MOOERS, Colin (1997), *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu*, Dost, Ankara.

MORAN, Berna (1983), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İletişim, İstanbul.

NABIZADE NAZIM (2007), *Zehra*, Morpa, İstanbul.

NAMIK KEMAL (?), *İntibah*, İnkılap, İstanbul.

NAMIK KEMAL (2009), *Cezmi*, Sonsuz Kitap, İstanbul.

NUR, Rıza (2005), *Cemiyet-i Hafîye*, Şehir, İstanbul.

NUTKU, Özdemir (1985), *Dünya Tiyatrosu Tarihi XIX. Yüzyıldan Günümüze Kadar II. Cilt*, Remzi, İstanbul.

OKAY, Orhan (1998), *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi Serisi no:3*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul.

ORTAYLI (2009), “Avrupa ve Biz”, *Seçme Eseler 1*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (2006), “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. H. İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix, Ankara.

ÖZBEK, Meral (2003), *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim, İstanbul.

ÖZER, İlbeyi (2005), *Avrupa Yolunda Batılama ya da Batılama İstanbul'da Sosyal Değişimler*, Truva, İstanbul.

ÖZÖN, M. Nihat (1985), *Türkçede Roman*, İletişim, İstanbul.

ÖZTÜRK, Namık Kemal (2011), “Siyasal Gelişme Kavramı”, *Siyaset Biliminde Kuram, Yöntem, Güncel Yaklaşımlar*, Ed. Baran Dural, Kriter, İstanbul.

ÖZYURT, Cevat (2005), “Dilde ve Edebiyatta Uluslaşma: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi”, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl:2, Sayı:5.

PARLA, Jale (2006), *Babalar ve Oğullar*, İletişim, İstanbul.

QUATAERT, Donald (2002), *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim, İstanbul.

RAMSOUR, Ernest Edmondson (2004), *Jön Türkler ve 1908 İhtilalinin Doğuşu*, Pınar, İstanbul.

RASİM, Ahmet (2005), *Güzel Eleni*, Can, İstanbul.

RECAİZADE MAHMUT EKREM (2009), *Araba Sevdası*, Sonsuz Kitap, İstanbul.

SAFFET NEZİHİ (2005), *Zavallı Necdet*, Beyaz Balina, İstanbul.

SAFFETİ ZİYA (2005), *Salon Köşelerinde*, Beyaz Balina, İstanbul.

SAMİPAŞAZADE SEZAI (2008), *Sergüzeşt*, Alkım, İstanbul.

SAVRAN, Sungur (1992), *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, Kardelen, İstanbul.

SEVİL, Muharrem (1999), *Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, Vadi, Ankara.

SHAW, Stanford J.- SHAW, Ezel Kural (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye C:2, E*, İstanbul.

SÜLEYMAN, Cemil (2006), *Siyah Gözler*, Bordo Siyah, İstanbul.

ŞEBBENDERZADE, Ahmet Hilmi (2006), *Amak-ı Hayal*, Antik Şark Klasikleri, İstanbul.

ŞEMSETTİN SAMİ (2011), *Taaşşuk-u Tal'at ve Fitnat*, Bordo Siyah, İstanbul.

TEKELİ, İlhan (2006), “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. H. İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix, Ankara.

TEZEL, Yahya Sezai (2001), “Tanzimat Sonrası İmparatorluk Ve Cumhuriyet Türkiye'sinde “Muhafazakarlık” Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Muhafazakarlık*, Cilt:5, ed. Ahmet Çiğdem, İletişim, İstanbul.

TİMUR, Taner (1989), *Osmanlı Çalışmaları: İkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, V, Ankara.

TOKER Nilgün, TEKİN Serdar (2002), “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyette Kamusuz Demokrasiye, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C:3, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer (1960), *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi üniversitesi, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer (1998), *Türkiye'de Siyasal Partiler C:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İletişim, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer (1999), *Türkiye’de Siyasal Partiler C:2 Mütareke Dönemi*, İletişim, İstanbul.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya (1971), *Mai ve Siyah*, İnkılap ve Anka, İstanbul.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya (1984), *Bir Ölünün Defteri*, İnkılap ve Aka, İstanbul.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya (1984), *Ferdi ve Şürekası*, İnkılap ve Aka, İstanbul.

UŞAKLIGİL, Halit, Ziya (2006), *Aşk-ı Memnu*, Özgür, İstanbul.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (2001), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken, İstanbul.

ÜSTEL, Füsun (2004), “II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C:1, ed. M.Ö. Alkan, İletişim, İstanbul.

YAZICI, Nesimi (1983), *Takvim-i Vekayi Belgeler*, Gazi üniversitesi, Ankara.

YERASİMOS, Stefan (2006), “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. H. İncılık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix, Ankara.

YERASİMOS, Stefanos (1987), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge, İstanbul.

YEŞİLDAL, Hatice (2010), “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları, Eskişehir.

ZÜRCHER, Erik Jan(2008), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim, İstanbul.

İnternet Kaynakları

ARSLAN, Mustafa (2004), “Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/496/file/batil%20inanc.pdf>, (26.06.2011).

AVCI, Yasemin (2011), “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1157/13608.pdf>, (20.06.2011).

COŞKUN, Betül (2010), “Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak Tanzimat’tan Cumhuriyet’e”, http://turkishstudies.net/Makaleler/1443274718_44Co%C5%9Fkun_Bet%C3%BCI.pdf, (05.08.2011).

CÜNDİOĞLU, Düçane (2008), “Cinselliğin Vaftiz Suyuna Sinmiş Kilise Kokusu”, [http://mail.beyaz.info/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=19581&cid=144&baslik=Cinselli%F0in%20vaftiz%20suyuna%20sinmi%FE%20kilise%20koku%20\(D%FCcane%20C%FCndio%F0lu%20\)%20](http://mail.beyaz.info/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=19581&cid=144&baslik=Cinselli%F0in%20vaftiz%20suyuna%20sinmi%FE%20kilise%20koku%20(D%FCcane%20C%FCndio%F0lu%20)%20), (26.10.2010).

DOĞU, Ahmet (2008), “Yeni Şiirimizde Batıcılık ve Üç Şahsiyet”, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=3&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&c=google&s_f=5&detailed=1&keyword=90040, (28.12.2010).

ESGÜN, Toros Güneş (2006), “Postmodernizme Rağmen Aydınlanma”, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS&ano=67010_4f1eac3aaf989d252fcb42fee73e5a42, (12.04.2011).

EYYÜPOĞLU, İsmail (2002), “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hukuk Alanında Lâikleşme Süreci”, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/viewArticle/1052>, (18.05.2011).

GÜNDÜZ, Osman (2009), “Geleneksel Anlatma Formlarından Çağdaş Romana”, <http://www.turkishstudies.net/DergiPdfDetay.aspx?ID=566>, 15.06.2011.

GÜNDÜZ, Osman (2009), “Geleneksel Anlatma Formlarından Çağdaş Romana”, <http://www.turkishstudies.net/DergiPdfDetay.aspx?ID=566>, (10.06.2011).

HOCAOĞLU, Durmuş (2001), “Batı Nedir ve Batılı Olmak Ne Demektir?”, www.durmushocaoglu.com/.../DHocaoglu_271_Bati_Nedir_ve_Batili_Olmak_Ne_Demektir.pdf (20.10.1010).

KARAHAN, Leyla, “Anadoluda Türk Yazı Dilinin Gelişimi”, <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd3/sbd-3-10.pdf>, (28.12.2010).

KARATAŞ, Evren (2009), “Türkiye’de Kadın Hareketleri Ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri”, <http://www.turkishstudies.net/eng/sayilar/sayi21/83-evrenkaratas.pdf>, (20.06.2011).

ÖZDEMİR Nebi (2007), “Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence Ve Yazılı Medya İlişkisi”, http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/73/02_.pdf, (28.12.2010).

ŞAHİN, M. Cem, “Osmanlı Reform Çağında Gelenekçilikle Karşı Gelenekçiliğin Düşünsel Boyutu Ve Eğitim Düşüncesindeki Paradigma Değişimi”, <http://acikarsiv.gazi.edu.tr/dosya/istediginpdf.pdf> (25.12.2010).

TAŞDEMİR, Serap (2004), “Sivas Türk Ocağı Dergisi: Birlik”, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=139>, (25.12.2010).

TERZİOĞLU, Tosun (2009), “Aydınlanma Çağı, Açık Radyo Konuşmaları, Açık Akıl: Kendi Ayakları Üzerinde Durmak 9”, <http://digital.sabanciuniv.edu/elitfulltext/3011800000125.pdf> (12.06.2011).

UNGAN, Suat (2008), “Okuma Alışkanlığımızın Kültürel Altyapısı” http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS&ano=90055_d1dd8198f395e11a28bc5ce87b6bd0ed, (04.03.2011).

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Pınar BAYRAM

Doğum Yeri : İZMİR

Doğum Yılı : 25.02.1985

Medeni Hali : Bekâr

EĞİTİMVE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1999-2003 : Emlakbank Süleyman Demirel Lisesi

Lisans 2004-2009 : Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Yabancı Dil : İngilizce